

Μεταπτυχιακό στη Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία – Εξ Αποστάσεως

Μεταπτυχιακή Εργασία

**Οι αγωνιστές της Δωρίδας και η προσφορά τους στην
επανάσταση του 1821**

**(Αναφορά στην διοικητική, οικονομική και κοινωνική οργάνωση της
Δωρίδας καθώς και στα προεπαναστατικά κινήματα)**

Επιμελητής Καθηγητής: Γεώργιος Γεωργής

Ονοματεπώνυμο φοιτητή: Κατσιμίγκας Ευάγγελος

Αριθμός μητρώου: 1184809306

Πάφος, Φεβρουάριος 2020

Αφιερώνεται
στην οικογένειά μου και ιδιαίτερα στον πατέρα μου

Ευχαριστίες

Στον πατέρα μου Δρ. Γεώργιο Κατσιμίγκα

Καθηγητή,

στον Δημήτρη Κατσιμίγκα και

στον Ευθύμιο Καψάλη

Καθηγητή,

για την συμβολή τους στη συγγραφή της παρούσας εργασίας.

«όταν ένα έθνος λαχταράει την ανεξαρτησία του, η επανάσταση είναι ενδεχόμενη, όταν όμως μαζί με το πάθος για την ελευθερία, το έθνος αυτό οιστρηλατείται και από την ορμή για εκδίκηση τότε η επανάσταση είναι αναπόφευκτη» (Γεώργιος Φίνλεϋ, Ιστορία Ελληνικής Επαναστάσεως τόμος Α΄, σελ. 145)

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΣΕΛΙΔΕΣ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	7
ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	8-9
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	10-11
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α: Η Δωρίδα στα χρόνια της Τουρκοκρατίας	
1.1. Διοίκηση-διοικητική οργάνωση -Κοινοτική συγκρότηση.....	11-14
1.2. Ατομική Ιδιοκτησία-Δίκαιο-Φορολογία.....	15-17
1.3. Ασχολίες κατοίκων-κοινωνικές τάξεις.....	17-21
1.4. Παιδεία και πνευματικός βίος στην Δωρίδα.....	21-25
1.5. Κλέφτες και Αρματολοί.....	25-31
1.6. Εξεγέρσεις Δωριέων πριν το 1821.....	31-35
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β: Οι κυριότερες πολεμικές συγκρούσεις στην Δωρίδα κατά την επανάσταση του 1821	
2.1. Η προετοιμασία και κήρυξη της επανάστασης στην Στερεά Ελλάδα..	35-37
2.2. Η απελευθέρωση της Άμφισσας (Σάλωνα).....	38-39
2.3. Η απελευθέρωση του Λιδωρικίου και του Μαλανδρινού.....	39-41
2.4. Οι Μάχες του Λιδωρικίου (το Χρονικό).....	41-42
2.5. Η μάχη στο Χάνι της Γραβιάς.....	43-45
2.6. Η Μάχη της Άμπλιανης.....	45-46
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ: Οι «Ξεχασμένοι» αγωνιστές της Δωρίδας κατά την επανάσταση του 1821.....	47-72
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	73-74
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΕΓΓΡΑΦΩΝ.....	75-83
ΤΟΠΩΝΥΜΙΑ.....	84
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	85-88

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η Ελληνική Επανάσταση του 1821 υπήρξε γεγονός κορυφαίο όσον αφορά τη Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία της Ελλάδας. Θεωρείται έντονα δυσάρεστο το γεγονός, ότι ένα μεγάλο μέρος του νεότερου ελληνικού λαού δεν γνωρίζει βασικά γεγονότα της ελληνικής επανάστασης.

Ο εθνικοαπελευθερωτικός αγώνας του ελληνικού έθνους, υπήρξε στην ουσία μια σύγκρουση δύο διαφορετικών λαών, οι οποίοι ήταν εκ διαμέτρου αντίθετοι τόσο πολιτισμικά, πνευματικά όσο και στην θρησκευτική πίστη. Κατά τη περίοδο των τεσσάρων αιώνων της τουρκοκρατίας, οι Οθωμανοί δεν κατόρθωσαν να επιβάλλουν στους σκλαβωμένους Έλληνες, το πολιτισμό, τη θρησκεία τους και την εθνική τους ταυτότητα. Μια στρατιωτική κατάκτηση, όταν δεν συνοδεύεται παράλληλα και από πνευματική και πολιτισμική υπόταξη των κατεκτημένων, είναι καταδικασμένη σε αποτυχία.¹

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι, η ευρυγώνια προσέγγιση των συνθηκών που συνέβαλαν στην επαναστατική συνείδηση των κατοίκων της Δωρίδας και της ευρύτερης περιοχής της Ρούμελης. Θεωρείται ευρέως γνωστό, ότι η επανάσταση του 1821 είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τα παραδοσιακά ένοπλα σώματα των κλεφτών και των αρματολών. Επίσης είναι γεγονός, ότι πολλοί αγωνιστές του εθνικού αγώνα πολύ γρήγορα λησμονήθηκαν και αγνοήθηκαν από την ελεύθερη Ελλάδα και γενικότερα από την ιστορική Ελληνική βιβλιογραφία. Έτσι ένας άλλος σκοπός της παρακάτω μελέτης είναι, η ανάδειξη της δράσης των κυριότερων αγωνιστών των οποίων η καταγωγή τους έλκεται από την περιοχή της Δωρίδας.

¹ Σπυρίδων Τρικούπης, «Η σημασία αυτής της ιστορίας», στο: *Η Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης*, Εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα 1993, Τόμος 3 Σελ 15-16

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Εισαγωγή: Η επανάσταση του 1821 θεωρείται ίσως το σημαντικότερο γεγονός της νεότερης Ελληνικής ιστορίας. Απ' όλη τη Ρούμελη, η περιοχή της Φωκίδας ήταν αυτή που πρωτοξεκίνησε την επανάσταση με την πολιορκία του κάστρου των Σαλώνων. Την πρώτη εκατόμβη των θυμάτων της εξέγερσης, στην Χαλκωμάτα και την Αλαμάνα, η Φωκίδα την πλήρωσε σχεδόν μόνη της.

Σκοπός: Σκοπός της παρούσης εργασίας είναι η ανάδειξη ιστορικών προσωπικοτήτων και γεγονότων που διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο τόσο στην έναρξη και στην εξέλιξη του εθνικού απελευθερωτικού αγώνα από τον Τούρκικο ζυγό όσο και στη διαμόρφωση του νεότερου Ελληνικού κράτους.

Μεθοδολογία: Η μέθοδος που χρησιμοποιήθηκε για τη συλλογή του υλικού για την συγγραφή της παρούσας μελέτης ήταν, η ανασκόπηση της ελληνικής βιβλιογραφίας, σπάνια ιστορικά εγχειρίδια, επιστημονικά περιοδικά, τα Αρχεία Αγωνιστών των ΓΑΚ και τα Αρχεία της Ελληνικής Παλιγγενεσίας.

Αποτελέσματα: Από την ανασκόπηση της βιβλιογραφίας αναδείχτηκε, ότι η συμβολή των Δωριέων και γενικότερα των Ρουμελιωτών αγωνιστών υπήρξε καθοριστική για την έκβαση της επανάστασης. Ωστόσο για την προσφορά τους αυτή δεν έχει δοθεί η πρέπουσα σημασία και αναγνώριση από την ιστορική έρευνα και από την Ελληνική πολιτεία.

Συμπεράσματα: Η ιστορία αποτελεί τον συνεκτικό κρίκο του παρελθόντος, του παρόντος και του μέλλοντος. Η ιστορία διαμορφώνει κοινωνίες με μνήμη και κρίση, προκειμένου αυτές να πορευτούν διαχρονικά.

Λέξεις κλειδιά: Επανάσταση 1821, Αγωνιστές Δωρίδας, Λιδωρίκι, Μάχες της Ρούμελης.

SUMMARY

Introduction: The revolution of 1821 is perhaps considered the most important event in Modern Greek history. Throughout Roumeli, it was Fokida that initiated the revolution with the siege of the castle of Salonas. Fokida almost paid for the first hundreds of rebel victims in Halkomata and Alamana.

Purpose: The purpose of this work is to highlight historical personalities and events that have played an important role both in the start and evolution of the national liberation struggle from the Turkish yoke and in the formation of the Modern Greek state.

Methodology: The method used to collect the material for the writing of this study was a review of Greek literature, rare historical textbooks, scientific journals, GIS Fighter Archives, and Hellenic Paligenia Archives.

Results: From the literature review, it emerged that the contribution of the Dorians and the Roumelian militants in general was instrumental in the outcome of the revolution. However, their contribution has not been given due attention and recognition by historical research and the Greek state.

Conclusions: History is the cohesive link of the past, the present and the future. History shapes societies with memory and judgment in order for them to flow over time.

Keywords: Revolution 1821, Dorida Fighters, Lodoriki, Fights of Roumeli,

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Κίνητρο για αυτή την εργασία αποτέλεσαν το ενδιαφέρον μου για την ιστορία, τον πολιτισμό και την εκπαίδευση. Ως φιλόλογος μελέτησα και συγκέντρωσα υλικό από διάφορες πηγές, τόσο πρωτογενείς όσο και δευτερογενείς.

Η μεθοδολογία που χρησιμοποιήθηκε για την συγγραφή της παρούσας ερευνητικής εργασίας, κατέχει σημαντικό ρόλο στο αποτέλεσμα της συγκεκριμένης έρευνας. Για την παρακάτω Μεταπτυχιακή εργασία, η μεθοδολογία έρευνας που ακολουθήθηκε βασίζεται σε πρωτογενείς πηγές όπως τα Γενικά Αρχεία Κράτους (ΓΑΚ) καθώς και στα Αρχεία της Ελληνικής Παλιγγενεσίας. Παράλληλα, χρησιμοποιήθηκε και ένας μεγάλος όγκος πληροφοριών από βιβλιογραφία, η οποία υπήρχε στην κατοχή μου, είτε την δανείστηκα από την δημοτική βιβλιοθήκη της πόλεως της Ιτέας, είτε από τον τοπικό ερευνητή Ε. Καψάλη.

Συνοψίζοντας η παρούσα ερευνητική προσπάθεια αρθρώνεται σε τρία κεφάλαια.

Στο πρώτο κεφάλαιο γίνεται αναφορά στις διοικητικές, κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες που επικρατούσαν προεπαναστατικά στην επαρχία της Δωρίδας. Πρέπει να τονισθεί εδώ, ότι ο μικρός πληθυσμός της Δωρίδας και γενικότερα της Φωκίδας, ζούσε μέσα σε δύσκολες κοινωνικές και πολιτικές καταστάσεις σ' ένα φτωχό και αφιλόξενο οικονομικό φυσικό περιβάλλον. Ως εκ τούτου, η όποια πνευματική κίνηση θεωρείται μάλλον φτωχή. Επίσης στο κεφάλαιο αυτό, θίγεται το προεπαναστατικό φαινόμενο του αρματολισμού, της κλέφτικης παράδοσης, καθώς και των εξεγέρσεων που προηγήθηκαν των χρόνων πριν την επανάσταση του 1821 στην περιοχή. Τα αίτια της υπέρμετρης ανάπτυξης του αρματολισμού και του κλέφτικου φαινομένου θα πρέπει να αναζητηθούν κυρίως στους περιορισμένους φυσικούς πόρους της περιοχής, στο γεωγραφικό ανάγλυφο του τόπου και της επικοινωνιακής δυσκολίας με τον έξω κόσμο.

Στο δεύτερο κεφάλαιο προσεγγίζεται η προετοιμασία και η κήρυξη της επανάστασης στην Στερεά Ελλάδα, καθώς και ορισμένες από τις σημαντικότερες στρατιωτικές συρράξεις που έλαβαν χώρα στην περιοχή της Δωρίδας αλλά και γενικότερα στην περιοχή της Φωκίδας. Γίνεται αναφορά, στην απελευθέρωση της Άμφισσας, του Λιδωρικίου και του Μαλανδρινού. Παράλληλα, δίδεται το χρονικό των πολεμικών συρράξεων στο Λιδωρίκι από το 1821 έως την τελική του απελευθέρωση το 1828. Τέλος με συνοπτικό τρόπο περιγράφονται, οι μάχες της Γραβιάς και της Αμπλιανης.

Στο τρίτο κεφάλαιο γίνεται η παράθεση των ονομάτων και της βιογραφίας των κυριότερων αγωνιστών της Δωρίδας με κριτήριο κατάταξης τον τόπο καταγωγής τους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α

Η Δωρίδα στα χρόνια της Τουρκοκρατίας

1.1. Διοίκηση-διοικητική οργάνωση -Κοινοτική συγκρότηση

Διοίκηση-Διοικητική οργάνωση

Την περίοδο της Τουρκοκρατίας, ο Ελλαδικός χώρος ήταν χωρισμένος σε Βιλαέτια, δηλαδή μεγάλες διοικητικές περιφέρειες. Τα Βιλαέτια υποδιαιρούνταν σε Σαντζάκια, στρατιωτικές και διοικητικές περιφέρειες οι οποίες βρίσκονταν υπό την διοίκηση ενός Πασά. Τα Σαντζάκια με την σειρά τους διαιρούνταν σε μικρότερες διοικητικές και δικαστικές περιφέρειες που έφεραν το όνομα Καζάδες. Ο διοικητής ενός Καζά είχε το προσωνύμιο Σούμπασης έως τον 17^ο αιώνα, ενώ αργότερα μετονομάστηκε σε Βοεβόδας. Βοηθός του Διοικητή ήταν ο Καδής, ο οποίος ήταν υπεύθυνος για τα ζητήματα δικαιοσύνης του Καζά. Η περιοχή της Δωρίδας χωρίστηκε σε δύο Καζάδες. Ο ένας ήταν του Λιδωρικού και ο άλλος του Μαλανδρινού.

Καζάς Λιδωρικού: Αρχικά με την κατάκτηση της πόλης από τους Οθωμανούς το 1393, το Λιδωρίκι άνηκε στο Σαντζάκι των Τρικάλων, αν και οι δύο περιοχές βρίσκονταν σε αρκετά μακρινή απόσταση η μια από την άλλη. Με την κατάκτηση της Ναυπάκτου από τους Οθωμανούς το 1499, το Λιδωρίκι αποτέλεσε Καζά του Σαντζακίου της Ναυπάκτου. Η έκταση του Καζά αποτελούνταν από ολόκληρη την Δωρίδα, εκτός βέβαια από το Νοτιοανατολικό της τμήμα, το οποίο αποτελούσε τον Καζά του Μαλανδρινού, αλλά και κάποια χωριά στον ποταμό Μόρνο, τα οποία ανήκαν στον Καζά της Ναυπάκτου.² Στο σημείο αυτό αξίζει να γίνει αναφορά, σε έγγραφα του Οθωμανικού κράτους για τον Καζά του Λιδωρικού. Για παράδειγμα το έτος 1701, βάση Οθωμανικής πηγής, ο Καδής του Καζά του Λιδωρικού έφερε το

² Μαρία Λουκοπούλου-Παττίχη, *Επιστροφή Κωσταρίτσα (Διχώρι) ορεινής Δωρίδας*, Εκδόσεις τυπογραφείο Επαμ. Ταμπακόπουλου, Αθήνα 1990, Σελ 46.

όνομα Χασάν. Άλλα έγγραφα της Οθωμανικής περιόδου μας φανερώνουν, ότι το έτος 1760 διετέλεσε Βοεβόδας του Καζά, ο Χατζή Χαλίλ Αγάς, ενώ το 1788 το αξίωμα κατείχε ο Χατζή Αρήφ Αγάς.³ Τα τελευταία χρόνια της τουρκικής κυριαρχίας στον ελλαδικό χώρο, ο Καζάς του Λιδωρικίου άνηκε στο Σαντζάκι του Ευρίπου. Έτσι πέρασε στην δικαιοδοσία του Αλή Πασά, καθώς ο Αλής είχε επεκτείνει την στρατιωτική και πολιτική επιρροή του στην Στερεά Ελλάδα.

Καζάς Μαλανδρινού: Ο Καζάς αυτός δεν είναι βέβαιο ότι υπήρχε πριν τον 17^ο αιώνα, γιατί δεν υπάρχουν στοιχεία που να πιστοποιούν την ύπαρξη του. Τα πρώτα στοιχεία για την παρουσία του βρίσκονται κατά τον 17^ο αιώνα. Έτσι λοιπόν δίνεται η πιθανή εξήγηση, ότι το 16^ο αιώνα αποτελούσε τμήμα του Καζά του Λιδωρικίου, το οποίο κατά τον 17^ο αιώνα αποσπάστηκε και αποτέλεσε ανεξάρτητο Καζά. Όπως προαναφέρθηκε ο Καζάς του Μαλανδρινού εκτεινόταν στο νοτιοανατολικό τμήμα της σημερινής Δωρίδας. Όπως και ο Καζάς του Λιδωρικίου, άνηκε στο Σαντζάκι της Ναυπάκτου και αργότερα στο Σαντζάκι του Ευρίπου.⁴

Κοινοτική Συγκρότηση

Ο θεσμός της κοινοτικής οργάνωσης αναπτύχθηκε κυρίως κατά τον 18^ο αιώνα και στις αρχές του 19^{ου} αιώνα. Αρκετοί παράγοντες συνέβαλαν σ' αυτό, ως κυριότεροι αναφέρονται οι παρακάτω:

α) **Η παρακμή του Οθωμανικού κράτους από τον 17^ο αιώνα.** Κατά τους αιώνες της παρακμής της Οθωμανικής διοίκησης, σε περιοχές με έντονο Ελληνικό στοιχείο, αναπτύχθηκε μια ισχυρή οικονομικά τάξη Ελλήνων που ανέλαβε σχεδόν αποκλειστικά τα κοινοτικά αξιώματα. Αυτό δεν θα μπορούσε βέβαια να συμβεί, κατά τους αιώνες ακμής του Τουρκικού κράτους, όπου η εξουσία ήταν έντονα συγκεντρωτική. Έτσι η παρακμή της Τουρκικής διοίκησης έδωσε το έναυσμα για την ανάπτυξη του κοινοτικού θεσμού.⁵

³ Δημήτρης Σταμέλος, *Η Δωρίδα στην Τουρκοκρατία*, Εκδόσεις Γλάρος, Αθήνα 1986, Σελ 20

⁴ Στο ίδιο Σελ 19-20

⁵ Γεώργιος Νικολάου, *Ο Ελλαδικός χώρος την περίοδο της Οθωμανικής και της Βενετικής κυριαρχίας, τέλη 17ου –αρχές 19ου αιώνα*, Πανεπιστημιακές Παραδόσεις, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Τομέας Ιστορίας Νεότερων Χρόνων, Ιωάννινα 2018, Σελ 49.

β) Η αλλαγή στον τρόπο κατανομής και είσπραξης κάποιων φόρων. Υπήρξε αδυναμία εκ μέρους της Οθωμανικής διοίκησης για τη συλλογή των φόρων – όσο αυτό και αν φαίνεται παράδοξο- εξ' αιτίας του ότι από τις αρχές του 18^{ου} αιώνα έπαυσαν να διενεργούνται στην Οθωμανική Αυτοκρατορία «απογραφές» του πληθυσμού. Έτσι τον ρόλο αυτό τον ανέθεσε στους εκπροσώπους των χριστιανικών ή των εβραϊκών κοινοτήτων. Ο βασικότερος λοιπόν ρόλος και λόγος της ύπαρξης των κοινοτήτων ήταν ο διανεμητικός, η κατανομή δηλαδή των φόρων στο πληθυσμό. Θα μπορούσε να υποστηριχθεί, ότι η παραχώρηση του δικαιώματος συλλογής φόρων από τους χριστιανούς υπηκόους, εξυπηρετούσε πρωταρχικά τους ίδιους του Οθωμανούς. Η παραχώρηση αυτή όμως είχε το θετικό αποτέλεσμα της ανάπτυξης της κοινοτικής αλληλεγγύης, να βοηθά δηλαδή η κοινότητα μέλη της που αδυνατούσαν να καταβάλλουν το χαράτσι ή άλλους φόρους. Στη περίπτωση που θα συνέβαινε αυτό, είχε αρνητικές συνέπειες όχι μόνο για τα συγκεκριμένα μέλη και τις οικογένειές τους αλλά για όλη την κοινότητα. Όταν μία κοινότητα αδυνατούσε να ανταποκριθεί στις οικονομικές απαιτήσεις της εξουσίας, οι προεστοί της όφειλαν να μεριμνήσουν για την εξεύρεση λύσης, ώστε να αποφευχθεί η καταστροφή της, συνήθως προσέφευγαν στον δανεισμό ή στην επιβολή έκτακτων εισφορών.⁶

γ) Η εμπειρία που είχαν αποκτήσει οι Έλληνες από την εφαρμογή του κοινοτικού θεσμού κατά τους προηγούμενους αιώνες. Να λειτουργούν δηλαδή, ως κοινοτικό σώμα.⁷

δ) Η οικονομική ανάπτυξη και η κοινωνική ισχυροποίηση των Ελλήνων κατά τον 18^ο αιώνα και τις αρχές του 19^{ου} αιώνα.⁸

Η οργάνωση των Ελληνικών κοινοτήτων, στις υπό την Τουρκική κυριαρχία περιοχές, δεν ήταν παντού ίδια. Παρατηρείται μία ποικιλομορφία, όσο αφορά τον βαθμό της κοινοτικής αυτονομίας έναντι της Οθωμανικής εξουσίας στο μέγεθος τους και στον χώρο στον οποίο ήταν οργανωμένες (αστικές - αγροτικές - ναυτικές κοινότητες) και στη σχέση τους με άλλες μορφές συσσωμάτωσης, ιδίως με τις συντεχνίες. Συνεπώς δεν υπήρχε μια ομοιομορφία στο κοινοτικό σύστημα, αλλά παρουσίαζε παραλλαγές ανά περιοχή που φαίνονται και στις διαφορετικές ονομασίες των κοινοτικών εκπροσώπων: πρόκριτοι, προεστοί, δημογέροντες, κοτζαμπάσηδες. Σύμφωνα με το

⁶ Στο ίδιο Σελ 49-50

⁷ Στο ίδιο Σελ 50

⁸ Στο ίδιο

Γ.Κοντογιώργη, υπάρχουν δύο βασικές μορφές κοινοτικής οργάνωσης. Στην πρώτη υπάρχουν κοινότητες με ισχυρή Οθωμανική παρουσία, όπου οι Τούρκοι ασκούν ασφυκτική διοικητική και φορολογική εξουσία πάνω στους χριστιανούς, όπως στην Άμφισσα, στη Σάμο και την Κρήτη. Στη δεύτερη όπου υπάρχει χαλαρή Οθωμανική παρουσία, όπως την Πελοπόννησο, στο Πήλιο, στις Κυκλάδες κ.α με λίγο ή καθόλου μουσουλμανικό πληθυσμό. Βέβαια όταν γίνεται αναφορά, για κοινότητες με χαλαρή Οθωμανική παρουσία, δεν νοείται παντελής απουσία των Οθωμανικών αρχών.⁹

Συμπερασματικά η κοινοτική οργάνωση των κατεκτημένων Ελλήνων βασίστηκε σε δύο παράγοντες. Ο ένας εξ αυτών, ήταν η ανάγκη της ύπαρξης μιας συνοχής των κατοίκων, ως προστατευτικού παράγοντα απέναντι στις πιέσεις που δέχονταν από τους κατακτητές Οθωμανούς. Ο δεύτερος παράγοντας υπήρξαν οι αδυναμίες της τουρκικής διοίκησης.¹⁰

Στην περιοχή της Δωρίδας όσον αφορά την κοινοτική συγκρότηση, υπήρχε και εδώ ο θεσμός των προεστών όπως στο Λιδωρίκι, στο Μαλανδρίνο και σε κάποια κεφαλοχώρια. Στις περιοχές αυτές παρατηρείται έντονη παρουσία του μουσουλμανικού στοιχείου και η Οθωμανική εξουσία είναι έντονα καταπιεστική. Ενώ στις ορεινές περιοχές όπου κυριαρχεί κατά βάση το ελληνικό στοιχείο, η Οθωμανική διοίκηση είναι πιο χαλαρή.

Κτηνοτροφικοί συνεταιρισμοί: Ένας άλλος θεσμός που λειτούργησε στα χρόνια της Τουρκοκρατίας ήταν οι βιοτεχνικές συσσωματώσεις. Στις ορεινές περιοχές του 15^{ου} και του 16^{ου} αιώνα, η ανάπτυξη της βιοτεχνικής επεξεργασίας του μαλλιού και των δερμάτων υπήρξε η κυριότερη πηγή εισοδήματος. Στην Δωρίδα δεν συναντάμε τέτοιους συνεταιρισμούς κατά την Οθωμανική περίοδο. Υπήρχαν όμως μικροί κτηνοτροφικοί συνεταιρισμοί.¹¹

⁹ Γεώργιος Κοντογιώργης, *Κοινωνική δυναμική και πολιτική αυτοδιοίκηση*. Οι ελληνικές κοινότητες της τουρκοκρατίας, εκδ. Λιβάνη, Αθήνα 1982.

¹⁰ Δημήτρης Σταμέλος, *Η Δωρίδα στην Τουρκοκρατία*, Εκδόσεις Γλάρος, Αθήνα 1986, Σελ 23.

¹¹ Στο ίδιο σελ 25

1.2. Ατομική Ιδιοκτησία-Δίκαιο-Φορολογία

Ατομική ιδιοκτησία

Στην περιοχή της Δωρίδας υπήρχαν μεγάλες διαφορές, όσον αφορά την ατομική ιδιοκτησία. Δηλαδή τις μεγαλύτερες και πιο κερδοφόρες εκτάσεις τις κατείχαν οι Τούρκοι, οι προεστοί και τα μοναστήρια, όπως αυτό της Βαρνάκοβας. Οι κάτοικοι των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων, συνήθως διέθεταν μόνο το σπίτι στο οποίο διέμεναν. Έτσι εργάζονταν με ισχνή αμοιβή σε κτήματα που διέθεταν οι προαναφερόμενοι. Όσοι κάτοικοι εργάζονταν ως κτηνοτρόφοι, μη διαθέτοντας δικούς τους βοσκότοπους, τους νοίκιαζαν, πληρώνοντας μεγάλο φόρο στον ιδιοκτήτη του βοσκότοπου. Λίγοι κάτοικοι ήταν αυτοί που είχαν στην κατοχή τους πέρα από την κατοικία τους και κάποια άλλη μικρή περιουσία, όπως λίγα κτήματα, περιβόλια ή έναν κήπο. Η περιουσία ήταν κληρονομική. Υπήρχαν βέβαια και αυτοί οι οποίοι δεν διέθεταν καθόλου περιουσιακά στοιχεία, αυτοί εργάζονταν και διέμεναν σε κτήματα Τούρκων ή Ελλήνων κοτζαμπάσηδων. Οι κοτζαμπάσηδες τους έδιναν ένα σπίτι, έναν μικρό λαχανόκηπο, τον σπόρο για την καλλιέργεια και ορισμένες φορές και βόδια, προκειμένου να οργώσουν. Άξιο αναφοράς είναι η αβεβαιότητα της ιδιοκτησίας. Οι κάτοικοι με μικρή ιδιοκτησία κυρίως αλλά και οι κοτζαμπάσηδες πάντα είχαν τον φόβο της αυθαίρετης αρπαγής της ατομικής τους περιουσίας από τους κατακτητές. Η μόνη περιουσία που ήταν προστατευμένη από την αρπαγή, ήταν εκείνη των μοναστηριών. Οι ίδιοι οι σουλτάνοι της αυτοκρατορίας διασφάλιζαν τις μοναστηριακές περιουσίες με δικά τους διατάγματα.¹²

Δίκαιο

Σε ότι αφορά το δίκαιο, ασχολούνταν περισσότερο οι Τουρκικές αρχές. Τον κύριο λόγο είχε ο Καδής, ο οποίος εκδίκασε πολιτικές και αξιόποινες πράξεις. Η Οθωμανική διοίκηση είχε παραχωρήσει στην εκκλησία και δικαστική εξουσία. Είχε αρμοδιότητα σε θέματα αστικού δικαίου, σε υποθέσεις οικογενειακού δικαίου (γάμος, λύση γάμου, μνηστείες) και στην εκδίκαση των περιουσιακών διαφορών, που ανέκυπταν από τις σχέσεις αυτές. Παράλληλα, είχε δικαιοδοσία και σε κληρονομικά ζητήματα. Η δικαστική όμως αυτή αρμοδιότητα των εκκλησιαστικών δικαστηρίων δεν γινόταν πάντοτε αποδεκτή από τις Οθωμανικές αρχές. Πολλές φορές οι Τούρκοι

¹² Στο ίδιο Σελ 26

αμφισβητούσαν τις αποφάσεις αυτές. Οι Έλληνες όμως γενικότερα απέφευγαν, να επιλύουν τις διαφορές τους στα τουρκικά δικαστήρια λόγω του κινδύνου στον οποίο εκτίθονταν οι περιουσίες τους, αφού κύριο μέλημα των κατακτητών ήταν το οικονομικό τους όφελος από την εκδίκαση της υποθέσεως, καθώς και ο προσηλυτισμός τους. Είναι γεγονός ότι πολλές φορές στόχευαν σε αυτόν. Εξάλλου και η ίδια η εκκλησία τόνιζε πως οι χριστιανοί έπρεπε να προσφεύγουν στις εκκλησιαστικές αρχές, για την επίλυση των διαφορών τους. Σε διαφορετική περίπτωση, επέβαλε σε αυτούς που δεν εναρμονίζονταν με τις οδηγίες της την ποινή του αφορισμού.¹³ Η ποινή ήταν βαρύνουσα σημασίας, αφού ο χριστιανός Έλληνας δεν αποκόπτονταν μόνο από τους κόλπους της Εκκλησίας, αλλά ταυτόχρονα και από το σύνολο της ελληνικής κοινότητας. Σε ότι αφορά το δίκαιο στην Δωρίδα, κυριαρχούσε κατά κύριο λόγο το εθιμικό (άγραφο) δίκαιο. Οι κοινωνικές σχέσεις μεταξύ των κατοίκων, όπως για παράδειγμα συναλλαγές και αγοροπωλησίες βασίζονταν σε άγραφες υποσχέσεις δια του λόγου και όχι σε γραπτά κείμενα (συμβόλαια). Ένα παράδειγμα εθιμικού δικαίου είχε να κάνει με το χωριό Πενταγιοί της Δωρίδας, όπου για μεγάλο χρονικό διάστημα μια συγκεκριμένη οικογένεια ήταν αυτή που έκανε ένα μέλος της ιερέα στο χωριό. Όλοι τον σέβονταν και τον τιμούσαν.¹⁴

Φορολογία

Ο σημαντικότερος φόρος τον οποίο επιβαρύνονταν οι Έλληνες ήταν το **χαράτσι**. Οι μη μουσουλμανικοί πληθυσμοί του ελληνικού χώρου ήταν υποχρεωμένοι, να εξαργυρώνουν την αποδοχή της θρησκευτικής τους ταυτότητας από το κράτος, καταβάλλοντας, σε ετήσια βάση, ένα καθορισμένο χρηματικό ποσό. Οι πλούχοντες κατέβαλλαν σε ετήσια βάση έντεκα γρόσια. Οι κτηματίες και οι έμποροι πέντε με έξη γρόσια. Ενώ τα πιο φτωχά κοινωνικά στρώματα δύομιση γρόσια. Ακόμη υπήρχε και ο φόρος της **δεκάτης**, τον οποίο κατέβαλλαν οι γεωργοί και οι κτηνοτρόφοι. Σε όλες τις μορφές της γεωργικής και κτηνοτροφικής παραγωγής επιβαλλόταν φόρος ίσος προς το 10% της αξίας των προϊόντων της συνολικής ακαθάριστης παραγωγής και

¹³ Γρηγόριος Λιόλιος, *Εκκλησία και δίκαιο στην τουρκοκρατούμενη Ελλάδα κατά τον GUSTAV GEIB*, Μεταπτυχιακή εργασία, Θεσσαλονίκη 2013, Σελ 23-24.

¹⁴ Δημήτρης Σταμέλος, *Η Δωρίδα στην Τουρκοκρατία*, Εκδόσεις Γλάρος, Αθήνα 1986, Σελ 31.

εισπράττονταν σε είδος ή χρήμα. Θα πρέπει να τονισθεί εδώ, ότι η δεκάτη δεν λογίζονταν ως φόρος αλλά δικαίωμα ιδιοκτησίας, διότι ιδιοκτήτης όλης της γης θεωρούνταν ο Σουλτάνος. Το κράτος υπενοικίαζε συνήθως το δικαίωμα εισπραξής της δεκάτης σε τοπικούς άρχοντες. Άξιο αναφοράς είναι, ότι η φορολογία πέρα από το χρηματικό ποσό πολλές φορές καταβάλλονταν και σε είδος. Δηλαδή υποχρεωτική εργασία που επιβάλλονταν στους Έλληνες αλλά και σε άλλους υπόδουλους χριστιανούς της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, από το τουρκικό δημόσιο αλλά και μεμονωμένα από τους Τούρκους ιδιώτες.¹⁵

Ως παράδειγμα αναφέρονται τα **παρασπόρια**, δηλαδή η υποχρέωση ενός ακτήμονα που του είχε παραχωρηθεί αγροτική γη και σπίτι από έναν τσιφλικά να καλλιεργήσει μια μεγάλη έκταση, να μαζέψει τον καρπό και να τον δώσει στον τσιφλικά. Όλα αυτά γίνονταν με δικά του ατομικά έξοδα.¹⁶

Η περιοχή της Δωρίδας ήταν υποχρεωμένη να καταβάλλει στην Τουρκική διοίκηση φορολογία, πολύ μεγαλύτερη σε σύγκριση με την παραγωγή των κατοίκων. Οι κοτζαμπάσηδες και τα μοναστήρια έχοντας μια καλύτερη οικονομική κατάσταση και περισσότερη έκταση γης στην κατοχή τους, βρίσκονταν σε θέση να ανταπεξέλθουν στις οικονομικές πιέσεις του κατακτητή. Αυτό όμως δεν συνέβαινε και με τους μικρούς γεωργούς, τους ακτήμονες και τους κτηνοτρόφους. Οι παραπάνω αποτελούσαν την συντριπτική πλειοψηφία των κατοίκων της περιοχής και ζούσαν κάτω από συνθήκες εξαθλίωσης.

Συμπερασματικά η διαβίωση στην περιοχή της Δωρίδας ήταν πάρα πολύ δύσκολη, επίπονη και φτωχική. Έτσι όπως θα δούμε παρακάτω η απελπισία και η εξαθλίωση των κατώτερων στρωμάτων τους εξωθούσε στην κλέφτικη ζωή.

1.3. Ασχολίες κατοίκων-κοινωνικές τάξεις

Ασχολίες των κατοίκων

Η Δωρίδα είναι κατά κύριο λόγο μια ορεινή περιοχή. Εμπεριέχει πολύ λίγες και μικρές πεδιάδες. Το έδαφος δεν είναι κατάλληλο για την ανάπτυξη του τομέα της γεωργίας. Αυτό δεν άφηνε στους κατοίκους τα περιθώρια για μεγάλες αγροτικές καλλιέργειες. Επιδίδονταν σε καλλιέργεια κηπευτικών, σιταριού, καλαμποκιού, και

¹⁵ Στο ίδιο Σελ 32

¹⁶ Στο ίδιο Σελ 34-35

αμπελιών. Η ορεινή γεωγραφική διαμόρφωση της περιοχής, ωθούσε το μεγαλύτερο μέρος των κατοίκων στην ενασχόληση τους με την κτηνοτροφία. Η κτηνοτροφία λοιπόν ήταν ο κύριος τομέας παραγωγής της Δωρίδας. Ορισμένη από αυτήν την παραγωγή χρησιμοποιούνταν για την κάλυψη των καταναλωτικών αναγκών του ντόπιου πληθυσμού. Όσα από τα κτηνοτροφικά προϊόντα περίσσευαν εξάγονταν σε γειτονικές περιοχές, Γαλαξίδι, Σάλωνα, Άμφισσα, Αίγιο κ.α.¹⁷ Ωστόσο υπήρχαν δυσκολίες στην μεταφορά των προϊόντων, καθώς υπήρχε έντονα ανεπτυγμένη η ληστεία και η πειρατεία. Τέλος, στην περιοχή της Δωρίδας ο τομέας της βιοτεχνίας ήταν λιγότερο ανεπτυγμένος. Οι κάτοικοι όπως προαναφέρθηκε είχαν ως κύρια ασχολία την κτηνοτροφία και σε δεύτερο βαθμό την γεωργία. Οπότε πολύ μικρός αριθμός εξ αυτών ασχολούνταν με την βιοτεχνική παραγωγή.

Κοινωνικές τάξεις

Όσον αφορά την κοινωνική διαστρωμάτωση στην Δωρίδα υπήρχαν από την μια μεριά οι πλούχοντες- κοτζαμπάσηδες και από την άλλη οι φτωχοί μικροκτηματίες και ακτήμονες. Ας μην λησμονηθεί και ο ρόλος της εκκλησίας, η οποία διαθέτοντας τα μοναστηριακά κτήματα και έχοντας το ιερατικό κύρος που πηγάζε από την θρησκεία, μάλλον θα πρέπει να αντιμετωπιστεί ως ξεχωριστή κοινωνική τάξη. Οι κοινωνικές διακρίσεις βασίζονταν στην κατοχή περιουσίας, στην θέση της διοίκησης του τόπου που κατείχε κάποιος, στο ντύσιμο και στην κατοικία του.

Πλούχοντες-Δημογέροντες: Οι δημογέροντες εκπροσωπούσαν τις χριστιανικές κοινότητες σε όλες τις σχέσεις που αφορούσαν την Οθωμανική εξουσία. Οι κάτοικοι κάθε κοινότητας της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, εξέλεγαν δημογέροντες, οι οποίοι άλλοτε είχαν ετήσια θητεία και άλλοτε θητεία με μεγαλύτερη χρονική διάρκεια. Ο θεσμός της δημογεροντίας αφορούσε καθαρά τα διοικητικά θέματα και δεν είχε καμιά σχέση με το σύστημα των αρματολικίων που αφορούσε τη διατήρηση ένοπλων σωμάτων, για την τήρηση της τάξης. Επιπλέον, οι δημογέροντες ήταν υπεύθυνοι για την διαχείριση των οικονομικών της κοινότητάς τους, όπως η συλλογή των φόρων προς τους κατακτητές. Παράλληλα, ασχολούνταν με καθήκοντα εκπαιδευτικού, δικαστικού, υγειονομικού και κοινοτικού χαρακτήρα.¹⁸ Επιπροσθέτως, ήταν επιφορτισμένοι με την τήρηση των εθίμων της περιοχής τους, με την φιλοξενία ξένων

¹⁷ Στο ίδιο Σελ 36

¹⁸ Μαρία Λουκοπούλου-Παττίχη, *Επιστροφή Κωσταρίτσα (Διχώρι) ορεινής Δωρίδας*, Εκδόσεις τυπογραφείο Επαμ. Ταμπακόπουλου, Αθήνα 1990, Σελ 62.

επιφανών που επισκέπτονταν τον τόπο τους και με την επίβλεψη της ορθής λειτουργίας των συντεχνιών.

Είχαν τις μεγαλύτερες και καλύτερες καλλιεργήσιμες εκτάσεις γης καθώς και τους περισσότερους βοσκότοπους. Η κατοικία τους ήταν διώροφη και πέτρινη, την διακοσμούσαν πλούσια στρωσίματα, και ασημένια αντικείμενα. Εμπεριείχε κελάρια, χαγιάτια (σκεπαστός εξώστης που αποτελεί προέκταση εσωτερικού χώρου) και μουσαντρέδες (μεγάλη ντουλάπα μέσα στον τοίχο που χρησιμοποιούνταν ως στρωματοθήκη). Όσον αφορά την ενδυμασία τους, οι άρχοντες και οι οικογένειες τους είχαν κεντημένα γαιτανογέλεκα με χρυσές κλωστές και βελούδινο παλτό ακόμη και μεταξωτά φορέματα, για τις γυναίκες.

Εκκλησία: Η εκκλησία σαν θεσμός είχε διοικητικά και πνευματικά καθήκοντα. Κάτω από την δύσκολη για τον Ελληνισμό περίοδο, γίνεται αντιληπτό το καθήκον της οργάνωσης του σκλαβωμένου γένους, το οποίο είχε επιφορτισθεί. Η εκτεταμένη κρατική αυθαιρεσία ήταν ένα από τα μεγαλύτερα προβλήματα που η εκκλησία είχε να αντιμετωπίσει ως οργανισμός. Η εκκλησία ήταν ο φορέας ο οποίος διαφύλαξε, συντήρησε και καρποφόρησε την εθνική συνείδηση. Διατήρησε την ιστορική συνέχεια του Ελληνικού γένους από τα αρχαία χρόνια μέχρι και την απελευθέρωση από τον τουρκικό ζυγό. Η συμβολή της λοιπόν ήταν καθοριστική στην Ελληνική ιστορία. Αυτό γίνεται κατανοητό μέσα στα πλαίσια της λόγιας εκκλησιαστικής γραμματείας, της βυζαντινής και μεταβυζαντινής περιόδου, που συνδέει τον ελληνισμό με τον χριστιανισμό.¹⁹

Προστάτεψε μεγάλο μέρος του χριστιανικού Ελληνικού πληθυσμού από τον εξισλαμισμό, διασώζοντας έτσι την θρησκευτική πίστη, την γλώσσα, τα ήθη και τα έθιμα, το πολιτισμικό υπόβαθρο και την συναίσθηση της εθνικής ταυτότητας των Ελλήνων. Ο ρόλος του κλήρου υπήρξε καταλυτικός για την πνευματική κατάσταση των υπόδουλων, οι οποίοι αποκτούσαν όλο και περισσότερα αξιώματα, αναλάμβαναν ακόμα και την διακυβέρνηση των παραδουνάβιων ηγεμονιών.²⁰

¹⁹ Απόστολος Διαμαντής, *«Έθνος και θεσμοί στα χρόνια της Τουρκοκρατίας - Η κανονιστική εκτροπή στην ελληνική ιστοριογραφία»*, Εναλλακτικές εκδόσεις, Αθήνα 2013, Σελ 51.

²⁰ Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, *Η εκκλησία της Ελλάδος απ' αρχής μέχρι το 1934*, Εκδότης Αποστολική Διακονία, Αθήνα 2011, Σελ 156-162.

Η εκκλησία και τα μοναστήρια όπως αναφέρθηκε κατείχαν κτήματα, τα οποία προστατεύονταν από τον ίδιο το σουλτάνο. Οι ιερείς και οι μοναχοί λόγω της ενασχόλησης τους με τα θεία είχαν πολύ σημαντική και σεβαστή θέση μέσα στην κοινωνία. Πολλοί απ' αυτούς λάμβαναν σημαντική μόρφωση. Έτσι αρκετοί νέοι από τα κατώτερα λαϊκά στρώματα κατέφευγαν στην ιερατική ζωή, προκειμένου να ξεχωρίσουν από τους υπόλοιπους ραγιάδες Έλληνες και να έχουν μια καλύτερη διαβίωση.

Λαός: Με τη λέξη λαός εννοούνταν όλοι οι μικροί κτηματίες και ακτήμονες. Αυτοί όπως αναφέρεται παραπάνω είχαν μια πολύ δύσκολη ζωή, γεμάτη στερήσεις. Εργάζονταν όλη την ημέρα προκειμένου, να εξασφαλίσουν τα προς το ζην. Παράλληλα, ήταν εξαναγκασμένοι να καταβάλλουν μέρος από το υστέρημά τους στους Τούρκους και τους κοτζαμπάσηδες. Η κατοικία τους ήταν πολύ λιτή. Αποτελούνταν από ένα ισόγειο το οποίο περιείχε πολύ λίγα έπιπλα. Λίγοι ήταν οι φτωχοί, οι οποίοι είχαν στην κατοχή τους διώροφο σπίτι. Πέρα από την κατοικία ήταν αισθητή η διαφορά τους από τους άρχοντες ακόμη και στην ενδυμασία, δηλαδή αυτοί δεν είχαν τις φανταχτερές ενδυμασίες των προυχόντων αλλά ήταν ντυμένοι πιο φτωχικά.²¹

Άλλο ένα στοιχείο που αναδεικνύεται μέσα από την βιβλιογραφία είναι, οι κατηγορίες που εκτοξεύονται από τον λαό εναντίον των κοινοτικών αρχόντων για την άδικη κατανομή και είσπραξη των πολλών φόρων που επέβαλλε το επίσημο κράτος. Στις πηγές αναφέρονται συχνά κατηγορίες για κακοδιοίκηση, άνιση κατανομή των φόρων και για πάσης φύσεως αδικίες εκ' μέρους των κοτζαμπάσηδων. Το γεγονός αυτό προκαλούσε διαμαρτυρίες, αποδέκτης των οποίων γινόταν συχνά και η ίδια η Πύλη. Ο Φωτάκος στα απομνημονεύματά του, τους κατηγορεί ευθέως για απάνθρωπη συμπεριφορά σε βάρος των ομοεθνών τους.²² Βέβαια πρέπει να σημειωθεί εδώ, ότι ο Φωτάκος ήταν φιλικά προσκεείμενος στο Θ. Κολοκοτρώνη και προκειμένου ένας ιστορικός να ερμηνεύσει την κριτική του, θα πρέπει να έχει υπ' όψιν την προεπαναστατική σύγκρουση κλεφτών και κοτζαμπάσηδων, αλλά και τη σύγκρουση

²¹ Δημήτρης Σταμέλος, *Η Δωρίδα στην Τουρκοκρατία*, Εκδόσεις Γλάρος, Αθήνα 1986, Σελ 40.

²² Φωτάκος Χρυσανθόπουλος, *Φωτάκος, Απομνημονεύματα περί της Ελληνικής Επανάστασεως*, εκδ. Σακελαρίου, Αθήνησι 1858.

πολιτικών και στρατιωτικών που έλαβε χώρα στους δύο εμφύλιους πολέμους το 1824-25. Στο ίδιο ζήτημα αναφέρεται και ο Μάουερ, ένα από τα τρία μέλη της αντιβασιλείας του πρώτου βασιλιά της Ελλάδας Όθωνα, υποστηρίζοντας ότι στις περιοχές που υπήρχαν έντιμοι προύχοντες ο λαός υπέφερε πολύ λιγότερο από αυτές που οι προεστοί ήταν ανέντιμοι και αδιάφοροι προς τον λαό. Έτσι δεν ήταν λίγες οι περιπτώσεις, όπου πολλά άτομα προερχόμενα από την λαϊκή τάξη έρχονταν σε ρήξη με την εξουσία. Τότε όντας πιο «αδύναμοι» αναγκάζονταν είτε να φύγουν από τον τόπο, είτε να συμμορφωθούν με τους όρους τους. Η μιζέρια και η ανέχεια ήταν ο παράγοντας που όπως θα ειπωθεί παρακάτω, οδηγούσε αυτή την τάξη στο να εξοπλιστεί και να καταφύγει στην κλέφτικη ζωή.

1.4. Παιδεία και πνευματικός βίος στην Δωρίδα

Η άλωση της Κωνσταντινούπολης και η κατάκτηση της ελληνικής επικράτειας από τους Οθωμανούς, είχε ως φυσικό αποτέλεσμα την απουσία οργανωμένης εκπαίδευσης. Το γεγονός αυτό αρχίζει σταδιακά να υποχωρεί στα μέσα του 16^{ου} αιώνα. Σε αυτό συντέλεσαν αποφασιστικά, οι κοινωνικές συνθήκες, η οικονομική ανάπτυξη των Ελλήνων και η εμφάνιση πλούσιων εμπόρων, οι οποίοι διαθέτουν αρκετά χρήματα για την ίδρυση σχολείων.

Η εκπαίδευση κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας περιλαμβάνει τρεις τύπους σχολείων:

Ο πρώτος, ο κατώτερος κύκλος σπουδών. Ο τύπος αυτός ονομάζεται, «σχολείον των κοινών γραμμάτων», ή «σχολείον των ιερών γραμμάτων», γιατί στη διδασκαλία χρησιμοποιούνται εκκλησιαστικά βιβλία. Το χαρακτηριστικό γνώρισμα του σχολείου αυτού είναι, ότι λειτουργεί άτυπα χωρίς να έχει θεσμική υπόσταση. Αποτελούνταν από 10-15 μαθητές διαφορετικής ηλικίας, οι οποίοι στο νάρθηκα κάποιας εκκλησίας ή σε κάποιο φτωχό οίκημα παρακολουθούσαν παραδόσεις στοιχειωδών μαθημάτων από την Οκτώηχο, το Ψαλτήρι και τον Απόστολο. Χρέη δασκάλου σ' αυτά, εκτελούσε ο ιερέας ή οποιοσδήποτε άλλος με στοιχειώδεις γνώσεις ανάγνωσης και γραφής. Εδώ δεν μπορεί να μην αναγνωριστεί, ο πολύ σημαντικός ρόλος που έπαιζαν για την εκπαίδευση των ελληνοπαίδων oligογράμματοι ιερείς. Στο θέμα αυτό αναφέρεται και ο γνωστός ακαδημαϊκός Διονύσιος Κόκκινος, υποστηρίζοντας: «Ο παπάς κάτω από τα ράκη του ράσου του κρατεί το ψαλτήρι και πηγαίνει να μάθει τα παιδιά, που τον περιμένουν, να διαβάζουν. Ομιλεί ακόμη εις τα παιδιά και διά τους

μεγάλους ανθρώπους που εδόξασαν άλλοτε αυτόν τον τόπον. Διδάσκει την ολίγη ιστορίαν που γνωρίζει και αυτός».²³

Μία σημαντική καινοτομία που εισήχθη στα ελληνικά σχολεία το 1816, ήταν η αλληλοδιδασκτική μέθοδος, που ερχόταν να καλύψει την έλλειψη δασκάλων με την ταυτόχρονη παροχή γνώσεων σε μεγάλο αριθμό μαθητών: οι μαθητές των μεγαλύτερων τάξεων δίδασκαν τους μικρότερους.²⁴

Ο δεύτερος, ο μέσος κύκλος. Ο τύπος αυτός σχολείου είναι γνωστός ως «Ελληνικόν σχολείον» ή «Γυμνάσιον» ή «Λύκειον». Στο πρόγραμμα σπουδών περιλαμβάνει την εκμάθηση των Αρχαίων ελληνικών μέσω της γραμματικής και του συντακτικού, με κείμενα από την αρχαία ελληνική και τη βυζαντινή γραμματεία.²⁵

Ο τρίτος, ο ανώτερος κύκλος. Εδώ διδάσκονται μαθήματα, όπως Λογική, Φιλοσοφία, Θεολογία και Μαθηματικά. Από τα μέσα του 18ου αι. και μετά εμφανίζεται και η διδασκαλία των φυσικών επιστημών, ενώ από τις αρχές του 19ου αι. αρχίζουν να λειτουργούν τα λεγόμενα νεωτερικά σχολεία, τα σχολεία δηλ. στα οποία έχουν μπολιαστεί οι ιδέες του Διαφωτισμού, όπως θα δούμε παρακάτω. Οι πρώτες όμως προσπάθειες για την ανανέωση των σπουδών είχαν ξεκινήσει ήδη από το πρώτο μισό του 18ου αι. με τον Μεθόδιο Ανθρακίτη, οι νεωτερισμοί του οποίου καταδικάστηκαν το 1723 από το Πατριαρχείο.²⁶

Ως πιο σημαντικά σχολεία και σχολές που λειτουργούσαν στον Τουρκοκρατούμενο Ελληνικό χώρο αναφέρονται:

Η Πατριαρχική Σχολή Κωνσταντινούπολης, όπου δίδαξε ο Ευγένιος Βούλγαρης, ο Κωνσταντίνος Κούμας κ.α

²³ Διονύσιος Κόκκινος, «Η Ελληνική Επανάσταση», Τόμος 1, Αθήναι 1976, σ. 21.

²⁴ Γεώργιος Νικολάου, *Ο Ελλαδικός χώρος την περίοδο της Οθωμανικής και της Βενετικής κυριαρχίας, τέλη 17^{ου} – αρχές 19^{ου} αιώνα*, Πανεπιστημιακές Παραδόσεις, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Τομέας Ιστορίας Νεότερων Χρόνων, Ιωάννινα 2018, Σελ 67.

²⁵ Στο ίδιο

²⁶ Στο ίδιο σελ 68

Αθωνιάδα Σχολή, που ιδρύθηκε το 1750 από τον πατριάρχη Κύριλλο Ε΄ και πρώτο σχολάρχη τον Νεόφυτο Κausοκαλυβίτη.

Σχολή Επιφανίου στα Ιωάννινα, που ιδρύθηκε το 1647 από τον πλούσιο Γιαννιώτη έμπορο Επιφάνιο.

Ελληνικόν Φροντιστήριον στη Μοσχόπολη, (σημερινή ΝΑ Αλβανία), πόλη με μεγάλη οικονομική ανάπτυξη τον 17^ο και 18^ο αιώνα.

Ευαγγελική Σχολή της Σμύρνης, ένα από τα λαμπρότερα Ελληνικά εκπαιδευτικά ιδρύματα των χρόνων αυτών.

Σχολή της Δημητσάνας η οποία υπήρξε, αναμφίβολα, το σπουδαιότερο σχολείο της Πελοποννήσου και ένα από τα πιο σημαντικά όλου του Ελληνισμού.

Πατριάδα Σχολή στην Πάτμο, η οποία ιδρύθηκε το 1713, από τον Πάτμιο ιερωμένο Μακάριο Καλογερά και λειτούργησε στα πρότυπα της Πατριαρχικής Σχολής της Κωνσταντινούπολης.

Η περιοχή της Δωρίδας δεν άνηκε στις ελληνικές επαρχίες της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, στις οποίες άνθησαν ιδιαίτερα η παιδεία και τα γράμματα. Όπως αναφέρεται παραπάνω, οι κάτοικοί της στην συντριπτική τουλάχιστον πλειοψηφία, ζούσαν κάτω από δύσκολες συνθήκες και κάθε μέρα αγωνίζονταν για να επιβιώσουν από την κτηνοτροφία κατά κύριο λόγο αλλά και την γεωργία. Έτσι δεν υπήρχε ο απαιτούμενος χρόνος και η οικονομική δυνατότητα της ενασχόλησης με την εκπαίδευση και την μόρφωση.

Η Δωρίδα μπορεί να είχε μικρή εκπαιδευτική και πνευματική κίνηση, όχι όμως και ανύπαρκτη. Έβαλε και αυτή ένα μικρό λιθαράκι στην διατήρηση της πνευματικής ταυτότητας του Ελληνισμού. Οι εστίες οι οποίες διατηρούσαν τη φλόγα του Ελληνικού πολιτισμού αναμμένη, παρέχοντας εκπαίδευση και μόρφωση υπήρξαν τα μοναστήρια και κάποιες σχολές. Μερικά από τα μοναστήρια ήταν, του Αγίου Ιωάννη της Αρτοτίνας, της Παναγίας της Κουτσουριώτισσας το οποίο βρίσκεται κοντά στο χωριό Αμυγδαλιά (Πλέσσα) και η μονή της Βαρνάκοβας. Ενώ από τις σχολές αξίζει

να αναφερθεί η Σχολή του Λιδωρικίου, όπου ο πρώτος δάσκαλος ήταν ο Πέτρος Βαφίδης, τον οποίο φόνευσαν οι Τούρκοι το 1809.²⁷

Το σημαντικότερο μοναστήρι από αυτά ήταν αυτό της Βαρνάκοβας το οποίο διατηρούσε σχολή στον εσωτερικό του χώρο. Το μοναστήρι άκμασε τον 16^ο αιώνα επειδή είχε την ευτυχία να βρίσκεται εκεί εκείνο το διάστημα ο ηγούμενος όσιος Δαυίδ. Ο Δαυίδ διακατέχονταν από ένα οργανωτικό πνεύμα. Ακόμη είχε έντονες πνευματικές ανησυχίες καθώς και μια φιλοσοφική άποψη περί του ορθόδοξου χριστιανισμού. Διεξήγαγε πολύ σημαντικό έργο στο μοναστήρι. Αργότερα εγκατέλειψε την θέση του και έζησε απομονωμένος από τον κόσμο, ερημίτης. Στην συνέχεια τον 17^ο αιώνα, στο μοναστήρι υπήρξαν ηγούμενοι τρεις σημαντικοί μοναχοί-δάσκαλοι. Ο Χριστόφορος, Ο Καλλίνικος και Ο Νικόδημος Καβάσιλας.²⁸

Ο Χριστόφορος άνδρας φιλόστοργος με μεγάλη αγάπη για την Ελλάδα. Ήταν ο δάσκαλος του Νικόδημου Καβάσιλα. Μετέβη στη Μονή της Βαρνάκοβας μαζί με το μαθητή του, όπου ασπάστηκε τον μοναχικό βίο, ενώ παράλληλα ασκούσε και τα καθήκοντα του διδασκάλου. Έμεινε εκεί μέχρι το τέλος της ζωής του.

Ο Καλλίνικος άνθρωπος σοφός, μορφωμένος, εγκρατής και ηθικός. Χαρακτηρίζονταν ως ελεήμων προς τον συνάνθρωπό και πολύ ευσεβής ως προς τα Θεία. Ο Καλλίνικος, είχε συντελέσει αποφασιστικά στην μελλοντική δημιουργία κέντρων εκπαιδευτικού και πολιτιστικού περιεχομένου στην Ρούμελη. Είχε μαθητές οι οποίοι με την διδασκαλία του αναδείχθηκαν σε μεγάλες προσωπικότητες του γένους αναφορικά με τον πολιτισμό και τα γράμματα. Ως παράδειγμα αναφέρεται ο μαθητής του Καλλίνικου, Ευγένιος ο Αιτωλός.²⁹

Ο Νικόδημος Καβάσιλας γεννήθηκε στο χωριό της Αγίας Ευθυμίας στα Σάλωνα. Όπως προαναφέρθηκε υπήρξε μαθητής του Χριστόφορου, τον οποίο και ακολούθησε στο μοναστήρι της Βαρνάκοβας. Κατόρθωσε να ξεπεράσει τον δάσκαλό του στην σοφία. Μετά τον θάνατο του Χριστόφορου γύρισε στην Αγία Ευθυμία, όπου δίδασκε δωρεάν όσους ήθελαν, σε σχολείο το οποίο ίδρυσε, εκτελώντας έτσι την επιθυμία του δασκάλου του. Επέστρεψε στην Βαρνάκοβα το 1648 μετά την ασθένεια και το

²⁷ Δημήτρης Σταμέλος, *Η Λωρίδα στην Τουρκοκρατία*, Εκδόσεις Γλάρος, Αθήνα 1986, Σελ 129

²⁸ Στο ίδιο σελ 123

²⁹ Στο ίδιο σελ 125

θάνατο του Καλλίνικου. Εκεί ανέλαβε την σχολή εντός του Μοναστηριού, μέχρι και το 1652, όπου και απεβίωσε. Μερικοί από τους επιφανείς μαθητές του ήταν ο Ευγένιος ο Αιτωλός, ο οποίος είχε μαθητεύσει και υπό την διδασκαλία του Καλλίνικου, Κωνστάντιος ο Αγιορείτης, Φίλιππος Κόρμας, κ.α.³⁰

1.5. Κλέφτες και Αρματολοί

Κλέφτες

Η κατάκτηση των Ελληνικών περιοχών από τους Τούρκους ανάγκασε κάποιους από τους πληθυσμούς των πεδινών περιοχών, να αποσυρθούν σε άγονες ορεινές περιοχές, προσπαθώντας να γλιτώσουν από τις συνέπειες που συνεπάγονταν, η γειτνίαση με τα κέντρα της Οθωμανικής εξουσίας. Έτσι οι άθλιες συνθήκες διαβίωσης, η αυξημένη φορολογία, οι ταπεινώσεις που υφίσταντο, είχαν ως συνέπεια τη μετακίνηση πληθυσμών προς τις ορεινές περιοχές, προκειμένου να εξασφαλίσουν μια ζωή πιο ελεύθερη απαλλαγμένη από τις καταπιέσεις του κατακτητή. Η ζωή όμως στις άγονες ορεινές περιοχές ήταν δύσκολη και χρειαζόταν σκληρός αγώνας για την επιβίωση. Έπρεπε να σκληραγωγηθούν σωματικά και ψυχικά, προκειμένου να είναι σε θέση να αντέξουν φαινόμενα όπως η πείνα, η λειψυδρία, οι άσχημες καιρικές συνθήκες και φυσικά η ανελέητη και συνεχή καταδίωξη από τον εχθρό. Στο περιβάλλον αυτό δημιουργήθηκε η νοοτροπία και η ψυχосύνθεση του αντάρτη, του ληστή, του ασυμβίβαστου που αρνείται να εναρμονιστεί με την νόμιμη εξουσία. Για το λόγο αυτό προκειμένου να επιβιώσει, καταφεύγει στην αρπαγή και στη ληστεία. Από αυτούς λοιπόν τους ορεινούς πληθυσμούς προήλθαν οι κλέφτες. Παράλληλα υπήρχαν και αυτοί που κατέφευγαν σ' αυτόν τον τρόπο ζωής αναγκαστικά. Έτσι όταν κάποιος χριστιανός δολοφονούσε έναν ή και περισσότερους Τούρκους, οι οποίοι είχαν προβεί σε κάποια λεκτική προσβολή ή και πρακτική εναντίον του ενέργεια, αναγκάζονταν να καταφύγει στα βουνά και να γίνει κλέφτης προκειμένου να σωθεί. Τα βουνά συνιστούν έναν χώρο όπου περιφέρεται ελεύθερα ο ένοπλος και όπου η εξουσία δεν μπορεί να επεκτείνει τον έλεγχό της. Η Οθωμανική εξουσία, όπως είναι φυσικό, διακυβεύεται αρνητικά για αυτούς. Τούρκικα δικαστικά έγγραφα τους αναφέρουν ως «περιφερόμενους ελευθέρως εις τα όρη κακούργους». Ο κλέφτης αρνείται στην

³⁰ «Νικόδημος Καβάσιλας», [wikipedia.org/wiki/Νικόδημος_Καβάσιλας](https://www.wikipedia.org/wiki/Νικόδημος_Καβάσιλας), (Ημερομηνία πρόσβασης 10/11/2019).

πράξη την Οθωμανική εξουσία και το καθεστώς του ραγιά. Οι πράξεις τους δεν περιορίζονται μόνο σε ζωοκλοπές, γεγονός πολύ συνηθισμένο στις ορεινές ποιμενικές κοινότητες, αλλά επιδρομές σε χωριά, συλλήψεις προεστών ή ταξιδιωτών για την καταβολή λύτρων, τρομοκράτηση περιοχών, φόννοι, εξαναγκασμοί ατόμων ή ολόκληρων χωριών να τους συντηρούν κ.α. Το γεγονός αυτό είχε ως συνέπεια, όχι μόνο οι Τούρκοι αλλά και οι προύχοντες να έχουν μια πολύ αρνητική εικόνα για αυτούς.³¹

Συμπερασματικά οι υπόδουλοι πληθυσμοί είχαν αισθήματα ανασφάλειας τόσο για την ακεραιότητα της περιουσίας τους όσο και για την ίδια την ζωή τους, καθώς οι κατακτητές μπορούσαν ανά πάσα στιγμή να τους αρπάξουν τις περιουσίες τους, να τους ατιμάσουν, να τους εξευτελίσουν και να τους φονεύσουν. Κλέφτες λοιπόν γίνονταν ηθελημένα όσοι Έλληνες δεν μπορούσαν να υποστούν άλλο αυτή την ταπείνωση.³²

Τα κλέφτικα σώματα αποτελούνταν από περίπου πενήντα άνδρες. Είχαν έναν αρχηγό (καπετάνιος). Ο αρχηγός αυτός λάμβανε αυτή την θέση του λόγω των ικανοτήτων του, διοικητικές και μαχητικές ικανότητες. Οι σχέσεις των κλεφτών μεταξύ τους όσο και με τον καπετάνιο τους ορίζονταν από άγραφους νόμους και κανόνες. Επιπλέον εξασκούνταν στις κρυψώνες τους, στην σκοποβολή, την λιθοβολία, το τρέξιμο και το πήδημα. Η πολεμική τους τακτική είχε να κάνει κυρίως, με τις αιφνιδιαστικές επιθέσεις εναντίον τον Τούρκων (Κλεφτοπόλεμος). Άλλοτε, διεξήγαν κατά μέτωπο επίθεση που ονομαζόταν γιουρούσι (μαζική και ορμητική έφοδος) εναντίον του εχθρού. Ενώ όταν αμύνονταν χρησιμοποιούσαν τα ταμπούρια (αμυντικές οχυρώσεις), ως μέσω προστασίας. Τα ταμπούρια ήταν είτε φυσικά είτε τεχνητά.³³

Στη συνείδηση του λαού, ο κλέφτης θα αναγνωριστεί ως το πρόσωπο του ανυπότακτου, του ατρόμητου, του ομόδοξου ένοπλου ο οποίος τιμωρεί τον καταπιεστή Οθωμανό, πρωτίστως, αλλά και τον κοτζάμπαση. Περιφέρεται ελεύθερα

³¹ Νικολάου Γ., *Ο Ελλαδικός χώρος την περίοδο της Οθωμανικής και της Βενετικής κυριαρχίας, τέλη 17^{ου} – αρχές 19^{ου} αιώνα*, Πανεπιστημιακές Παραδόσεις, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Τομέας Ιστορίας Νεότερων Χρόνων, Ιωάννινα 2018, Σελ 59

³² Α Βακαλόπουλος, Ι Γιαννόπουλος, Α Αγγέλου κ.α, «Κλέφτες», στο : *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος ΙΑ, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1975, Σελ 145.

³³ Στο ίδιο σελ 148

στα βουνά, τα οποία γίνονται και αυτά σύμβολα ελευθερίας. Ο απλός λαός υμνεί μέσα από τα κλέφτικα τραγούδια, τη ζωή και τα κατορθώματα των κλεφτών, θαυμάζει το θάρρος, την παλικάριά και την άρνησή τους να υποταχθούν στην καθεστηκυία τάξη πραγμάτων. Τα τραγούδια αυτά πολλές φορές λειτουργούσαν και ως μαθήματα ιστορίας για τις νεότερες γενιές.

Στο παρακάτω κλέφτικο τραγούδι περιγράφεται σε λίγες μόνο γραμμές, η ζωή του σκλαβωμένου λαού, ενώ παράλληλα «ο κλέφτης» αποτελεί πρότυπο ζωής για πολλούς νέους:

*"Βασίλη, κάτσε φρόνιμα, να γίνεις νοικοκύρης,
για ν' αποκτήσεις πρόβατα, ζευγάρια κι' αγελάδες,
χωριά κι' αμπελοχώραφα, κοπέλια να δουλεύουν.
-Μάννα μου εγώ δεν κάθομαι να γίνω νοικοκύρης,
να κάμω αμπελοχώραφα, κοπέλια να δουλεύουν,
και να μαι σκλάβος των Τουρκών, κοπέλι 'ς τους γερόντους.
Φέρε μου ταλαφρό σπαθί και το βαριό τουφέκι,
να πεταχτώ σαν το πουλί ψηλά 'ς τα κορφοβούνια,
να πάρω δίπλα τα βουνά, να περπατήσω λόγκους,
να βρω λημέρια των κλεφτών, γιατάκια καπετάνων,
και να σουρίζω κλέφτικα, να σμίζω τους συντρόφους,
που πολεμούν με την Τουρκιά και με τους Αρβανίταις."*

*Πουρνό φιλεί τη μάννα του, πουρνό ξεπροβοδεύεται.
"Γεια σας βουνά με τους γκρεμινούς, λαγκάδια με τοις πάχναις!
-Καλό 'ς το τάξιο το παιδί και τάξιο παλληκάρι."*

Στη συνέχεια της παρούσας μελέτης, θα γίνει αναφορά στην κλέφτικη ζωή στην περιοχή της Δωρίδας. Το θέμα θα προσεγγιστεί και θα αναδειχθεί μέσω παραδειγμάτων, που αφορούν τη ζωή διαφόρων κλεφτών που έδρασαν στον παραπάνω τόπο. Η περιοχή αυτή υπήρξε μια από τις μεγαλύτερες εστίες της κλέφτικης ζωής στην κατεκτημένη Ελλάδα. Σ' αυτό συντέλεσε η ορεινή μορφολογία του εδάφους, που απέτρεπε τη γενικευμένη χρήση του ιππικού, ενώ τα στενά περάσματα δυσχέραιναν τη μετακίνηση μεγάλων στρατιωτικών μονάδων και διευκόλυνε την παρεμπόδισή τους από αριθμητικά υποδεέστερες ομάδες ενόπλων.

Αυτό έδινε ευνοϊκές γεωγραφικές συνθήκες για την ανάπτυξη του εγχειρήματος, καθώς μπορούσαν να διεξάγουν επιθέσεις εις βάρος των Οθωμανών και έπειτα να κρύβονται στα βουνά.

Επιπροσθέτως, το τοπίο έπαιξε πολύ σημαντικό ρόλο και η ψυχική ιδιοσυγκρασία των κατοίκων.³⁴ Οι Δωριείς και γενικότερα οι Ρουμελιώτες, παρουσίαζαν ένα τύπο διαφορετικό από αυτό των Πελοποννησίων αλλά και των Νησιωτών, ένα χαρακτήρα ελεύθερων ανθρώπων με τέτοιο βαθμό θάρρους και ανεξαρτησίας, που δεν το έβρισκε κανείς σε άλλους τόπους. Τον διαχωρισμό τον κάνει ευκρινώς η λαϊκή σοφία: «Στη Ρούμελη είναι η λεβεντιά και στο Μοριά η γνώση». Η λέξη λεβεντιά πήρε το βαθύ αυτό νόημα, από την αδιάκοπη πάλη του ανθρώπου μέσα στην κλέφτικη παράδοση, που διατηρείται γνησιότερη στη Ρούμελη, γιατί εκεί οι ορεινές και απρόσιτες επαρχίες βρίσκονταν απομονωμένες, μακριά από τους πολυσύχναστους δρόμους και επομένως ο άνθρωπος έπρεπε να βασίζεται κυρίως στην αντρείοσύνη του, στην παλικάριά του. Εκεί μέσα στο αρματολίκι, ζούσε ο άνθρωπος σ' ένα άλλο κόσμο, αλλιώς οργανωμένο, με στρατιωτικά ήθη και έθιμα, που λάτρευαν τον ένοπλο, το παλικάρι και τον καπετάνιο. Μέσα στην ανώμαλη εκείνη πολιτική και στρατιωτική κατάσταση, έπρεπε ο άνδρας, ο νέος να είναι έτοιμος να αγωνισθεί όχι μόνο ενάντια στον κατακτητή, αλλά και με πολλούς κινδύνους, προκειμένου να εξασφαλίσει την επιβίωσή του.

Κλείνοντας, θα πρέπει να διευκρινισθεί, ότι εκείνη την περίοδο στον Τουρκοκρατούμενο Ελλαδικό χώρο η λέξη κλέφτης δεν είχε την αρνητική σημασία που έχει στις σύγχρονες μέρες. Αντίθετα είχε την έννοια του γενναίου και σκληροτράχηλου αγωνιστή, ο οποίος αρνούνταν να υποταχθεί στους Τούρκους. Αρχικά δρούσαν μεμονωμένα σε συγκεκριμένες περιοχές, καθώς μάχονταν μόνο για τους εαυτούς τους. Όμως αργότερα απέκτησαν συλλογική συνείδηση και έγιναν προστάτες των Ελλήνων οι οποίοι καταδυναστεύονταν από τους Οθωμανούς.³⁵

³⁴ Δημήτρης Σταμέλος, *Η Δωρίδα στην Τουρκοκρατία*, Εκδόσεις Γλάρος, Αθήνα 1986, Σελ 44.

³⁵ Α Βακαλόπουλος, Ι Γιαννόπουλος, Α Αγγέλου κ.α, «Κλέφτες», στο : *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος ΙΑ, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1975, Σελ 146.

Ως πρώτο παράδειγμα Κλεφτών αναφέρονται οι Κρίκας και Θεοχάρης. Δεν είναι γνωστή η χρονολογία της δράσης τους, μέσα στα τετρακόσια χρόνια της Τουρκικής παρουσίας στον Ελλαδικό χώρο. Οι παραπάνω δρούσαν στην περιοχή της Δωρίδας (Λιδωρίκι). Σε κάποια χρονική στιγμή συνελήφθησαν από τις τουρκικές αρχές, φυλακίστηκαν και αποφασίστηκε η εκτέλεσή τους. Τη νύκτα, την παραμονή της επικείμενης εκτέλεσής τους, κατόρθωσαν να δραπετεύσουν. Οι Τούρκοι συνέλαβαν εκ νέου τον Κρίκα. Όχι όμως και τον Θεοχάρη. Τότε ο αρχηγός της Τουρκικής φρουράς έκανε συμφωνία με τον Κρίκα, της οποίας περιεχόμενο ήταν ότι ο Κρίκας θα έπιανε και θα παρέδιδε τον σύντροφό του στις τουρκικές αρχές και ως αντάλλαγμα θα του χαρίζονταν η ζωή, ενώ παράλληλα θα έπαιρνε και χρηματική αποζημίωση. Τελικά ο Κρίκας δεν τήρησε την συμφωνία. Αφού έσμιξε εκ νέου με τον Θεοχάρη συνέχισαν την κλέφτικη ζωή στα βουνά.³⁶

Ένα ακόμη παράδειγμα ήταν ο Λουκάς Καλιακούδας (1760-1804), καταγόμενος από το Λιδωρίκι και γεννημένος στην Αρτοτίνα. Ο Καλιακούδας είχε ενταχθεί από μικρή ηλικία στο κλέφτικο σώμα του Ανδρέα Ανδρούτσου. Στο πλευρό του αρχηγού του, ο Καλιακούδας πήρε μέρος στις περιπετειώδεις εκστρατείες του στην Πελοπόννησο, ως σύμμαχος του Λάμπρου Κατσώνη και στις θαλάσσιες επιχειρήσεις του. Μετά την σύλληψη και τον θάνατο του Ανδρούτσου, επέστρεψε στην Στερεά Ελλάδα, όπου και αγωνίστηκε εναντίον του Αλή πασά των Ιωαννίνων. Κατόρθωσε να εξοντώσει πολλά στρατεύματα που είχαν αποσταλεί στην Ρούμελη από τον Αλή Πασά, προκειμένου να διαλύσουν τα κλέφτικα σώματα. Σκοτώθηκε στην Γαβρολίμνη της Ναυπάκτου πολεμώντας. Ο συμπολεμιστής του Σάκας αποκεφάλισε την άψυχη πλέον σωρό του Καλιακούδα, προκειμένου να μην πέσει σε εχθρικά χέρια και υποστεί ατίμωση. Προσπάθησε να διαφύγει μεταφέροντας το κεφάλι του Καλιακούδα αλλά δεν τα κατάφερε. Στην προσπάθεια του αυτή σκοτώθηκε και ο ίδιος. Τα κεφάλια των Καλιακούδα και Σάκα στάλθηκαν στα Ιωάννινα, όπου και ατιμάσθηκαν, αφού στήθηκαν πάνω σε παλούκια.³⁷

³⁶ Κώστας Παπαδημητρίου, *Το 21 στις πηγές του*, Εκδόσεις Σμυρنيωτάκης, Αθήνα 1990.

³⁷ «ΛΟΥΚΑΣ ΚΑΛΙΑΚΟΥΔΑΣ», <http://www.artotina.com/el/loukas-kaliakoydas>, (Ημερομηνία πρόσβασης :14/12/2019).

Αρματολοί

Ο θεσμός των αρματολών κατά πάσα πιθανότητα, σύμφωνα με τουρκικές πηγές ιδρύθηκε στα πρώτα κιόλας χρόνια την ύπαρξης του Οθωμανικού κράτους. Όμως ο θεσμός οργανώθηκε συστηματικά στα χρόνια του Μουράτ Β΄. Οι αρματολοί αποτελούσαν τμήματα του τουρκικού στρατού. Σχηματίζονταν από ντόπιους των κατεκτημένων από τους Οθωμανούς περιοχών.³⁸ Ένα αρματολίκι αποτελούνταν από τριάντα με σαράντα άνδρες και όπως και οι κλέφτες είχαν έναν καπετάνιο. Σταδιακά η αρχηγία σ' ένα αρματολίκι έγινε κληρονομική. Οι αρματολοί απαλλάσσονταν από υποχρεώσεις όπως το να καταβάλλουν φόρους, τις οποίες επιβαρύνονταν οι συντοπίτες τους. Παράλληλα έπαιρναν και μισθό. Είχαν όμως και κάποιες υποχρεώσεις. Μερικές από αυτές ήταν, η τήρηση της τάξης σε μια περιοχή και η φύλαξη κάποιων σημαντικών περασμάτων. Ο αρματολιτισμός λοιπόν, συνιστά έναν μηχανισμό ασφάλειας που συστήνει η Οθωμανική εξουσία προκειμένου να διασφαλίσει την τάξη σε δυσπρόσιτες περιοχές και να ελέγξει τους κλέφτες. Αποτελούσαν θα έλεγε κανείς την «Αστυνομία» μιας περιοχής.³⁹ Μέχρι και τον 17^ο αιώνα οι Αρματολοί ήταν αφοσιωμένοι και πιστοί στην Οθωμανική εξουσία. Καταδίωκαν τους κλέφτες. Όμως τον 18^ο Αιώνα η υποταγή προς την τουρκική εξουσία ήταν πλέον μόνο τυπική, καθώς οι αρματολοί άρχισαν πλέον να έρχονται σε στενή επαφή με τους κλέφτες. Μάλιστα υπήρχε εναλλαγή των προσώπων μεταξύ των δύο αυτών σωμάτων. Δηλαδή άτομα που ανήκαν στο ένα σώμα συχνά γίνονταν μέλη του άλλου.⁴⁰ Οι Τούρκοι πολλές φορές έδιναν τα αρματολίκια στους κλέφτες. Με αυτή την ενέργεια αποσκοπούσαν να τους πάρουν κάτω από την υπηρεσία τους, όταν δεν μπορούσαν να τους εξολοθρεύσουν, περιμένοντας την κατάλληλη συγκυρία, για να το πράξουν. Άξιο αναφοράς είναι το αρματολίκι του Λιδωρικίου στην Δωρίδα,

³⁸ Α Βακαλόπουλος, Ι Γιαννόπουλος, Α Αγγέλου κ.α, «Οι αρματολοί», στο : *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος ΙΑ, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1975, Σελ 148.

³⁹ Γεώργιος Παπαϊωάννου, *Η ιστορία της επαρχίας της Δωρίδος Σ*, Εκδόσεις τυπογραφείο «ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΒΙΒΛΙΟ», Αθήνα 1985, Σελ 60.

⁴⁰ Δ Ξιφαράς, Ε Λούβη, *Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία Γ' Γυμνασίου*, Εκδόσεις Διόφαντος, Αθήνα 2018, Σελ 24.

όπου αρχηγός είχε γίνει ο Δήμος Σκαλτσάς όπως αναφέρεται στο τρίτο κεφάλαιο. Άλλοι αρματολοί ήταν οι Χρήστος Μηλιόνης, Βλαχαρμάτας Βέργος κ.α.

1.6. Εξεγέρσεις Δωριέων πριν το 1821

Κατά την διάρκεια του Οθωμανικού ζυγού στην Ελλάδα, στην περιοχή της Δωρίδας έλαβαν χώρα αρκετές εξεγέρσεις.

Η εξέγερση του 1456

Η Δωρίδα είχε κατακτηθεί από τους Τούρκους το 1435. Το 1456 μόλις τρία χρόνια μετά την πτώση της Βασιλεύουσας, έγινε η πρώτη εξέγερση στην περιοχή, πιο συγκεκριμένα στο Λιδωρίκι. Δυστυχώς δεν υπάρχουν πληροφορίες για τα γεγονότα τα οποία έλαβαν χώρα κατά την διάρκειά της, καθώς και τα πρόσωπα τα οποία πρωταγωνίστησαν.

Η εξέγερση του 1571-1574

Το 1571 ο ενωμένος στόλος των Δυτικών Χριστιανικών κρατών νίκησε τον Οθωμανικό στην ναυμαχία της Ναυπάκτου. Αυτό έδωσε θάρρος στους υπόδουλους κατοίκους του Λιδωρικού στην Δωρίδα, του Αιγίου στην Πελοπόννησο, του Γαλαξιδίου και των Σαλώνων στην Παρνασσίδα, να ξεσηκωθούν. Έτσι στον Άγιο Παντελεήμονα του Γαλαξιδίου ορκίστηκαν, να επαναστατήσουν εναντίον των Τούρκων. Όμως ένας Αιγιώτης τους πρόδωσε στις τουρκικές αρχές. Οι Αιγιώτες κατέφυγαν στην Μάνη, προκειμένου να γλιτώσουν από την οργή των Τούρκων. Οι Ρουμελιώτες έχοντας πιστέψει, κατόπιν διαβεβαιώσεων, ότι οι κάτοικοι της Ναυπάκτου αλλά και οι Φράγκοι θα τους συνέδραμαν, ετοίμασαν επίθεση στα Σάλωνα. Τελικά όμως δεν ήρθαν να τους βοηθήσουν. Έτσι λοιπόν οι Γαλαξιδιώτες, οι Λιδωρικοί και οι Σαλωνίτες εγκατέλειψαν την προσπάθεια. Τότε ο Μπέης των Σαλώνων τους ξεγέλασε λέγοντας ότι τους συγχωρεί για αυτή την ενέργεια. Έπρεπε όμως να στείλουν τους πιο επιφανείς της κάθε περιοχής, προκειμένου να δηλώσουν υποταγή. Τελικά τους συνέλαβε και τους θανάτωσε.⁴¹

⁴¹ Γεώργιος Παπαϊωάννου, *Η ιστορία της επαρχίας της Δωρίδος*, Εκδόσεις τυπογραφείο «ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΒΙΒΛΙΟ», Αθήνα 1985, Σελ 40-41.

Η εξέγερση του 1687-1694

Το έτος 1687 διεξήχθη ο έκτος κατά σειρά Βενετοτουρκικός πόλεμος. Ο τότε επίσκοπος Σαλώνων Φιλόθεος, σε συνεργασία με τον οπλαρχηγό Κούρμα κήρυξε την επανάσταση στα Σάλωνα. Ο Κούρμας εξόντωσε τους 2.000 Οθωμανούς που έδρευαν στο Λιδωρίκι. Σταδιακά η επανάσταση εξαπλώθηκε και σ' άλλα μέρη της Δυτικής Στερεάς Ελλάδας αλλά και στην Ήπειρο. Τα πρόσωπα που έπαιζαν ρόλο ήταν τα εξής: Ο Κούρμας αρχικά που αγωνίζονταν στις Δωρίδα και Παρνασσίδα, οι Μεϊντάνης και Σπαθογιάννης που πολεμούσαν στην Αιτωλοακαρνανία, ο Χορμόπουλος στο Πατρατζίκι και οι Σουμίλας και Βαλαωρίτης στην Ήπειρο. Τελικά σχηματίστηκαν δύο στρατόπεδα. Το ένα με έδρα το Λιδωρίκι και αρχηγούς τους Κούρμα και Μεϊντάνη, το δεύτερο είχε έδρα το Καρπενήσι, με αρχηγούς τους Σουμίλα και Χόρμοβα. Ωστόσο ο Μπέης της Μάνης Λυμπεράκης η αλλιώς Τουρκολυμπεράκης Γερακάρης, κατέλαβε το Καρπενήσι και κατέστρεψε την Άρτα. Απαίτησε υποταγή και άμεση πληρωμή φορολογίας, διαφορετικά απειλούσε με θανάτωση τον πληθυσμό. Οι Βενετοί οι οποίοι έβλεπαν τον Λυμπεράκη ως απειλή για την κυριαρχία τους στην Στερεά Ελλάδα και στην Ήπειρο, αιτήθηκαν από τους Έλληνες των παραπάνω περιοχών να τους ενισχύσουν στην καταπολέμησή του. Ο Γερακάρης επιτέθηκε με σκοπό την κατάληψη των Σαλώνων. Ητήθηκε από τους Κούρμα και επίσκοπο Φιλόθεο. Όμως και οι δύο «έπεσαν» κατά την διάρκεια της μάχης. Η επανάσταση έληξε και η περιοχή ξαναπέρασε στα χέρια των Οθωμανών το 1694.⁴²

Η Εξέγερση του (1750-1760)

Οι Κλεφταρματολοί Χρήστος Μηλιόνης, Βλαχαρμάτας Βέργος, Γιάννης Βονιχωρίτης, τα αδέρφια Μήτρος και Λάμπρος Τσεκούρας κ.α κήρυξαν επανάσταση στις επαρχίες της Δωρίδας και της Παρνασσίδας. Νίκησαν τον Μπεκήρ Αγά μεταξύ του Λιδωρικού και του Μαλανδρινού. Τα αδέρφια Τσεκούρα και ο Βλαχαρμάτας κέρδισαν εκ νέου τους Τούρκους σε μια συμπλοκή μεταξύ των Πέντε Ορίων και της Βουνιχώρας. Έπειτα στρατοπέδευαν κοντά στα Σάλωνα προκειμένου, να περάσουν την νύχτα, με σκοπό να διεξάγουν επίθεση τις πρωινές ώρες για την κατάληψη της πόλης. Κατά τη διάρκεια της νύκτας, δέχτηκαν αιφνίδια επίθεση των εχθρικών στρατευμάτων με αποτέλεσμα, να πέσει μαχόμενος ο Αραπογιώργος, οπλαρχηγός

⁴² Στο Ίδιο Σελ 41-42

από το χωριό Αγία Ευθυμία. Ο Χρήστος Μηλιώνης μετέβη στην Άρτα όπου και απήγαγε τον Καδή και δύο Αγάδες της περιοχής. Ζήτησε την καταβολή μεγάλου χρηματικού ποσού για την απελευθέρωσή τους. Το Τουρκικό κράτος απαίτησε την άμεση εξόντωσή του. Επειδή όμως δεν μπορούσαν να τον εντοπίσουν, έβαλαν τον Σουλεϊμάν, ένα Τούρκο φίλο του Μηλιώνη να τον βρει και να τον σκοτώσει. Επειδή όμως λόγω της φιλικής τους σχέσης δεν μπορούσε να τον θανατώσει με ύπουλο τρόπο, του ζήτησε να παραδοθεί στις αρχές. Όμως ο Μηλιώνης αρνήθηκε. Μονομάχησαν και έχασαν και οι δύο την ζωή τους.⁴³ Το περιστατικό αυτό περιγράφεται με τον καλύτερο τρόπο στο παρακάτω δημοτικό τραγούδι:

Τρία πουλάκια κάθονται στη ράχη στο λημέρι
τόνα τηράει τον Αλμυρό , τ' άλλο τηράει το Βάλτο .
Το τρίτο το καλλίτερο μοιρολογάει και λέγει :
Κυριέ μου τι να γίνηκεν ο Χρήστος ο Μηλιώνης
μηδέ στο Βάλτο φάνηκε , μηδέ στην κρύα βρύση .
Μας είπαν πέρα πέρασε , κ' εμβήκε μες την Άρτα
Κ' επήρε σκλάβο τον Κατή , μαζί με δυό Αγάδες ,
Κι' ο μουσελίμης τ' άκουσε βαριά του κακοφάνει .
Τον Μαυρομμάτη έκραξε και τον Μουχτάρ Κλεισούρα
Εσείς αν θέλετε ψωμί αν θέλετε πρωτάτα ,
το Χρήστο να σκοτώσετε τον Καπετάν Μηλιώνη .
Έτ'ζι προστάξ' ο Βασιλιάς και μούστειλε φιρμάνι
Παρασκευή ξημέρωνε - ποτέ να μ' είχε φέξει -
κι' ο Σουλειμάνης στάλθηκε να πάγει να τον εύρει
στον Αλμυρό τον έφτασε κι' ως φίλοι φιληθήκαν
ολονυχτίς επίνανε όσο να ξημερώσει .
Και πριν να φέξει η αυγή , πέρασε στα λημέρια
κ' ο Σουλειμάνης φώναξε τον Καπετάν Μηλιώνη
Χρήστο σε θέλει ο Βασιλιάς , σε θ'ελουν οι Αγάδες
Όσο ν' ο Χρήστος ζωντανός , Τούρκο δε προσκυνάει :
Με το τουφέκι τρέξανε να φάγει ο ένας τον άλλον
Φωτιά edώσαν στη φωτιά , πέφτουν κι' οι δυό στον τόπο .

⁴³ Στο ίδιο Σελ 42-43

Η εξέγερση του (1770-1771)

Στρατηγικός στόχος της Ρωσίας υπήρξε, ο έλεγχος της Μαύρης Θάλασσας και η πρόσβαση στους εμπορικούς δρόμους του Αιγαίου και ευρύτερα της Ανατολικής Μεσογείου. Ο στόχος αυτός, δημιουργούσε κλίμα έντασης και οδήγησε συχνά σε πόλεμο τις δύο αυτοκρατορίες. Από τις αρχές του 18ου αιώνα διεξάγονται οι Ρωσο-οθωμανικοί πόλεμοι (1711, 1736-1739, 1768-1774, 1787-1792, 1806-1812), κυρίως στις Ευρωπαϊκές κτήσεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας⁴⁴

Με την άνοδο της Αικατερίνης Β' (1762-1796) στο θρόνο, αποφασίστηκε η κατασκευή Ρωσικού στόλου και η δυναμική παρουσία του στη Μεσόγειο και ιδίως στο Αιγαίο. Μέρος του Ρωσικού σχεδίου δράσης αποτελούσε και η εξέγερση των ορθόδοξων χριστιανικών πληθυσμών της Βαλκανικής Χερσονήσου και ανάμεσά τους, των χριστιανικών πληθυσμών της Ρούμελης, της Πελοποννήσου και των νησιών του Αιγαίου. Για το λόγο αυτό, υποσχέθηκε να στείλει πολυάριθμες ενισχύσεις. Όμως έστειλε μόνο ένα μικρό σώμα με επικεφαλής τους Αδερφούς Ορλώφ. Ωστόσο αυτή η ενέργειά της στόχευε στην εξυπηρέτηση των δικών της συμφερόντων, καθώς η Ρωσία βρίσκονταν σε εμπόλεμη κατάσταση με την Οθωμανική αυτοκρατορία. Όταν όμως τελείωσε νικηφόρα για την Ρωσία αυτή η διένεξη, άφησε τον Ελληνικό λαό εκτεθειμένο και ανυπεράσπιστο στην εκδικητική μανία των Τούρκων. Κυριολεκτικά την περίοδο (1770-1779) ο Ελληνικός πληθυσμός υπέστη ανελέητες σφαγές από τους Οθωμανούς και τους Αλβανούς.

Αναφορικά με την Δωρίδα, κατά την εποχή της «Ορλωφικής επανάστασης», ο οπλαρχηγός Λωρής εκτόπισε τους Τούρκους από την περιοχή. Εισήλθε στην Ναυπακτία και κατέλαβε την Λομποτινά. Ο αρματολός των Κραβάρων όμως Σουσμάνης ένωσε προσβεβλημένος που ο Λωρής εισήλθε στην περιοχή του. Ο καθένας τους ζήτησε την συνδρομή των Αλβανών για να αντιμετωπίσει τον άλλο. Τελικά επικράτησε ο Σουσμάνης και φόνευσε τον Λωρή στην Ζελίτσα, αλλά και αυτός με την σειρά του δολοφονήθηκε από τους Αλβανούς, που αρχικά τον είχαν βοηθήσει. Έπειτα την αρχηγία ανέλαβαν σε Παρνασσίδα και Δωρίδα οι Βλαχοθανάσης, Ανδρούτσος, πατέρας του Οδυσσέα, Δεδούσης, Κόλλιας κ.α.

⁴⁴ Κ. Σάθας, *Τουρκοκρατούμενη Ελλάς*. 1453-1821, Αθήνα, εκδ. Καμαρινόπουλου, 1962.

Συνεχίζουν να αγωνίζονται, έχοντας αρκετές επιτυχίες στην Ιτέα, στο Ξεροπήγαδο και στα Πέντε Όρια. Τα υπολείμματα του Τουρκικού στρατού από τα Πέντε Όρια κατέφυγαν στις Καρούτες, όπου και συνελήφθησαν. Επιπροσθέτως κέρδισαν τη μάχη στο Μαλανδρίνο, όμως με απώλειες. Οι οπλαρχηγοί Σουμάνης και Δεδούσης σκοτώθηκαν στην αψιμαχία. Επιπλέον έδωσαν μάχη στην Ναύπακτο, όπου και φονεύθηκε ο Βλαχοθανάσης. Στην συνέχεια πολέμησαν στην Βίδαβη μεταξύ του Γαλαξιδίου και των Πέντε Ορίων. Όμως μετά την εγκατάλειψη από τους Ρώσους και την αποτυχία των Ορλωφικών οι οπλαρχηγοί της Δωρίδας και της Παρνασσίδας, όπως και του υπόλοιπου Ελλαδικού χώρου, έχασαν το θάρρος τους και διαλύθηκαν. Άλλοι κρύφτηκαν και άλλοι συνελήφθησαν και θανατώθηκαν.⁴⁵

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β

Οι κυριότερες πολεμικές συγκρούσεις στην Δωρίδα κατά την επανάσταση του 1821

2.1. Η προετοιμασία και κήρυξη της επανάστασης στην Στερεά Ελλάδα.

Την οργάνωση-προετοιμασία της Ελληνικής επανάστασης του 1821 ανέλαβε η Φιλική Εταιρεία, η οποία ιδρύθηκε στην Οδησσό το 1814. Ιδρυτικά μέλη της υπήρξαν οι Νικόλας Σκουφάς, Αθανάσιος Τσακάλωφ και Εμμανουήλ Ξάνθος. (Λούβη, Ξιφαράς, 2018) ⁴⁶Σταδιακά η Φιλική Εταιρεία εξαπλώθηκε και απέκτησε μεγάλο αριθμό μελών από όλα τα κοινωνικά στρώματα, εντός αλλά και εκτός του Ελλαδικού χώρου. Η περιοχή η οποία σε πρώτη φάση θεωρήθηκε κατάλληλη για την αρχή και την εδραίωση του αγώνα, ήταν η Πελοπόννησος. Οι λόγοι για τους οποίους πάρθηκε αυτή η απόφαση, είχαν να κάνουν με την ύπαρξη κλέφτικων σωμάτων στην περιοχή και την μεγάλη απόσταση που χώριζε την περιοχή από τις Τουρκικές δυνάμεις, οι οποίες στο μεγαλύτερο μέρος τους μάχονταν εναντίον του Αλή Πασά

⁴⁵ Δημήτρης Σταμέλος, *Η Δωρίδα στην Τουρκοκρατία*, Εκδόσεις Γλάρος, Αθήνα 1986, Σελ 44-49

⁴⁶ Δ Ξιφαράς, Ε Λούβη, *Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία Γ' Γυμνασίου*, Εκδόσεις Διόφαντος, Αθήνα 2018, Σελ 28.

στα Ιωάννινα. Παράλληλα η αναλογία του πληθυσμού ήταν συντριπτική υπέρ των Ελλήνων. Η αναλογία ήταν έντεκα Έλληνες προς έναν Τούρκο.⁴⁷

Ωστόσο ήταν ευρέως αντιληπτό, ότι η εξέγερση θα ήταν αν όχι ακατόρθωτο, τουλάχιστον πολύ δύσκολο, να καταφέρει να εδραιωθεί στην Πελοπόννησο χωρίς την συμβολή της Στερεάς Ελλάδας. Η Ρούμελη σε σχέση με την Πελοπόννησο είχε το αρνητικό στοιχείο, ότι η απόσταση η οποία την χώριζε από τα εχθρικά στρατεύματα, τα οποία πολεμούσαν τον Αλή Πασά ήταν μικρότερη. Συνεπώς θα ήταν πιο εύκολη η πρόσβαση Τουρκικών τμημάτων για την καταστολή της. Όμως είχε και κάποια πλεονεκτήματα τα οποία αντιστάθμιζαν την παραπάνω αδυναμία. Στα πλεονεκτήματα αυτά συγκαταλέγονται: α) η κατά κύριο λόγο ορεινή διαμόρφωση του εδάφους, β) η κλέφτικη και αρματολίτικη παράδοση, η οποία άκμαζε στην περιοχή και γ) η ανυπότακτη καρδιά των κατοίκων. Τα παραπάνω είχαν αναδείξει σκληροτράχηλους και περήφανους πολεμιστές και μεγάλες προσωπικότητες για το έθνος, όπως ο Σκαλτσοδήμος, ο Επίσκοπος Σαλώνων Ησαΐας, ο Πανουργιάς, ο Γκούρας, ο Δυοβουνιώτης, Διάκος κ.α. ⁴⁸Ουσιαστικά ο ρόλος που έπρεπε να παίζει η Ρούμελη, ήταν η εξύψωση ενός τείχους προστασίας, απέναντι στις ερχόμενες τουρκικές στρατιές που κατευθύνονταν προς την Πελοπόννησο.

Την οργάνωση του αγώνα στην Στερεά ανέλαβαν πρόσωπα τα οποία ήταν μέλη της Φιλικής Εταιρείας. Τον Ιανουάριο του 1821 έγινε συνάντηση στο Γαλαξίδι, στην οποία συμμετείχαν ο Πρόκριτος των Πατρών Παπαδιαμαντόπουλος, ο οποίος και την οργάνωσε, ο Επίσκοπος Σαλώνων Ησαΐας, ο Πανουργιάς, ο Οδυσσέας Ανδρούτσος, ο Γιάννης Γκούρας κ.α. Η απόφαση που πάρθηκε στην συνάντηση αυτή, ήταν η τροφοδοσία των επαναστατικών στρατιωτικών σωμάτων της περιοχής από τους προεστούς του Γαλαξιδίου. Επίσης, η συνδρομή των Γαλαξιδιωτών προς τους κατοίκους των Σαλώνων για την πολιορκία του ομώνυμου φρουρίου. Τέλος η ανάθεση της στρατολόγησης ανθρώπινου δυναμικού και η συλλογή πολεμικού υλικού από τον οπλαρχηγό Πανουργιά. Για την επίτευξη του στόχου αυτού

⁴⁷ Νίκος Γιαννόπουλος, «Η επανάσταση του 1821, Πότε και πού άναψαν οι πρώτες φλόγες», *Στρατιωτική Ιστορία*, Τεύχος 163 (2010), Σελ 20.

⁴⁸ Μαρία Λουκοπούλου-Παττίχη, *Επιστροφή, Κωσταρίτσα (Διχώρι) ορεινής Δωρίδας*, Εκδόσεις τυπογραφείο Επαμ. Ταμπακόπουλου, Αθήνα 1990, σελ 68

χρηματοδότησαν τον Πανουργιά με 14.000 γρόσια.⁴⁹ Στις 24 Μαρτίου του 1821 έγινε νέα συνάντηση στον προφήτη Ηλία, κοντά στα Σάλωνα, όπου ο επίσκοπος Ησαΐας ευλόγησε την επαναστατική σημαία. Στις 26 Μαρτίου είχαν ολοκληρωθεί όλες οι ενέργειες για την επανάσταση, συμπεριλαμβανομένης και της στρατολόγησης από τον Θανάση Μανίκα, γαμπρό του Πανουργιά.

Παράλληλα στην Ανατολική Ρούμελη, ο Αθανάσιος Διάκος έστειλε τον υπαρχηγό του, Βασίλη Μπούσγο στην Πελοπόννησο, προκειμένου να πάρει οδηγίες από τους εκεί οπλαρχηγούς. Κατά την επιστροφή του συνάντησε δύο Τούρκους μαντατοφόρους, στην περιοχή του Ζεμενού. Υποπτεύθηκε πολύ ορθά, ότι αυτοί πήγαιναν να προειδοποιήσουν τον Τούρκο διοικητή της Λειβαδιάς, ότι οι Έλληνες επαναστάτησαν στον Μωριά. Έτσι τους δολοφονεί με την βοήθεια του συνοδού του. Στη συνέχεια μετέφερε τα χαρμόσυνα νέα στον Διάκο, ο οποίος συγκάλεσε συνέλευση με τους προεστούς της περιοχής. Ακολούθως, κατόρθωσε με δόλο να ξεγελάσει τον διοικητή της Λειβαδιάς, ότι δήθεν έρχονταν εναντίον του, ο Ανδρούτσος με μεγάλο στράτευμα. Έτσι κατάφερε να πάρει την έγκρισή του για να στρατολογήσει άνδρες, προκειμένου να τον αντιμετωπίσει. Φυσικά με τον στρατό αυτό δεν είχε σκοπό να στραφεί εναντίον του Ανδρούτσου αλλά θα έπαιρνε μέρος στον αγώνα. Στις 26 Μαρτίου μετέβη με την συνοδεία των προκρίτων στο Δίστομο, συγκεκριμένα στο μοναστήρι του Οσίου Λουκά. Εκεί συνάντησαν τον Επίσκοπο Ησαΐα, τον Πανουργιά, τον Δυοβουνιώτη κ.α. Αποφάσισαν την κήρυξη της επανάστασης. Στις 27 του Μάρτη τις πρωινές ώρες διεξήχθη θεία λειτουργία από τον Ησαΐα, ο οποίος ευλόγησε το στράτευμα. Ορκίστηκαν ελευθερία ή θάνατο. Ο Διάκος πήρε τον δρόμο για την Λειβαδιά προκειμένου να την απελευθερώσει.⁵⁰

⁴⁹ Σαράντος Καργάκος, *Η Επανάσταση στην Στερεά Ελλάδα*, στο: *Η Ελληνική Επανάσταση του 1821*, Τόμος 2 Εκδόσεις Real Media A.E, Αθήνα 2014, Σελ 118.

⁵⁰ Γεώργιος Παπαϊωάννου, *Ηρωικά του τόπου μου*, Εκδόσεις τυπογραφείο «ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΒΙΒΛΙΟ», Αθήνα 1982, Σελ 14-16.

2.2. Η απελευθέρωση της Άμφισσας (Σάλωνα)

Τα Σάλωνα ήταν μια σημαντική στρατηγική θέση, καθώς ήταν το σημείο το οποίο έφερνε σ' επαφή την Ανατολική και την Δυτική Ρούμελη. Παράλληλα βρίσκονταν απέναντι από την Πελοπόννησο. Όπως αναφέρθηκε, στις 27 του Μάρτη κηρύχθηκε η επανάσταση στην Στερεά Ελλάδα. Ο οπλαρχηγός Πανουργιάς την ίδια μέρα επιτέθηκε εναντίον των Σαλώνων. Αρχικά βέβαια αντιμετώπισε την διστακτικότητα και τον φόβο των υπόλοιπων συμπολεμιστών του, οι οποίοι δίσταζαν να συμφωνήσουν για αυτή την επίθεση, καθώς η τουρκική φρουρά των Σαλώνων είχε ενισχυθεί αριθμητικά από τους Τούρκους του Αιγίου. Όμως κατόρθωσε να τους πείσει χρησιμοποιώντας ένα ψέμα. Έβαλε έναν έμπιστο άνθρωπό του να πει, ότι είδε μερικά πολεμικά πλοία του Ρωσικού στόλου στον Κορινθιακό κόλπο, τα οποία είχαν έρθει να τους συνδράμουν. Έτσι οι δισταγμοί τους κάμφθηκαν. Διεξήχθη η επίθεση. Μέσα σε τέσσερις ώρες, η πόλη είχε πλέον περάσει σε Ελληνικά χέρια, όχι όμως και το φρούριο της, στο οποίο είχαν συγκεντρωθεί οι Οθωμανοί. Οι Έλληνες ξεκίνησαν την πολιορκία του.⁵¹ Η χρονική διάρκεια της πολιορκίας ήταν από 28 Μαρτίου έως 10 Απριλίου του 1821. Από την αρχή της πολιορκίας οι επαναστάτες κυρίευσαν τις πηγές νερού. Οι πολιορκημένοι επιχείρησαν στις 8 Απριλίου να ανακαταλάβουν τις υδάτινες πηγές, χωρίς όμως επιτυχία. Έτσι διαπραγματεύτηκαν με τον Πανουργιά την παράδοση του φρουρίου. Αιτήθηκαν να αποχωρήσουν παραδίδοντας το φρούριο στους Έλληνες κρατώντας όμως τον οπλισμό τους. Χαρακτηριστική όμως εδώ, ήταν η απάντηση του Πανουργιά: «Μωρέ εγώ για αυτά τα παλιοσίδερα σας πολεμάω», στερώντας τους έτσι το περιθώριο για παράδοση με ευνοϊκούς όρους. Τελικά δύο μέρες αργότερα στις 10 Απριλίου υποφέροντας από ασιτία και λειψυδρία, αναγκάστηκαν να παραδοθούν άνευ όρων. Οι ηττημένοι Τούρκοι αναγκάστηκαν, είτε να γυρίσουν στα σπίτια τους είτε να διασκορπιστούν στις γύρω περιοχές.

Η επιτυχία αυτή ανέβασε το ηθικό των επαναστατών. Άξιο αναφοράς είναι το γεγονός, ότι τα Σάλωνα ήταν η πρώτη πόλη της Ρούμελης που απαλλάχθηκε από τον

⁵¹ Χρήστου Θανάση, *1821 Οι Αθέατες Όψεις*, Εκδόσεις Τεγόπουλος Α.Ε, Αθήνα 2008, Σελ 75.

Οθωμανικό ζυγό. Ενώ το φρούριο της πόλης ήταν το πρώτο σ' όλη την Ελληνική επικράτεια που καταλήφθηκε από τους Έλληνες την περίοδο της επανάστασης.⁵²

2.3. Η απελευθέρωση του Λιδωρικού και του Μαλανδρινού

Όπως προαναφέρθηκε, η Φιλική Εταιρεία είχε απλώσει τα πλοκάμια της στον Ελληνισμό εντός και εκτός του Ελλαδικού χώρου. Είχε προετοιμάσει όλες τις κινήσεις οι οποίες θα λάμβαναν χώρα, κατά την έναρξη του ιερού για το έθνος αγώνα. Στην Δωρίδα η Εταιρεία έστειλε τρία μέλη της, προκειμένου να οργανώσουν την εκεί επανάσταση, ενισχύοντας το θάρρος των κατοίκων. Αυτοί ήταν οι Θανάσης Ζαρίφης, Κώστας Σακελλίων και Παναγιωτάκης Λιδωρίκης. Ας μην λησμονηθεί όμως, ότι πέρα απ' αυτούς, πολλοί επιφανείς του τόπου προεστοί, κλεφταρματολοί είχαν μυηθεί στην Φιλική Εταιρεία. Χαρακτηριστικά αναφέρονται οι Δήμος Σκαλτσάς, Σιαφάκας Ανδρίτσος, Τριαντάφυλλος Αποκορίτης κ.α.⁵³

Στις 23 Μαρτίου του 1821 ο οπλαρχηγός Πανουργιάς είχε ειδοποιήσει τον καπετάνιο του Αρματολικίου του Λιδωρικού Σκαλτσοδήμο, να ετοιμασθεί για τον επικείμενο αγώνα. Ο Σκαλτσάς όμως διέθετε μόνο εξήντα άνδρες. Έτσι έστειλε τον Παπαντρέα και τον γαμπρό του Πανουργιά Θανάση Μανίκα να στρατολογήσουν άνδρες. Πράγματι αυτοί κατόρθωσαν να στρατολογήσουν αρκετούς και μαζί με τους 60 του Σκαλτσά έφτασαν περίπου τους 400. Στις 28 Μαρτίου οι Σκαλτσάς και Αναγνώστης Λιδωρίκης μετέβησαν σε κτήμα του Αναγνώστη, το οποίο περιείχε το εκκλησάκι της Αγίας Παρασκευής. Το επόμενο πρωί 29 Μαρτίου, τελέσθηκε Θεία λειτουργία από τον Παπαγεώργη. Έπειτα ξεκίνησαν τον αγώνα. Το σχέδιο για την απελευθέρωση της Δωρίδας ήταν η κατάληψη των δύο κυριότερων κέντρων του. Δηλαδή του Λιδωρικού και του Μαλανδρινού.

Αποφασίστηκε λοιπόν, ότι το στράτευμα θα χωρίζονταν σε δύο τμήματα. Το ένα με επικεφαλής τον ίδιο τον Σκαλτσά θα κατευθύνονταν στο Λιδωρίκι με σκοπό να το απελευθερώσει, ενώ το άλλο με επικεφαλής τον Χαλβατζή, θα έκανε το ίδιο στο

⁵² Κ Βακαλόπουλος, Α Δεσποτόπουλος κ.α «Έναρξη της επαναστάσεως στη Φωκίδα, Απελευθέρωση των Σαλώνων και πολιορκία του κάστρου τους» *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, », στο : *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος ΙΒ, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1975, Σελ 96-97.

⁵³ Γεώργιος Καψάλης, *Φωκίδα λησμονημένες σελίδες*, Εκδόσεις ΕΡΕΥΝΑ, Αθήνα 1972 Σελ 25.

Μαλανδρίνο. Διεξήχθη η επίθεση στο Λιδωρίκι. Οι Οθωμανοί κλείστηκαν μέσα στις οικίες τους και μάχονταν από εκεί. Μετά από μια πεισματώδη αντίσταση των Τούρκων, η οποία κράτησε δύο μέρες, ο Σκαλτσάς ξεκίνησε να πυρπολεί τα σπίτια. Τότε ο Τούρκος διοικητής Γιουσούφ Εφέντης, αποφάσισε να διαπραγματευτεί την παράδοση. Ο Σκαλτσοδήμος απέρριψε ασυζητητί όλους τους όρους, που πρότεινε ο Τούρκος διοικητής. Τελικά παραδόθηκε άνευ όρων. Σ' αυτό συνέβαλε από την μια η απελπιστική κατάσταση που βρίσκονταν και από την άλλη, η άγρια μορφή του Σκαλτσά, η οποία γίνονταν ακόμη πιο άγρια με το αίμα το οποίο την περίβαλε από την μάχη. Επίσης η δυνατή και σκληρή φωνή του, όταν απέρριψε τους όρους του επικεφαλής των Τούρκων Γιουσούφ Εφέντη. Οι ηττημένοι Τούρκοι θρηνούσαν, ενώ οι νικητές Έλληνες πανηγύρισαν, με τραγούδια και χορούς τον θρίαμβό τους. (Μαρία Λουκοπούλου Παττίχη 1990) ⁵⁴

Στο μέτωπο του Μαλανδρίνου, οι Τούρκοι αμύνθηκαν με περισσότερο πείσμα, παρόλο που οι δυνάμεις του Χαλβατζή ενισχύθηκαν από τους Κατσιακαπή και Κουτρούκη με δύναμη εκατό ανδρών. Τελικά με τη βοήθεια του Σκαλτσοδήμου και έχοντας εξαντλήσει πλέον τα πολεμοφόδια και τα τρόφιμά τους, αναγκάστηκαν να παραδοθούν.

Η Δωρίδα πλέον είχε περάσει σ' Ελληνικά χέρια. Οι αιχμάλωτοι και των δύο περιοχών μοιράστηκαν αρχικά στα γύρω χωριά και έπειτα φονεύθηκαν από τους επαναστάτες. Αυτός ήταν ο λόγος που πολλά μέρη στην περιοχή χρωστάνε το όνομα τους στους φονευμένους Τούρκους, όπως για παράδειγμα Τουρκόρεμα, Τουρκόπουλο κ.α. Οι λόγοι που επέβαλλαν αυτή την βίαιη ενέργεια απέναντι σε αιχμαλώτους πολέμου ήταν δύο: α) Οι Τούρκοι αυτοί ζούσαν στον τόπο πριν την επανάσταση, έτσι ήξεραν τα περάσματα και τις κρυψώνες. Αυτό θα μπορούσε να θέσει σε κίνδυνο τους επαναστάτες. β) Τους μοίρασαν στα χωριά και δεν τους εκτέλεσαν όλους μαζί, έτσι ώστε η ευθύνη να μοιραστεί σ' όλους τους κατοίκους της περιοχής. Μ' αυτόν τον

⁵⁴Μαρία Λουκοπούλου-Παττίχη, *Επιστροφή, Κωσταρίτσα (Διχώρι) ορεινής Δωρίδας*, Εκδόσεις τυπογραφείο Επαμ. Ταμπακόπουλου, Αθήνα 1990, Σελ 71-72

τρόπο θ' αναγκάζονταν όλοι, να συμμετάσχουν στην επανάσταση γιατί αν αυτή δεν πετύχαινε, θα τιμωρούνταν από τους Οθωμανούς για αυτές τις σφαγές.⁵⁵

2.4. Το χρονικό των πολεμικών συρράξεων στο Λιδωρίκι από το 1821 έως το 1828

Η Δωρίδα ήταν μια κομβική γεωγραφική τοποθεσία για τους Οθωμανούς, καθώς χρησίμευε ως βάση για τις πολεμικές εξορμήσεις τους στην Πελοπόννησο. Για το λόγο αυτό, η Τουρκική εξουσία έστειλε αρκετές φορές εκστρατευτικά σώματα, προκειμένου να ανακαταλάβουν την περιοχή. Έτσι το Λιδωρίκι μετά την αρχική απελευθέρωσή του, δεν έμεινε στην κατοχή των επαναστατών μέχρι το τέλος του αγώνα, αλλά άλλαξε πολλές φορές χέρια εκατέρωθεν. Στη συνέχεια του παρόντος κεφαλαίου, θα παρουσιαστούν με χρονολογική σειρά τα πολεμικά γεγονότα που έλαβαν χώρα στο Λιδωρίκι, μέχρι την τελική του απελευθέρωση το 1828.

Η χρονολογική σειρά των γεγονότων λοιπόν είχε ως εξής:

- I. Στις αρχές της επανάστασης του 1821 όπως προαναφέρθηκε, ο Σκαλτσοδήμος απελευθέρωσε το Λιδωρίκι από τον Οθωμανικό ζυγό μετά από μια μάχη που άρχισε στις 29 Μαρτίου και κράτησε δύο ημέρες.
- II. Στις 28 Ιουνίου του 1824, στρατιωτικό απόσπασμα 1.500 Οθωμανών έχοντας ως ορμητήριο τη Ναύπακτο, επιτέθηκε εναντίον του Λιδωρικού και του Μαλανδρινού. Όμως ο οπλαρχηγός Τριαντάφυλλος Αποκορίτης έχοντας υπό τις διαταγές του Λιδωρικιώτες στρατιώτες, κατόρθωσε να τους αναχαιτίσει, παρά το γεγονός ότι οι δυνάμεις του υστερούσαν αριθμητικά έναντι των Τούρκων. (Δημόπουλος 1963)⁵⁶
- III. Στις 8 Ιουλίου του ίδιου έτους 1824, ένα εχθρικό στράτευμα αποτελούμενο από 6.000 οπλίτες, στράφηκε εκ νέου εναντίον του Λιδωρικού. Επικεφαλής αυτού του στρατεύματος ήταν οι Αμπάζ Πασάς, Βελή Αγάς και ο Αλβανός οπλαρχηγός Πράχο Πρεβίστα. Κατόρθωσαν να το καταλάβουν, τρέποντας τους Έλληνες σε φυγή. Πήραν ως λάφυρα πλούσιο υλικό (8.000 γιδοπρόβατα

⁵⁵ Γεώργιος Καυγάλης, *Φωκίδα λησμονημένες σελίδες*, Εκδόσεις ΕΡΕΥΝΑ, Αθήνα 1972 Σελ 31.

⁵⁶ Δημόπουλος Κ, *ΛΗΜΟΣ ΣΚΑΛΤΣΑΣ*, Ιδιωτική έκδοση, Αθήνα 1963 Σελ 38.

και 100 άλογα). Όμως ο Σκαλτσάς τους επιτέθηκε στην Μουσουνίτσα, ενισχυόμενος από τις δυνάμεις του ετέρου οπλαρχηγού Ανδρίτσου Σιαφάκα. Μετά από πολύωρη και σκληρή μάχη νίκησαν τους Τούρκους. Πήραν πίσω αυτά που είχαν πάρει οι Οθωμανοί από το Λιδωρίκι και ανακατέλαβαν την περιοχή. (Παπαϊωάννου 1985)⁵⁷

- IV. Στις 19 Απριλίου του 1825, ένα Τούρκικο απόσπασμα 2.500-3.000 ανδρών επιτέθηκε στο Λιδωρίκι, αφού πρώτα λεηλάτησε το Μαλανδρίνο και την Σεργούλα. Τελικά ο Τριαντάφυλλος Αποκορίτης τους απέκρουσε εκ νέου.
- V. Το ίδιο έτος οι Αμπάζ Πασάς και Μουσταφά Μπέης Καφεζέλης, επικεφαλής 2.000 ανδρών, έχοντας ως βάση εξόρμησης την Υπάτη, επιτέθηκαν στο Λιδωρίκι. Το κατέλαβαν και το πυρπόλησαν. Έπειτα κατευθύνθηκαν προς την Ναύπακτο. Τους επιτέθηκαν όμως οι δυνάμεις του Τριαντάφυλλου Αποκορίτη και Αναγνώστη Κατσικαπή φονεύοντας τριάντα από αυτούς.⁵⁸
- VI. Το 1826 όταν οι Κιουταχής και Ιμπραήμ κατέλαβαν το Μεσολόγγι, το Λιδωρίκι όπως και η υπόλοιπη Στερεά κατελήφθη από τις εχθρικές δυνάμεις. Ορισμένοι οπλαρχηγοί υποτάχθηκαν στους Οθωμανούς, ενώ άλλοι πήραν τον δρόμο για την Πελοπόννησο.
- VII. Το 1827 το Λιδωρίκι απελευθερώθηκε από τις δυνάμεις του Γεωργίου Καραϊσκάκη, όπως και σχεδόν το σύνολο της Ρούμελης. Μετά τον θάνατο του Καραϊσκάκη όμως κατελήφθη εκ νέου από τους Τούρκους.
- VIII. Το 1828 ο Καποδίστριας που στο μεταξύ είχε φτάσει στην Ελλάδα έστειλε εκστρατευτικό σώμα στην Δωρίδα. Έτσι, η περιοχή συμπεριλαμβανομένου του Λιδωρικού απελευθερώθηκε οριστικά από την ξένη επικυριαρχία.

⁵⁷ Παπαϊωάννου Γεώργιος, *Η ιστορία της επαρχίας της Δωρίδος*, Εκδόσεις τυπογραφείο «ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΒΙΒΛΙΟ», Αθήνα 1985, σελ 77

⁵⁸ Δημόπουλος Κ, *ΔΗΜΟΣ ΣΚΑΛΤΣΑΣ*, Ιδιωτική έκδοση, Αθήνα 1963 Σελ 60

2.5. Η μάχη στο Χάνι της Γραβιάς

Στις Αρχές του 1821, οι Οθωμανικές δυνάμεις επιχείρησαν να καταπνίξουν την επανάσταση πριν ακόμη εδραιωθεί. Στάλθηκε λοιπόν μια πολυάριθμη στρατιά από 8.000 Τουρκαλβανούς με επικεφαλής, τον Ομέρ Βρυώνη. Ο Βρυώνης αφού ανάγκασε τα σώματα των οπλαρχηγών Δυοβουνιώτη και Πανουργιά να υποχωρήσουν από την γέφυρα του Γοργοποτάμου και την Χαλκωμάτα αντίστοιχα, επιτέθηκε στον Αθανάσιο Διάκο, ο οποίος υπερασπιζόνταν την Γέφυρα της Αλαμάνας. Παρά την ηρωική αντίσταση του Διάκου, ο Ομέρ Βρυώνης νίκησε στην μάχη, τον συνέλαβε και τον θανάτωσε με φρικτό τρόπο, αφού δεν κατόρθωσε να τον προσεταιρισθεί.⁵⁹

Θεώρησε λοιπόν, ότι μετά την Αλαμάνα δεν θα υπήρχε περαιτέρω αντίσταση στην Ρούμελη. Ακόμη πίστευε, ότι για να καταπνίξει εντελώς την επανάσταση και στην Πελοπόννησο, θα ήταν χρήσιμο να πάρει με το μέρος του τους Στερεοελλαδίτες οπλαρχηγούς. Έτσι επιχείρησε να πάρει με το μέρος του τον Οδυσσέα Ανδρούτσο, τον οποίο γνώριζε από την αυλή του Αλή πασά στα Ιωάννινα. Ωστόσο απέτυχε. Ο Ανδρούτσος έχοντας καταλάβει, ότι ο Ομέρ Βρυώνης σκόπευε να βαδίζει πρώτα στα Σάλωνα, έπειτα στο Γαλαξίδι και από εκεί να μεταφέρει τους άνδρες του στην Πελοπόννησο με σκοπό την καταστολή της εξέγερσης επιδίωξε να τον σταματήσει.

Αποφάσισε πως το Χάνι της Γραβιάς, θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί ως μια οχυρή τοποθεσία άμυνας απέναντι σ' εχθρικές επιθέσεις. Η δύναμη την οποία είχε στις διαταγές του ανέρχονταν σε 100 άνδρες, μετά την ενίσχυση που έλαβε από τους Κατσιογιάννη και Χρήστου Κοσμά. Παράλληλα, εκεί κατέφθασαν και οι οπλαρχηγοί Δυοβουνιώτης και Πανουργιάς με τους άνδρες τους.⁶⁰

Μετά από πολεμικό συμβούλιο μεταξύ των οπλαρχηγών ο Ελληνικός στρατός, ο οποίος αποτελούνταν από 1.000 με 1.500 άνδρες, χωρίστηκε σε τρία τμήματα. Το ένα υπό τους Δυοβουνιώτη και Πανουργιά τοποθετήθηκε στα υψώματα του Χλωμού, αριστερά από το Χάνι της Γραβιάς. Το δεύτερο υπό τους Κατσιογιάννη και

⁵⁹ Christin Elson, Lisa Moore κ.α, *National Geographic Ο Ξεσηκωμός του Γένους 1821*, Έκδοση Εκτυπωτική Α.Ε, Αθήνα 2010, Σελ 71.

⁶⁰ Περικλής Δεληγιάννης, «Οδυσσέας Ανδρούτσος, Η μάχη της Γραβιάς», *Στρατιωτική Ιστορία*, Τεύχος 15, (2009), Σελ 17.

Χρήστου Κοσμά εγκαταστάθηκε στο ύψωμα της Βρύσης «Σου Τζίκα», ενώ 120 άνδρες υπό τις διαταγές του Οδυσσέα Ανδρούτσου παρέμειναν στο Χάνι.

Όταν ξεκίνησε η επίθεση του Ομέρ Βρυώνη, οι Ελληνικές δυνάμεις δεξιά και αριστερά από το Χάνι μη αντέχοντας την επίθεση των πολυάριθμων και καλά εξοπλισμένων εχθρών, αναγκάστηκαν να οπισθοχωρήσουν. Στο Χάνι η εκ νέου επιχείρηση των Τούρκων να πάρουν με το μέρος τους τον Ανδρούτσο κατέληξε στην δολοφονία του Χασάν Δερβίση, θρησκευτικού αρχηγού των Τουρκαλβανών.

Φονεύθηκε από τον ίδιο τον Οδυσσέα Ανδρούτσο μετά από λογομαχία.

Ακολούθησαν επανειλημμένες επιθέσεις εναντίον των Ελλήνων. Όλες αποκρούστηκαν αποτελεσματικά από τον Ανδρούτσο και τους άνδρες του, κοστίζοντας πολύ σε ανθρώπινο δυναμικό στην στρατιά του Ομέρ Βρυώνη.⁶¹

Ο Ομέρ Βρυώνης αντιλήφθηκε, ότι για να καταλάβει το Χάνι, θα έπρεπε να χρησιμοποιήσει κανόνια. Αποφάσισε λοιπόν να φέρει κανόνια από την Λαμία. Οι επαναστάτες το κατάλαβαν και αφού και τα πυρομαχικά τους είχαν εξαντληθεί, αποφάσισαν να εκκενώσουν την θέση τους. Το βράδυ λοιπόν έκαναν έξοδο. Ο Ανδρούτσος μιλώντας στα Αλβανικά παραπλάνησε τα εχθρικά στρατεύματα λέγοντας τους, ότι οι Έλληνες κατευθύνονταν προς την Βρύση «Σου Τζίκα». Έτρεξαν λοιπόν προς τα εκεί να τους προλάβουν. Ο Ανδρούτσος με τους άνδρες του έφυγαν με κατεύθυνση το Χλωμό απόλυτα ασφαλείς.⁶²

Οι απώλειες της σύρραξης ήταν πολύ λίγες για τους Έλληνες. Μόνο έξι θανατώθηκαν πολεμώντας, ενώ είχαν και δύο τραυματίες. Αντίθετα ήταν ιδιαίτερα βαριές για τους Τούρκους-Αλβανούς. Τριακόσιοι έχασαν την ζωή τους κατά την διάρκεια των επιθέσεων στο Χάνι, ενώ άλλοι εξακόσιοι τραυματίστηκαν.

Οι συνέπειες της συμπλοκής αυτής ήταν, ότι εξυψώθηκε το ηθικό των επαναστατών το οποίο είχε κλονιστεί σημαντικά μετά τον θάνατο του Διάκου στην Αλαμάνα. Έτσι ο Ανδρούτσος εκδικήθηκε το θάνατο του Διάκου, με τον οποίο τους συνέδεε

⁶¹ Christin Elson, Lisa Moore κ.α, *National Geographic Ο Ξεσηκωμός του Γένους 1821*, Έκδοση Εκτυπωτική Α.Ε, Αθήνα 2010, Σελ 73.

⁶² Περικλής Δεληγιάννης, «Οδυσσέας Ανδρούτσος, Η μάχη της Γραβιάς», *Στρατιωτική Ιστορία*, Τεύχος 15, (2009), Σελ 21.

μακρόχρονη φιλία. Παράλληλα, το ηθικό των Οθωμανών κάμφθηκε σε μεγάλο βαθμό. Ο Ομέρ Βρυώνης απογοητευμένος από το γεγονός, ότι ένα μικρό σώμα των 120 ανδρών είχε προκαλέσει τόσο μεγάλη φθορά στο στράτευμά του, δεν τόλμησε να κατευθυνθεί στην Πελοπόννησο.⁶³ Έτσι η επανάσταση η οποία μόλις έκανε τα πρώτα της βήματα σώθηκε. Επιπροσθέτως κατόρθωσε να εδραιωθεί, διότι δεν θεωρείται βέβαιο ότι θα μπορούσε να επιβιώσει, αν αυτή η στρατιά είχε κατορθώσει να εισέλθει στην περιφέρεια της Πελοποννήσου.

2.6. Η Μάχη της Άμπλιανης

Η Άμπλιανη της Φωκίδας είναι μια περιοχή, η οποία βρίσκεται στον δρόμο από την Γραβιά προς την Άμφισσα. Φυσικά δεν θα πρέπει να συγχέεται με την Άμπλιανη της Ευρυτανίας. Πρόκειται για δύο ξεχωριστές περιοχές με την ίδια ονομασία. Στην Άμπλιανη της Φωκίδας διεξήχθη μάχη, η οποία είχε νικηφόρα έκβαση για τα Ελληνικά στρατεύματα.

Τα τρία πρώτα χρόνια της Ελληνικής επανάστασης 1821-1823, η Οθωμανική αυτοκρατορία είχε αποτύχει να καταστείλει τον Ελληνικό αγώνα της ανεξαρτησίας. Όλοι οι στρατηγοί Μουσταής της Σκόδρας, Ομέρ Βρυώνης, Γιουσούφ Περκόφτσαλης και Σαλίχ Πασάς της Αδριανούπολης, οι οποίοι επιχείρησαν κάτω από τις Σουλτανικές διαταγές να κάμψουν την επανάσταση, απέτυχαν. Τότε ορίστηκε νέος στρατηγός, ο Ιμπραήμ Δερβίς Πασάς. Ο Δερβίς Πασάς έλαβε εντολή από τον Σουλτάνο να διατάξει τον Ομέρ Βρυώνη, Πασά των Ιωαννίνων, να επιτεθεί από την Άρτα μέσω Ακαρνανίας προς τη Ναύπακτο και τον Ομέρ Πασά της Καρύστου να κατευθυνθεί προς την Αττική. Ο ίδιος ο Δερβίς Πασάς, θα ενώνονταν με τις δυνάμεις των Πασάδων Γιουσούφ Περκόφτσαλη και Αμπάζ Ντίμπρα. Έτσι ένας στρατός 15.000 ανδρών με αρχηγό τον Δερβίς και υπαρχηγούς τους Αμπάζ και Περκόφτσαλη θα επιχειρούσαν επίθεση στην ανατολική Ρούμελη.⁶⁴

⁶³ Γεώργιος Χασιακός, *Ρουμελιώτικοι Παλμοί*, Εκδόσεις Τυπογραφείο Αδελφών Μουρτζάκη, Αθήνα 1975, Σελ 47.

⁶⁴ «Μάχη της Άμπλιανης: Κατατρόπωση των Οθωμανών από τους Έλληνες – Γκρεμίστηκαν από τα βράχια και σκοτώθηκαν», 14 Ιουλίου, [2018 2018/07/14/μάχη-της-άμπλιανης-κατατρόπωση-των-οθ/](#) (ημερομηνία πρόσβασης: 2 Ιανουαρίου 2020).

Όμως ο Δερβίς αγνοώντας τις εντολές που είχε λάβει από τον Σουλτάνο ενέργησε αυτόβουλα. Ο ίδιος στρατοπέδευσε στο Ζητούνι, ενώ διέταξε τους Αμπάζ Ντίμπρα και Γιουσούφ Περκόφτσαλη, να μεταβούν από την Γραβιά στα Σάλωνα. Αφού κατακτήσουν την πόλη να περάσουν απέναντι στην Πελοπόννησο. Οι Έλληνες με αρχηγό τους, τον Νάκο Πανουργιά αποφάσισαν να τους εμποδίσουν και έτσι οχυρώθηκαν στην Άμπλιανη. Στις 14 Ιουλίου του 1824, δέχτηκαν σφοδρή επίθεση από τον εχθρικό στρατό. Ο Πανουργιάς και οι άνδρες του μάχονταν με σθένος. Όμως ήταν λίγοι και δεν μπορούσαν να αντέξουν την πίεση των Οθωμανών. Έλαβαν ενισχύσεις, από τον Δήμο Σκαλτσά αλλά και τους Σουλιώτες Δράκο, Γιώτη Δαγκλή, Διαμάντη Ζέρβα και άλλους. Με την έλευση των ενισχύσεων, η αριστερή παράταξη των Τούρκων διασπάστηκε και τράπηκε σε φυγή. Μετά από λίγο χρονικό διάστημα την ακολούθησε και η κεντρική εχθρική παράταξη. Η δεξιά όμως παράταξη συνέχισε να ασκεί πίεση στον Πανουργιά. Τότε η Ελληνική πλευρά η οποία καταδίωκε το Τουρκικό κέντρο ενίσχυσε τον Πανουργιά. Έτσι διασπάστηκε και η τελευταία παράταξη του εχθρού. Οι Έλληνες τους κυνήγησαν και τους προκάλεσαν μεγάλες απώλειες.⁶⁵

Δεν είναι με ακρίβεια γνωστός ο αριθμός των Τούρκων που έπεσαν κατά την διάρκεια της μάχης αυτής. Άλλες πηγές αναφέρουν, ότι ο αριθμός τους ανέρχονταν στους 500,⁶⁶ ενώ άλλες τις ανεβάζουν στους 2.000 άνδρες. Όπως και να έχει όμως, αυτή ήταν μια ένδοξη νίκη των Ελλήνων, οι οποίοι έλαβαν και πολλά λάφυρα. Ανάμεσά τους και τα δύο κανόνια που είχαν χρησιμοποιήσει εναντίον τους οι Οθωμανοί. Οι Επαναστάτες είχαν μικρές απώλειες (37 νεκροί). Οι Αμπάζ και Περκόφτσαλης αναγκάστηκαν να επιστρέψουν στην Γραβιά. Τελικά μετά την ολοκληρωτική αποτυχία της εκστρατείας του Δερβίς, τα τουρκικά στρατεύματα επέστρεψαν αρχικά στη Λαμία και στη συνέχεια στη Λάρισα εγκαταλείποντας την προσπάθεια καταστολής της επανάστασης.

⁶⁵ Κ Βακαλόπουλος, Α Δεσποτόπουλος κ.α «Η Μάχη της Άμπλιανης» *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, », στο : *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος ΙΒ, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1975, Σελ 364.

⁶⁶ Γεώργιος Παπαϊωάννου, *Η ιστορία της επαρχίας της Δωρίδος*, Εκδόσεις τυπογραφείο «ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΒΙΒΛΙΟ», Αθήνα 1985, Σελ 93

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ

Οι «Ξεχασμένοι» αγωνιστές της Δωρίδας κατά την επανάσταση του 1821

Η περιοχή της Δωρίδας ήταν η γενέτειρα πολλών αγωνιστών, οπλαρχηγών αλλά και απλών οπλιτών. Μάλιστα πολλοί από τους οπλαρχηγούς κατόρθωσαν χάρη στις αδιαμφισβήτητες στρατιωτικές τους ικανότητες αλλά και το απαράμιλλο θάρρος τους, να κερδίσουν το βαθμό του στρατηγού. Οι παρακάτω είχαν ενεργό συμμετοχή σ' όλες τις μεγάλες μάχες του αγώνα της επαναστάσεως του 1821. Αναφέρονται ως παράδειγμα, οι στρατιωτικές συρράξεις της Γραβιάς, της Αλαμάνας, των Βασιλικών κ.α. Οι περισσότεροι απ' αυτούς όμως, έμειναν ουσιαστικά στην αφάνεια. Δεν είναι ευρέως γνωστοί, ως ιστορικά πρόσωπα της μεγάλης εθνικής επανάστασης, ούτε έχουν αναγνωριστεί ως εθνικοί ήρωες όπως άλλοι αγωνιστές. Οι λόγοι για τους οποίους αυτά τα πρόσωπα δεν είναι ευρέως γνωστά είναι η άγνοια, τα σφάλματα, αλλά και σε πολλές περιπτώσεις οι σκόπιμες παραλείψεις των ιστορικών.⁶⁷

Αξίζει να αναφερθούν στην παρούσα εργασία, τα ονόματα ορισμένων απ' αυτούς τους λησμονημένους ήρωες, προκειμένου να τιμηθεί η μνήμη τους όπως τους αρμόζει. Παρακάτω θα γίνει αναφορά στη βιογραφία και στη δράση των προσώπων αυτών, ταξινομώντας τα βάση του τόπου καταγωγής τους.

Λιδωρίκι

1. **Αδαμοχρήστος Τσέλιγκας.** Πήρε μέρος σε όλη τη διάρκεια της επανάστασης. Φημίζονταν για την εξυπνάδα του. Χάρη σε αυτήν κατόρθωσε να παραδοθούν χωρίς μάχη τα φρούρια του Αντιρρίου και της Ναύπακτου το 1829, τα οποία βρίσκονταν ακόμη υπό Τουρκική κατοχή. Ο πρώτος κυβερνήτης της Ελλάδος Ιωάννης Καποδίστριας αναγνωρίζοντας την επιτυχία του αυτή, τον αντάμειψε τόσο ηθικά όσο και υλικά.
2. **Αθανασόπουλος Ηλίας.** Συμμετείχε στην επανάσταση ως οπλίτης του στρατιωτικού σώματος του οπλαρχηγού Σκαλτσοδήμου. Ακολουθώντας τον

⁶⁷Βασίλης Κατσικαπής, *Ρουμελιώτες ήρωες της Δωρίδας του 1821*, Ιδιωτική Έκδοση, Αθήνα 1988.

- Σκαλτσά, είχε ενεργό παρουσία και συμμετοχή σε μάχες στις περιοχές της Δωρίδας, της Δυτικής Ρούμελης και της Βοιωτίας.
3. **Αυγερόπουλος Παναγής.** Ήταν πολεμιστής υπό τις διαταγές του οπλαρχηγού Τρ. Αποκορίτη. Διέπρεψε σε συγκρούσεις στην Ρούμελη.
 4. **Γουρνάς Κώστας.** Πολέμησε κάτω από τις διαταγές αρκετών οπλαρχηγών στη Ρούμελη. Οι μάχες στις οποίες διακρίθηκε ήταν το Χάνι της Γραβιάς, της Αμπλιανης, των Τριζονίων και του Μεσολογγίου, κατά την επιχείρηση απελευθέρωσης του το 1829.
 5. **Δελιτσάκης Γεώργιος.** Ήταν οπλαρχηγός. Πήρε μέρος στην απελευθέρωση του Λιδωρικού αλλά και σ' άλλες μάχες στη Ρούμελη. Ακολούθησε τον Δήμο Σκαλτσά και πολέμησε μέχρι το 1825. Τη χρονιά αυτή έλαβε το αξίωμα του Χιλίαρχου. Όταν ήρθε η απελευθέρωση, κατατάχθηκε από την επιτροπή εκδουλεύσεως στους αξιωματικούς ΣΤ' τάξεως, δηλαδή υπολοχαγός.
 6. **Κάβρας Νίκος.** Έλαβε μέρος δείχνοντας μεγάλη ανδρεία στις μάχες της Αλαμάνας, της Γραβιάς, των Βασιλικών, καθώς και στη μάχη στα Βρυσάκια της Εύβοιας, όπου σκοτώθηκε πολεμώντας.⁶⁸
 7. **Καλκαμέντζος Ανδρέας.** Αρχικά υπήρξε μέλος του στρατιωτικού σώματος του Σκαλτσοδήμου. Συμμετείχε σε μάχες στην περιοχή της Δωρίδας και της Δυτικής Στερεάς. Αργότερα έγινε μέλος του σώματος του Γιάννη Γκούρα. Πολέμησε στην Ανατολική Ρούμελη. Τελικά έχασε τη ζωή του ηρωικά κατά την πολιορκία της Ακροπόλεως από τον Κιουταχή.
 8. **Οικογένεια Λιδωρίκη:**
 - ✓ **Λιδωρίκης Αναγνώστης.** (1767-1827) Κοτζάμπασης της ομώνυμης πόλης. Προεπαναστατικά συνωμοτούσε εναντίον των κατακτητών. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα να αναγκαστεί να στείλει μέλη της οικογένειάς του ως ομήρους στον Αλή πασά, προκειμένου εκείνος να πειστεί για τη νομιμοφροσύνη του.
 - ✓ **Λιδωρίκης Αναστάσιος.** (1797-1845) Ήταν γιος του Αναγνώστη. Ο πατέρας του τον είχε στείλει στον Αλή πασά ως όμηρο, όπως προηγουμένως αναφέρθηκε. Εκεί έγινε μέλος της Φιλικής Εταιρίας και

⁶⁸Κώστας Αβράαμ, *Ρουμελιώτες αγωνιστές του εικοσιένα*, Εκδότης Πέτρος Δ. Καραβάκος, Αθήνα 1957
Σελ 304.

βοήθησε την επανάσταση με τα πολιτικά προσόντα τα οποία διέθετε. Ο ίδιος δείχνοντας μετριοπάθεια επέλεξε, να μην εμπλακεί στους δύο εμφύλιους πολέμους που έλαβαν χώρα κατά την διάρκεια του αγώνα. Αντίθετα επιδίωξε να συμφιλιώσει τους αντιμαχόμενους Έλληνες. Με το πέρας του αγώνα, στην ελεύθερη πατρίδα διορίστηκε σύμβουλος επικρατείας. Αργότερα έγινε γερουσιαστής, όταν ψηφίσθηκε σύνταγμα. Έχοντας μεγάλη δημοτικότητα στην περιοχή της Δωρίδας, υποστήριξε στην περιφέρεια του το κόμμα του Ιωάννη Κωλέττη (Γαλλικό κόμμα).⁶⁹

- ✓ **Λιδωρίκη Ασήμω.** (;-1827)Κόρη του Αναγνώστη και αδερφή του Αναστασίου. Υπήρξε σύζυγος του οπλαρχηγού Ιωάννη Γκούρα, με τον οποίο απέκτησε τέσσερις κόρες. Μετά το θάνατο του συζύγου της, έγινε η ίδια αρχηγός του πολιορκημένου φρουρίου της ακροπόλεως, μέχρι την έλευση του στρατηγού Κριεζιώτη. Επέδειξε μεγάλη τόλμη και γενναιότητα. Σκοτώθηκε μαζί με τις κόρες της και την αδερφή της Κάρμενα, όταν μια εχθρική βόμβα βρήκε στόχο το οίκημα στο οποίο διέμεναν. Η πατρίδα αναγνώρισε τις υπηρεσίες και την θυσία της.
- ✓ **Λιδωρίκης Παναγιώτης.** (1800-1861) Επίσης γιος του Αναγνώστη και αδερφός του Αναστάση και της Ασήμω. Είχε σταλεί από τον πατέρα του όμηρος στον Αλή πασά. Εκεί υπηρέτησε τον Αλή πασά ως οικονομικός υπάλληλος. Έγινε μέλος της Φιλικής Εταιρείας. Κατά την διάρκεια της επανάστασης έγινε υπουργός οικονομικών και γερουσιαστής στις κυβερνήσεις που έκαναν οι Έλληνες.
- ✓ **Λιδωρίκης Αθανάσιος.** (1788-1868)Ήταν ανιψιός του Αναγνώστη. Δόθηκε μαζί με τα ξαδέρφια του Πάνο και Αναστάσιο, ως όμηρος στον Αλή πασά. Σπούδασε στην σχολή του Αθανάσιου Ψαλλίδα. Με το πέρας των σπουδών του υπηρέτησε τον Αλή, ως γραμματικός και σφραγιδοφύλακας. Όπως και τα ξαδέλφια του έγινε επίσης μέλος της Φιλικής Εταιρείας. Όταν ο Αλή πασάς αποστάτησε εναντίον του Σουλτάνου και πολιορκούνταν από τα σουλτανικά στρατεύματα, ο Αθανάσιος μετέβηκε στην Άρτα προκειμένου να προσφέρει τις υπηρεσίες του στην Ελληνική επανάσταση. Εκεί όμως αιχμαλωτίστηκε από τους Τούρκους, ελευθερώθηκε όμως από τον αρχιστράτηγο Ισμαήλ πασά.

⁶⁹ Στο Ίδιο σελ 311

Διαθέτοντας μεγάλη ευστροφία επιχείρησε την σύναψη συμμαχίας μεταξύ των Σουλιωτών και των Αλβανών εναντίον των Τούρκων, προκειμένου να βοηθηθεί ο πολιορκημένος Αλή πασάς. Το παραπάνω φυσικά είχε ως απώτερο στόχο, την βοήθεια προς την Ελληνική επανάσταση. Έδρασε ως πολιτικός στην επαναστατική περίοδο. Ο Καποδίστριας τον διόρισε διοικητή της Λιβαδιάς και κατόπιν Γερουσιαστή. Αργότερα, προσέφερε τις υπηρεσίες του σε πολλές δημόσιες υπηρεσίες. Έγινε ξανά γερουσιαστής κατά την διάρκεια της πρωθυπουργίας του Κωλέττη. Άσκησε το παραπάνω αξίωμα μέχρι την κατάργηση του θεσμού. Ο ίδιος έγραψε τα απομνημονεύματά του, τα οποία εκδόθηκαν το 1955 στα Γιάννενα από τον ιστορικό Τάκη Λάππα.

9. **Αρμάγος Δημήτρης.** Πολέμησε αρχικά κατά τον πρώτο χρόνο της επανάστασης, κάτω από τις διαταγές του Σιαφάκα. Έλαβε μέρος σε συρράξεις, όπως στο Λιδωρίκι, στην Ναύπακτο κ.α. Την δεύτερη χρονιά εντάχθηκε, στο σώμα του Κίτσου Τζαβέλλα και έπεσε μαχόμενος κατά την πρώτη πολιορκία του Μεσολογγίου.

Κλήμα

1. **Αθανασίου Γεωργούλας.** Γεννήθηκε το 1804 στο Κλήμα της Δωρίδας. Ακολούθησε αρχικά τους οπλαρχηγούς Σκαλτσοδήμο και Οδυσσέα Ανδρούτσο. Διακρίθηκε στην μάχη του Αετού της Υπάτης. Ο Γκούρας αναγνωρίζοντας την αξία του τον όρισε «Μπουλουξή», δηλαδή αρχηγό μικρού στρατιωτικού σώματος. Έτσι, διοικητής σαράντα ανδρών πολέμησε στο πλευρό των Ανδρίτσου Σιαφάκα, Κώστα Μπότσαρη και Νάκο Πανουργιά. Τραυματίστηκε στην μάχη της Άμπλιανης. Ακόμη πήρε μέρος και στις δύο πολιορκίες του Μεσολογγίου (1822) και (1825-1826).

Παλαιοξάρι

1. **Αθανασίου Γεωργούλας.** Ήταν ένας πειθαρχημένος και γενναίος πολεμιστής. Υπήρξε από την αρχή μέχρι το τέλος της επανάστασης μέλος του στρατιωτικού σώματος του οπλαρχηγού Γ. Δυοβουνιώτη. Πολέμησε σε μάχες που έλαβαν χώρα στην ανατολική Ρούμελη.
2. **Αλαμάνης Ανδρέας.** Χαρακτηρίζονταν από γενναιότητα και αυτοθυσία, αν και όταν ξεκίνησε ο εθνικός αγώνας βρίσκονταν στην νεαρή ηλικία των 23

ετών. Υπηρέτησε κάτω από τις διαταγές του Τρ. Αποκορίτη. Διακρίθηκε στις στρατιωτικές συρράξεις της Ναυπάκτου, του Μαυρολιθαρίου, του Αετού, της Υπάτης, των Βασιλικών, της Άμπλιανης, της Βαρνάκοβας, της Αράχωβας, του Διστόμου και των Τριζονίων.

3. **Αλεξανδρής Χρήστος.** Από την αρχή μέχρι το τέλος ανήκε στο σώμα του Σκαλτσοδήμου. Διακρίθηκε σε πολλές μάχες της Ρούμελης.
4. **Αλτάνης Θάνος.** Μέλος του σώματος του Σκαλτσοδήμου πολέμησε σε μάχες της Ρούμελης. Σκοτώθηκε πολεμώντας με αυτοθυσία στην μάχη της Αγόριανης το 1825. Την επόμενη χρονιά η σύζυγος και χήρα του αιχμαλωτίστηκε από τους Τούρκους.
5. **Αποκορίτης Τριαντάφυλλος.** (1770-1864) Αρχικά συμμετείχε στην πολιορκία της Ναυπάκτου, στην οποία τραυματίστηκε και υπέστη μόνιμη βλάβη στο πόδι. Πήρε μέρος στις μάχες του Λιδωρικίου και σ' άλλες συγκρούσεις της ανατολικής Ρούμελης. Το 1824 έλαβε τον βαθμό του Χιλίαρχου. Στις 18 Ιανουαρίου του 1826 επιτέθηκε στους Τούρκους, οι οποίοι πολιορκούσαν το Μεσολόγγι για δεύτερη φορά. Κατόρθωσε να περάσει τις εχθρικές γραμμές και να εισέλθει στην πολιορκημένη πόλη με διακόσιους άνδρες, προκειμένου να ενισχύσει αριθμητικά την φρουρά του Μεσολογγίου. Έλαβε μέρος στην έξοδο του Μεσολογγίου (10/4/1826). Πολέμησε με απaráμιλλο θάρρος στην Πελοπόννησο, στην μάχη των Μύλων και στην Ρούμελη, στην μάχη στα Τριζόνια. Έλαβε τον βαθμό του στρατηγού τον Σεπτέμβριο του 1825. Το 1828 έγινε διοικητής τεσσάρων εκατονταρχιών. Μετά την απελευθέρωση έγινε συνταγματάρχης φάλαγγας. Η επιτροπή εκδουλεύσεως τον κατέταξε σε αξιωματικό Δ' τάξης, δηλαδή ταγματάρχη. Έφυγε από την ζωή φτωχός.⁷⁰
6. **Οικογένεια Ασημάκη :**
 - ✓ **Ασημάκης Θανάσης.** Υπήρξε μέλος των στρατιωτικών σωμάτων των Σκαλτσά και Αποκορίτη. Συμμετείχε στις δύο πολιορκίες του Μεσολογγίου και στην πολιορκία της Ναυπάκτου, όπου και τραυματίστηκε.

⁷⁰ Παπαϊωάννου Γεώργιος, *Η ιστορία της επαρχίας της Δωρίδος*, Εκδόσεις τυπογραφείο «ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΒΙΒΛΙΟ», Αθήνα 1985, Σελ 216

- ✓ **Ασημάκης Γιάννης.** Είχε συγγένεια με τον Θανάση Ασημάκη. Ακολούθησε τον Πανουργιά. Πήρε μέρος στις πολεμικές συρράξεις του Αετού, της μονής Αγάθωνος, των Πέντε ορίων, της Άμπλιανης όπου τραυματίστηκε, στην πρώτη πολιορκία του Μεσολογγίου, στην Ναύπακτο, στην Αράχοβα, στο Δίστομο και στα Τριζόνια.
 - ✓ **Ασημάκης Λουκάς.** Συγγενής των Θανάση και Γιάννη Ασημάκη. Ακολούθησε αρκετούς οπλαρχηγούς αλλά κατά κύριο λόγο τον Δυοβουνιώτη. Πήρε μέρος στην πολιορκία της Ναύπακτου, στις μάχες της Άμπλιανης, του Μεσολογγίου, των Σαλώνων, και του Διστόμου.⁷¹
 - ✓ **Ασημάκης Παναγιώτης.** Ήταν ιερέας. Έλαβε μέρος στις συγκρούσεις της Άμπλιανης, του Αετού, της Μονής Αγάθωνος, της Αράχοβας, του Διστόμου και στις πολιορκίες του Μεσολογγίου. Πλημμυρισμένος από εθνικά-πατριωτικά συναισθήματα έδωσε ολόκληρη την προσωπική του περιουσία για τον εθνικό σκοπό.
7. **Γκέκας Θανασούλας.** Ήταν Ιατρός χειρουργός. Αρχικά υπήρξε μέλος του στρατού του Σκαλτσά, έλαβε μέρος στην πολιορκία της Ναυπάκτου. Εκεί υπέστη έναν τραυματισμό στο κεφάλι. Αργότερα το 1823 υπηρετώντας στο σώμα του Κίτσου Τζαβέλλα έλαβε μέρος στις συρράξεις του Καρπενησίου, της Άμπλιανης, καθώς και στην μάχη της Κλείσοβας, όπου και τραυματίστηκε εκ νέου, αυτή την φορά στο πόδι.⁷² Πήρε μέρος στην έξοδο της ηρωικής πόλης του Μεσολογγίου. Μετά την έξοδο, ακολουθώντας τον Γεώργιο Καραϊσκάκη πολέμησε στην Αράχοβα και στο Δίστομο. Μετά τις παραπάνω μάχες εντασσόμενος εκ νέου στο σώμα του Κίτσου Τζαβέλλα έλαβε μέρος στην μάχη του Νέου Φαλήρου. Εκεί υπέστη τραυματισμό για μια ακόμη φορά, στο αριστερό του χέρι. Η επιτροπή εκδουλεύσεων αναγνωρίζοντας την προσφορά του στον αγώνα τον κατέταξε σε αξιωματικό Ε' τάξης, δηλαδή σε λοχαγό.

⁷¹ Κώστας Αβράαμ, *Ρουμελιώτες αγωνιστές του εικοσιένα*, Εκδότης Πέτρος Δ. Καραβάκος, Αθήνα 1957 Σελ 273

⁷² Νίκος Γιαννόπουλος, «Η Μάχη της Κλείσοβας 25 Μαρτίου 1826. Η λησμονημένη εποποιΐα», *Περιοδικό Στρατιωτική Ιστορία, τεύχος. 106* (2005).

Ξυλογαϊδάρια

1. **Γιαννάκης Κουτρούκης.** Η οικογένειά του προσέφερε πλούσια πολεμική δράση τόσο πριν την έναρξη του μεγάλου απελευθερωτικού αγώνα όσο και κατά την διάρκεια αυτού. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο πατέρας του παραπάνω αγωνιστή. Ο Θεόδωρος Κουτρούκης πολέμησε τους Οθωμανούς για δέκα συνεχόμενα χρόνια, τόσο ως κλέφτης όσο και ως εθελοντής στον Ρωσικό στρατό. Το 1820 ο Ζαρίφης, απεσταλμένος της Φιλικής Εταιρίας στην Ξυλογαϊδάρια μύησε σ' αυτήν τον Θεόδωρο. Ολόκληρη η οικογένεια των Κουτρουκαίων από τότε αφοσιώθηκε στον ύψιστο σκοπό της απελευθέρωσης του Σκλαβωμένου Ελληνικού γένους. Όταν την επόμενη χρονιά ξεκίνησε η επανάσταση, το στρατιωτικό σώμα του Γιαννάκη Κουτρούκη ενώθηκε με το σώμα του Αναστασίου Κατσικαπή, όπου και συμμετείχαν στην απελευθέρωση του Μαλανδρινού, κατά τον πρώτο χρόνο της επανάστασης. Στην συνέχεια έλαβε μέρος σε διάφορες συρράξεις του αγώνα, όπως η Ναύπακτος, τα Βασιλικά, η Άμπλιανη, το Λουτράκι, τα Πέντε Όρια κ.α. Άξιο αναφοράς είναι ότι η δράση του παραπάνω πολεμιστή δεν περιορίστηκε στην Ρούμελη. Αντίθετα σε συνεργασία με το σώμα του Αναστάσιου Κατσικαπή, έλαβαν μέρος σε πολεμικές συρράξεις στην Πελοπόννησο, όπου οι περιστάσεις το απαιτούσαν. Το 1825 έλαβε τον βαθμό του υποχιλιάρχου (υποστράτηγου). Ωστόσο παρά της πολύτιμες υπηρεσίες του στον αγώνα ο Κουτρούκης, ξεχάστηκε, δεν τιμήθηκε όπως έπρεπε. Δεν αναφέρθηκαν στα ιστορικά βιβλία, οι αγώνες και η συνεισφορά του στην πατρίδα.⁷³

Αλεποχώρι

1. **Αθανασόπουλος η Αθανασίου Κώστας.** Κατά την διάρκεια της επανάστασης υπηρέτησε την πατρίδα, κάτω από τις διαταγές των Σκαλτσοδήμου και Αποκορίτη. Πήρε μέρος στις μάχες του Λιδωρικίου, στην Ναύπακτο, στο Μαυρολιθάρι, στον Αετό, στη Σέλιανη, στη Νευρόπολη, στην Άμπλιανη, στο Δίστομο, και σε άλλες πολεμικές συρράξεις της Ρούμελης. Άξιο αναφοράς

⁷³ Καρκαβίτσας Α, «Γιαννάκης Κουτρούκης», *ΕΣΤΙΑ*, τεύχος 659, τόμος 26, 8/1/1888, Σελ 167-174.

είναι, ότι μαζί του στον πόλεμο από το 1824 μέχρι το 1829 τον ακολούθησε και το παιδί του, ο Γιαννάκης σε ηλικία μόλις 7 με 12 ετών.⁷⁴

Πενταγιοί

1. **Αθανασόπουλος Γιαννούλης.** Βρίσκονταν στην νεαρή ηλικία των είκοσι ετών, όταν κηρύχθηκε η επανάσταση. Ακολούθησε τους οπλαρχηγούς Σκαλτσά και Αποκορίτη. Στο στρατό του Αποκορίτη έγινε Μπουλουξής (διοικητής μικρού στρατιωτικού σώματος ατάκτων). Πήρε μέρος στις μάχες της Καλιακούδας, της Αράχωβας, του Νέου Φαλήρου και της Πέτρας.
2. **Γρίβας Σπύρος.** Πριν την κήρυξη της επαναστάσεως ήταν μέλος της κλεφταρματολής ομάδας του Σκαλτοσδήμου. Ακολούθησε διάφορους οπλαρχηγούς και πολέμησε στις μάχες του Λιδωρικίου, της Γραβιάς, της Ναυπάκτου, του Αετού, των Βασιλικών, της Αράχωβας, της Άμπλιανης κ.α.

Βιτρινίτσα

1. **Αλαφογιάννης Γιάννος. (1798-1859)** Ακολούθησε τον Σκαλτσά σε ηλικία μόλις δεκαπέντε ετών. Κάτω από τις διαταγές του έλαβε μέρος στις μάχες του Λιδωρικίου, στην Ναύπακτο, στον Αετό, στην Υπάτη, στα Βασιλικά (όπου και τραυματίστηκε), στη μονή Αγάθωνος και στην Καλιακούδα. Έπειτα υπηρετώντας στο σώμα του Αποκορίτη έλαβε μέρος σε αρκετές συρράξεις. Αξίζει να αναφερθεί αυτή των Τριζονιών, στην οποία έσωσε τις ζωές πολλών συμπολεμιστών του επιδεικνύοντας μεγάλο θάρρος και ψυχραιμία. Αργότερα με την απελευθέρωση, τιμήθηκε με το σιδηρούν παράσημο ανδρείας.
2. **Αλαφογιάννης Παπαγιώργης.** Αρχικά πολέμησε στο πλευρό του Σκαλτσά. Πλάι του πήρε μέρος σε πολλές μάχες. Αργότερα υπό τις διαταγές του Κίτσου Τζαβέλλα πολέμησε στα Τριζόνια. Το 1830 με το πέρας της επανάστασης, έγινε ιερέας στην Βιτρινίτσα.
3. **Κακαβάκης Χαράλαμπος.** Ανήκε στο στρατιωτικό σώμα του Ιωάννη Γκούρα. Έλαβε μέρος στις πολεμικές συρράξεις της Υπάτης, των Βασιλικών, της

⁷⁴ Κώστας Αβράαμ, *Ρομμελιώτες αγωνιστές του εικοσιένα*, Εκδότης Πέτρος Δ. Καραβάκος, Αθήνα 1957, Σελ 266

Άμπλιανης, στον Μαραθώνα και στην πολιορκία της Ακροπόλεως όπου και έχασε τη ζωή του, το 1827.

4. Οικογένεια Κατσικαπή :

- ✓ **Αναστάσιος Κατσικαπής.** Προεπαναστατικά ήταν προύχοντας (προεστός) της επαρχίας του Μαλανδρινού. Όταν ξεκίνησε ο αγώνας απελευθέρωσε την περιοχή μαζί με τους συναγωνιστές του Κουτρούκη Γιαννάκη και Χαλβατζή Θεόδωρο. Στον επαναστατικό αγώνα προσέφερε πολύτιμες υπηρεσίες, τόσο σε στρατιωτικό επίπεδο με την συμμετοχή του στις πολεμικές συρράξεις, όσο και σε πολιτικό επίπεδο. Σε συνεργασία με τον Κουτρούκη συνέδραμαν πολλές φορές τον αγώνα των Πελοποννησίων. Το 1825 έλαβε τον βαθμό του Χιλίαρχου (στρατηγού). Ακόμη προσέφερε σημαντικές και αξιόλογες οργανωτικές υπηρεσίες στα στρατόπεδα της ανατολικής Ρούμελης και κυρίως στο στρατόπεδο του Γεωργίου Καραϊσκάκη. Όταν η πατρίδα απελευθερώθηκε πρόσφερε τις υπηρεσίες του, κατέχοντας τα αξιώματα του έπαρχου και του νομάρχη. Η επιτροπή εκδουλεύσεων τον κατέταξε σε λοχαγό της νεοϊδρυθήσας φάλαγγας.
- ✓ **Ιωάννης Κατσικαπής.** Χαρακτηρίζονταν από γενναιότητα, αυτοθυσία και πατριωτισμό. Η δράση του χρονολογείται από την έναρξη του αγώνος το 1821 έως το 1828. Ακολούθησε τον Νάκο Πανουργιά. Έλαβε μέρος στις μάχες της Γραβιάς, στα Σάλωνα, στα Βασιλικά, στην Υπάτη, στην Άμπλιανη, στα Πέντε όρια, στην Αράχωβα κ.α. Έλαβε τον βαθμό του ταγματάρχη.⁷⁵
- ✓ **Αναγνώστης Κατσικαπής.** Έλαβε τον βαθμό του Χιλίαρχου (στρατηγού) το 1825. Έλαβε μέρος σε πολλές σημαντικές συρράξεις του αγώνα όπως Σάλωνα, Γραβιά, Υπάτη, Άμπλιανη, Πέντε Όρια, Αράχωβα κ.α. Ωστόσο είναι ένας ακόμη αφανής ήρωας παραγκωνισμένος από τους ιστορικούς.
- ✓ **Δήμος Κατσικαπής.** Δεν είναι γνωστή η δράση του.

⁷⁵ Βασίλης Κατσικαπής , *Ρουμελιώτες ήρωες της Δωρίδας του 1821*, Ιδιωτική Έκδοση, Αθήνα 1988, Σελ 11-13.

5. **Αναγνώστης Κατζημήγας.** Είχε ενεργό συμμετοχή στον απελευθερωτικό αγώνα του έθνους την περίοδο (1821-1828). Πολέμησε στην Στερεά Ελλάδα, κάτω από τις διαταγές διαφόρων πολεμάρχων.
6. **Γεώργης Κατζίμιγας.** Ήταν ενταγμένος στο στρατιωτικό σώμα του οπλαρχηγού Μελετόπουλου. Έλαβε μέρος σε συγκρούσεις στην περιφέρεια της Πελοποννήσου.⁷⁶
7. **Καλύβας Κωνσταντής.** Ήταν ανηψιός του οπλαρχηγού Δήμου Σκαλτσά. Οι πηγές δίστανται όσον αφορά την καταγωγή του. Άλλες αναφέρουν τα Κράβαρα ως τόπο καταγωγής του, ενώ άλλες την Βιτρινίτσα.⁷⁷⁷⁸ Προεπαναστατικά είχε αναπτύξει κλέφτικη και αρματολίτικη δραστηριότητα στην Δωρίδα. Έλαβε μέρος σε συγκρούσεις στην Ρούμελη όπως στο Λιδωρίκι, τα Πέντε Όρια, στα Σάλωνα, έξοδος Μεσολογγίου, στα Βασιλικά κ.α. Άξιος αναφοράς είναι, ο ηγετικός ρόλος που διαδραμάτισε κατά την πολιορκία της μονής Βαρνάκοβας από τους Τούρκους, όπου με 150 μόνο άνδρες κατόρθωσε να αποκρούσει τις ορμητικές επιθέσεις 4.000 εχθρών. Όταν όμως οι Τούρκοι είδαν, ότι αδυνατούσαν να καταλάβουν το μοναστήρι, αποφάσισαν να το ανατινάξουν, σκάβοντας υπόγεια σήραγγα. Ο Καλύβας και οι άνδρες του έχοντας καταλάβει το σχέδιο τους αποφάσισαν, να επιχειρήσουν έξοδο. Στην προσπάθεια διαφυγής τους από τον στενό κλοιό των εχθρικών δυνάμεων όπως αναφέρεται παραπάνω (Βλέπε Δήμος Σκαλτσάς) ενισχύθηκαν από τους Σκαλτσοδήμο, Ράγκο και Τζιόγκα. Ο Καλύβας έχασε το χέρι του κατά τη διάρκεια της μάχης. Το 1825 έλαβε τον βαθμό του υποστράτηγου. Όταν ο θείος του Σκαλτσοδήμος απεβίωσε, ο Καλύβας ήταν ο διάδοχος του στην αρχηγία του στρατιωτικού του σώματος. Όμως διακρινόμενος από εντιμότητα και αγάπη προς το πρόσωπο του αείμνηστου Σκαλτσά αρνήθηκε την αρχηγία. Έτσι, στις 8/11/1827 ζήτησε από την επαναστατική κυβέρνηση, να αναλάβει την αρχηγία του σώματος ο ξάδερφος του Βασίλης, γιος του Σκαλτσά,

⁷⁶Βασιλική Καραμπέτσου, *Βιτρινίτσα*, Έκδοση Δήμου Τολοφώνας, Τολοφώνα 2000, Σελ 98.

⁷⁷ Γεώργιος Παπαϊωάννου, *Ηρωικά του τόπου μου*, Εκδόσεις τυπογραφείο «ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΒΙΒΛΙΟ», Αθήνα 1982, Σελ 96

⁷⁸ Βασίλης Κατσικαπής, *Ρουμελιώτες ήρωες της Δωρίδας του 1821*, Ιδιωτική Έκδοση, Αθήνα 1988, Σελ 6

αν και ήταν ακόμη ανήλικος. Ο Καλύβας άφησε την τελευταία του πνοή στα Τριζόνια τον Ιανουάριο του 1828.⁷⁹

Παλαιοχώρι

1. **Αλεξανδρής Γιάννης.** Ήταν Μικροκαπετάνιος. Πολέμησε στην Ανατολική Ρούμελη κάτω από τις διαταγές των Δυοβουνιώτη και Χατζηχρήστου.
2. **Γκέκας Γεώργιος.** Υπηρέτησε διαδοχικά κάτω από τις διαταγές των Σκαλτσά Δ, Φαρμάκη Γ και Αποκορίτη Τρ. Πολέμησε στην Ρούμελη. Με το πέρας της επανάστασεως βραβεύθηκε με το χάλκινο αριστείο ανδρείας.

Καρυά

1. **Αλεξανδρόπουλος Χρήστος.** Εντάχθηκε στο σώμα του Τρ. Αποκορίτη Πολέμησε στις μάχες του Ομέρ Αφέντη, του Αετού, της Υπάτης, της Άμπλιανης κ.α.

Σεργούλα

1. **Χαράλαμπος Παπαπολίτης.** Συμμετείχε στην επιχείρηση ανακατάληψης της Δωρίδας από τους Τούρκους το 1826. Ακόμη έλαβε μέρος στις μάχες της Μονής Κουτσεμά και των Τριζονίων. Τέλος, εκπροσωπούσε ως πληρεξούσιος την περιοχή του, στις συνελεύσεις της επανάστασης. Αξίζει να γίνει αναφορά και στον πατέρα του παραπάνω αγωνιστή τον Παπαγιώργη. Ο Παπαγιώργης ήταν ένα από τα τρία πρόσωπα, μαζί με τους Σκαλτσά Δήμο και Αναγνώστη Λιδωρίκι, τα οποία ύψωσαν το λάβαρο της επανάστασης στην περιοχή της Δωρίδας.⁸⁰

Λυκοχώρι

1. **Αλεξοστάθης Γιαννακός.** Χαρακτηρίζονταν από πνεύμα φιλοτιμίας, αυτοθυσίας και βαθιάς αγάπης για την πατρίδα. Πολέμησε στα σώματα των Σκαλτσά, Σιαφάκα και Ανδρούτσου. Άξιο αναφοράς είναι, ότι πέρα από την

⁷⁹ Γεώργιος Παπαϊωάννου, *Η ιστορία της επαρχίας της Δωρίδος*, Εκδόσεις τυπογραφείο «ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΒΙΒΛΙΟ», Αθήνα 1985, Σελ 207

⁸⁰ Κώστας Αβράαμ, *Ρουμελιώτες αγωνιστές του εικοσιένα*, Εκδότης Πέτρος Δ. Καραβάκος, Αθήνα 1957, Σελ 335

πολεμική συμμετοχή του, συνείσφερε και οικονομικά στον αγώνα δωρίζοντας ολόκληρη την προσωπική του περιουσία.

Κροκύλειο

1. **Ασημάκης Γεώργιος.** Αρχικά πολέμησε στο πλευρό του Σκαλτσά και έπειτα του Καραϊσκάκη. Πολέμησε στην Αττική, στον Πειραιά κ.α.

Μαλανδρίνο

1. **Ζαγγανάς Ανδρέας.** Πριν την έναρξη του εθνικού αγώνα ήταν μέλος της ομάδας των κλεφταρματωλών του Ανδρούτσου. Με την έναρξη της επανάστασης έγινε οπλαρχηγός. Προσχώρησε στο στρατιωτικό σώμα του Αθανασίου Διάκου, μαζί με τον οποίο πολέμησε στην Λειβαδιά και στην Αλαμάνα, όπου και πληγώθηκε στο δεξί του χέρι. Το 1823 έλαβε μέρος στις μάχες στο Αντίρριο. Την επόμενη χρονιά πολέμησε στα Σάλωνα. Εκεί ο Γιάννης Γκούρας, αφού θαύμασε την γενναιότητά του τον ένταξε στον στρατό του. Στις 20 Αυγούστου του 1824 πήρε τον βαθμό του Ταξίαρχου. Έλαβε μέρος στον Εμφύλιο κατά την διάρκεια της επανάστασης. Το 1826 υπέστη εκ νέου τραυματισμό πολεμώντας στην πολιορκημένη από τον Κιουταχή Ακρόπολη. Ο αδερφός του έχασε την ζωή του στην ίδια μάχη. Η επιτροπή εκδουλεύσεως του έδωσε τον βαθμό του Λοχαγού (Αξιωματικός Ε' τάξης). Μόλις απελευθερώθηκε η πατρίδα, εργάστηκε σε οικονομικές υπηρεσίες του ελεύθερου πλέον Ελληνικού κράτους.

Ζωριάνο

1. **Καμπούρης Μήτσος.** Ήταν οπλαρχηγός. Πολέμησε στην Ρούμελη. Το στρατιωτικό του σώμα βρίσκονταν με αυτά των Σκαλτσά, Αποκορίτη, Καραϊσκάκη.
2. **Ζαβορίτης Πάνος.** Αρχικά υπηρέτησε τον Αθανάσιο Διάκο και έπειτα τον Σκαλτσοδήμο. Συμμετείχε σε πολλές συγκρούσεις. Χαρακτηριστική ήταν αυτή των Βασιλικών στην οποία και τραυματίστηκε. Με το πέρας του αγώνος έγινε μέλος της Οροφυλακής. Σκοτώθηκε υπηρετώντας το παραπάνω σώμα σε σύγκρουση με ληστές.

Αρτοτίνα

1. **Δήμος Σκαλτσάς (Σκαλτσοδήμος).** Η ημερομηνία γέννησής του δεν είναι εξακριβωμένη. Οι απόψεις διίστανται. Η μια εκδοχή είναι το έτος 1760 και η άλλη το έτος 1765. Πριν την έναρξη του αγώνος ήταν μέλος της κλέφτικης ομάδας της οικογένειας των Κοντογιανναίων. Έπειτα εντάχθηκε στην ομάδα του Τσάμ Καλόγερου, μαζί με του Αθ. Διάκο και Γούλα. Όταν ο ηγέτης της ομάδας Τσάμ Καλόγερος εξαφανίστηκε, ο Σκαλτσάς τον διαδέχθηκε στην αρχηγία με πρωτοπαλικάρά του, τους προαναφερθέντες Διάκο και Γούλα. Ο Αλή πασάς ο οποίος είχε υπό τον έλεγχό του την περιοχή της Δωρίδας, είχε κηρύξει ανελέητο πόλεμο στους κλέφτες. Η ομάδα των εβδομήντα ανδρών του Σκαλτσά είχε δύο επιλογές. Η μία ήταν η παράδοσή τους στον πασά. Ήταν όμως ριψοκίνδυνη απόφαση, καθώς ο Αλής δεν θεωρούνταν άνθρωπος τίμιος και αξιόπιστος. Η δεύτερη επιλογή τους ήταν, να μετατρέψουν την ομάδα τους από κλέφτικη σε αρματολίκικη. Επέλεξαν την δεύτερη. Για να πετύχουν τον στόχο τους έκαναν χρήση αθέμητων μέσων. Απήγαγαν την Κρουστάλλω, η οποία ήταν κόρη του Αναγνώστη Μπαμπαλή, πλούχοντα της Κωσταρίτσας και φίλου του πασά των Ιωαννίνων. Εκβίασαν λοιπόν τον Αναγνώστη μέσω της θυγατέρας του, προκειμένου εκείνος να μεσολαβήσει στον πασά για να τους κάνει αρματολούς. Με την διαμεσολάβηση του Αναγνώστη, ο Αλή πασάς έδωσε την έγκρισή του και έτσι ο Σκαλτσοδήμος με τους άνδρες του ανέλαβαν το αρματολίκι της περιοχής του Λιδωρικίου. Έτσι, απελευθέρωσαν την αιχμάλωτη Κρουστάλλω. Το παρακάτω δημοτικό τραγούδι αναφέρεται στο περιστατικό της αρπαγής της Κρουστάλλως:

Στη ρίζα από ένα έλατο κάθεται ο Σκαλτσοδήμος
με την Κρουστάλλω στο πλευρό με την Μπαμπαλοπούλα.
Κάθεται ο Διάκος μια μεριά, δεξιά ο Σκαλτσοδήμος
κι ο Γούλας ο περήφανος κάθεται αλάργα, αλάργα.
Κέρνα Κρουστάλλω, κέρνα μας, κέρνα ως που να φέξει.
Κέρνα το Διάκο μια βολά, τον Σκαλτσοδήμο δύο.
Τον Γούλα τον περήφανο μην τον κερνάς να σκάζει.
Σκιάζομαι, Δήμο μ', σκιάζομαι, κακό να μη μας κάμει.
σο είναι ο Δήμος ζωντανός, Κρουστάλλω μη φοβάσαι,
εμείς θα ζούμε στα βουνά, στα κλέφτικα λημέρια.

Γεια και χαρά σου Δήμο μου, Δήμο και Σκαλτσοδήμο.

Το έτος 1818, ο Δήμος έγινε μέλος της Φιλικής Εταιρίας. Το 1820, ο Αλή πασάς προέβη σε αποστασία εναντίον του Σουλτάνου. Ο Χουρσίτ πασάς από την Πελοπόννησο κατευθύνθηκε στα Γιάννενα για να τον αντιμετωπίσει. Ο Σουλτάνος του έστειλε τον Πεχλιβάν Μπαμπά Πασά προκειμένου να τον ενισχύσει. Ο τελευταίος πριν πάει στα Γιάννενα, αποφάσισε να κατευθυνθεί προς την Ρούμελη με σκοπό να «καθαρίσει» τον τόπο από τους αρματολούς, οι οποίοι υποστήριζαν τον Αλή. Κάποιοι έσπευσαν να δηλώσουν υποταγή στον Πεχλιβάν, ενώ άλλοι αποφάσισαν να κρυφτούν. Ο Σκαλτσάς λόγω της ένταξης του στην Φιλική Εταιρία δύο χρόνια πριν, αλλά και της αγάπης που έτρεφε για την πατρίδα δεν εμφανίστηκε, να δηλώσει υποταγή. Δικαιολογήθηκε για την απουσία του λέγοντας, ότι κυνηγούσε κλέφτες στα βουνά. Οι Π. Λιδωρίκης και Τρ. Αποκορίτης έδωσαν την ψεύτικη διαβεβαίωση στον πασά, ότι ο Σκαλτσάς είχε υποταχθεί, πράγμα που δεν ίσχυε. Αλλά και ο πασάς δεν τους πίστεψε, αν και προσποιήθηκε ότι το έκανε. Το 1821 κηρύχθηκε η επανάσταση. Ο Σκαλτσοδήμος κατά την διάρκειά της υπηρέτησε ως αξιωματικός, χιλίαρχος και έπειτα ως στρατηγός. Η περιοχή της δράσης του κάλυπτε κατά κύριο λόγο τον τόπο καταγωγής του, την Δωρίδα αλλά και ολόκληρη την Στερεά Ελλάδα. Την πρώτη χρονιά του αγώνα, ο Σκαλτσάς απελευθέρωσε το Λιδωρίκι και συμμετείχε στην απελευθέρωση του Μαλανδρινού. Μετά την πτώση τους εγκαθίδρυσε το στρατόπεδό του στο Μακρυκάμπι. Την ίδια χρονιά ο Ντελιχά Φέζου, ο οποίος ήταν συγγενείς του Αλή πασά επιτέθηκε στην περιοχή μεταξύ των Σαλώνων και του Μαυρολιθαρίου, έχοντας ως έδρα το Πατρατζίκι. Ο Σκαλτσάς κατόρθωσε να τον τρέψει σε άτακτη φυγή έχοντας στην διάθεσή του μόνο 60 άνδρες σώζοντας έτσι 1.000 ανθρώπους από την σφαγή. Στην συνέχεια, ο Σκαλτσάς διεξήγαγε ο ίδιος επίθεση στο Πατρατζίκι, με στόχο την κατάληψή του, αλλά η έκβαση της επίθεσης δεν υπήρξε νικηφόρα. Ο Σκαλτσάς δεν παρευρέθηκε στην νικηφόρα για τους επαναστάτες μάχη των Βασιλικών (26 Αυγούστου 1821), έστειλε όμως 300 Δωριείς, με επικεφαλής τον ανιψιό του Κώστα Καλύβα, προκειμένου να ενισχύσει τους Δυοβουνιώτη και Γκούρα. Το 1822, ο Σκαλτσάς μαζί με τους Κοντογιάννη, Σιαφάκα και Πανουργιά επανέλαβαν την προσπάθεια κατάληψης του Πατρατζικίου με 2.500 στρατιώτες αυτή την φορά. Η επιχείρηση είχε την ίδια τύχη με την

προηγούμενη.

Την Άνοιξη του 1823, ο Σκαλτσοδήμος ενίσχυσε με 350 άνδρες τον οπλαρχηγό Πανουργιά κατά την μάχη στο Καστρί. Ο ίδιος ρίχτηκε στην μάχη λέγοντας λίγο πριν «ο Σταυρός Νικά». Πράγματι η πλάστιγγα της μάχης έγειρε προς την μεριά των Ελλήνων.

Το έτος 1824 ο Σκαλτσάς μαζί με άλλους οπλαρχηγούς Πανουργιά, Δράκο, Νοταρά, Τζαβέλλα κ.α. συμμετείχε στην νικηφόρα μάχη της Άμπλιανης.

Το 1825 οι Τούρκοι προέβησαν σε λεηλασία του τόπου της Δωρίδας. Οι Σκαλτσοδήμος, Νάκος Πανουργιάς και Γκούρας Γιάννης ηττήθηκαν στην προσπάθεια αναχαίτησής τους, στην μάχη των Πέντε Ορίων. Τα αίτια της ήττας, σ' αυτή την σύρραξη, θα πρέπει να αναζητηθούν στην εξασθένηση-αποδυνάμωση του επαναστατικού στρατού, ως άμεση και καταστροφική συνέπεια της εμφύλιας σύρραξης.

Το 1826 έλαβε μέρος στην μάχη της μονής της Βαρνάκοβας, ενισχύοντας την έξοδο την οποία επιχείρησε ο ανιψιός του Καλύβας. Ο Σκαλτσάς έδωσε την τελευταία του μάχη στην Γρανίτσα, όταν ο αξιωματικός που τελούσε υπό τις διαταγές του Κιουταχή, Μουσταφάμπεης, υποχωρούσε ηττημένος από τους Ράγκο και Τζιόγκα στην μάχη των Πενταγίων. Ο Σκαλτσοδήμος τους επιτέθηκε από την Γρανίτσα. Στην συμπλοκή που ακολούθησε 49 Τούρκοι έχασαν την ζωή τους, 8 αιχμαλωτίστηκαν και πολλά λάφυρα έπεσαν στα χέρια του σώματος του Σκαλτσά. Στις 12 Σεπτεμβρίου του 1826 ο Δήμος Σκαλτσάς απεβίωσε.⁸¹

2. **Σκαλτσάς Βασίλειος.** Ήταν συγγενής του Σκαλτσοδήμου. Ήταν μικροκαπετάνιος. Έλαβε μέρος σε πολλές μάχες κατά την διάρκεια του αγώνα στην Ρούμελη. Το 1828 έγινε πεντηκόνταρχος της χιλιαρχίας του Σουλιώτη οπλαρχηγού Διαμαντή Ζέρβα.
3. **Γαϊτάνης Κώστας.** Συμμετείχε κάτω από τις διαταγές του Αθανασίου Διάκου στην μάχη της Αλαμάνας. Έπειτα εντάχθηκε στο στρατιωτικό σώμα των Γιολδασαίων και πολέμησε σε συρράξεις, οι οποίες έλαβαν χώρα στην Ανατολική Ρούμελη και στα Άγραφα. Έχασε την ζωή του μαχόμενος στην

⁸¹ Δημόπουλος Κ, *Δήμος Σκαλτσάς*, Ιδιωτική έκδοση, Αθήνα 1963, Σελ 95

ηρωική πόλη του Μεσολογγίου, κατά την δεύτερη πολιορκία της από τους Κιουταχή και Ιμπραήμ.

4. **Γαϊτάνης Νάσος.** Αδερφός του Κώστα Γαϊτάνη. Πριν την έναρξη του αγώνα, υπήρξε μέλος της κλεφταρματολής ομάδας του Οπλαρχηγού Μακρή. Έπειτα ακολουθώντας τον οπλαρχηγό Κώστα Σιαδήμα, είχε ενεργό συμμετοχή σε μάχες τις δυτικής Ρούμελης. Ως παράδειγμα αναφέρονται οι συρράξεις στο Αγρίνι, στο Ζάπαντι και στην τελευταία πολιορκία και έξοδο του Μεσολογγίου, όπου και υπέστη τραυματισμό. Έστερα ακολουθώντας τον Καραϊσκάκη πολέμησε στην Αράχωβα και στην Θήβα. Το 1929 συμμετείχε στις μάχες της Ναυπάκτου, της Βόνιτσας και του Μεσολογγίου, στο πλαίσιο της επιχείρησης ανακατάληψης της δυτικής Στερεάς από τους Τούρκους. Άξιο αναφοράς είναι η αγάπη που έτρεφε για τα γράμματα τα οποία άρχισε να μελετά στα 30 του χρόνια. Έτσι μετά την ίδρυση του ελεύθερου πλέον Ελληνικού κράτους εντάχθηκε στο σώμα της Οροφυλακής.
5. **Γιορντάνης Νικολός.** Προεπαναστατικά ακολούθησε τον συγγενή του Αθανάσιο Διάκο, αν και είναι άγνωστος βαθμός συγγένειας, ως αρματωλός. Κατά την επανάσταση έλαβε μέρος και πάλι στο πλευρό του Διάκου στην μάχη της Αλαμάνας. Κατόρθωσε να επιβιώσει από την μάχη τραυματισμένος, προσποιούμενος τον νεκρό. Στην συνέχεια έλαβε μέρος στη μάχη της Άμφισσας κ.α. Το 1822 αιχμαλωτίστηκε από τον Δράμαλη πασά. Η μοίρα του ήταν ίδια με αυτή του συγγενή του, Αθ. Διάκου, δηλαδή τον φόνευσαν βασανιστικά με ανασκολοπισμό.⁸²
6. **Γρηγορόπουλος Μήτρος.** Επίσης συγγενείς του Διάκου, πρώτος εξάδελφος. Βρίσκονταν κάτω από τις διαταγές του ξαδέρφου του προεπαναστατικά, στο Αρματολίκι της Λιάκουρας. Συμμετείχε στην Μάχη των Βασιλικών, όπου και κατόρθωσε να φονεύσει 15 Τούρκους στρατιώτες. Έκοψε 100 αυτιά και μύτες νεκρών Τούρκων. Τα έστειλε στον Δημήτριο Υψηλάντη. Ο Υψηλάντης αρνήθηκε να δεχθεί το «Δώρο» του. Μάλιστα έβγαλε και ημερήσια διαταγή εναντίον του λόγω της βιαιότητας του. Τότε ο Μήτρος προσβεβλημένος από τον Υψηλάντη άλλαξε στρατόπεδο και κατέφυγε στους Τούρκους της Λαμίας,

⁸² Αβράμ Κώστας, *Ρουμελιώτες αγωνιστές του εικοσιένα*, Εκδότης Πέτρος Δ. Καραβάκος, Αθήνα 1957, Σελ 277

όπου εντάχθηκε στο σώμα του Γιουσούφ Μπερκόφτσαλη. Όταν αυτός κατευθύνονταν με τον στρατό του προς τα Σάλωνα, ο Μήτρος βρήκε ευκαιρία και δραπέτευσε. Με την ένταξή του εκ νέου στην Ελληνική πλευρά, πήγε στην Αθήνα, όπου και υπηρέτησε τον Γκούρα. Αργότερα κάτω από την υπηρεσία του στρατηγού Κίτσου Τζαβέλλα, συμμετείχε στις επιχειρήσεις ανακατάληψης των φρουρίων της Δυτικής Ρούμελης. Κατατάχθηκε από την επιτροπή εκδουλεύσεως στους αξιωματικούς ΣΤ΄ τάξεως, δηλαδή υπολοχαγός. Απεβίωσε μόλις δύο χρόνια από την ίδρυση του Ελληνικού κράτους (1832).

7. **Ιγγλέζος Γιάννης.** Ήταν οπλαρχηγός. Έλαβε μέρος σε στρατιωτικές συρράξεις στην περιοχή της Ρούμελης και του Μωριά. Έλαβε τον βαθμό του υποχιλιάρχου το 1825, κατά την διάρκεια του Δεύτερου Ελληνικού εμφυλίου. Έπειτα η επιτροπή εκδουλεύσεως τον κατέταξε σε αξιωματικό ΣΤ΄ τάξεως, δηλαδή σε υπολοχαγό.
8. **Κοντοσόπουλος Αντώνης.** Η γέννησή του τοποθετείται γύρω στο 1790-1792. Ήταν οπλαρχηγός στην περιοχή της Αταλάντης. Ξάδερφός του ήταν ο Αθανάσιος Διάκος, ο οποίος και τον τοποθέτησε σ' αυτή την θέση. Χαρακτηρίζονταν για την πειθαρχία και την αποφασιστικότητά του. Προεπαναστατικά εντάχθηκε στην Φιλική Εταιρία. Είχε ενεργό συμμετοχή στην εξέγερση της ανατολικής Ρούμελης. Μόλις ξεκίνησε η επανάσταση με εντολή του Διάκου στις 29 Μαρτίου του 1821 κατέλαβε την Αταλάντη. Επιπλέον έλαβε μέρος στην μάχη της Αλαμάνας κάτω από τις διαταγές του Διάκου. Αργότερα ακολουθώντας τους Νάκο Πανουργιά και Γιάννη Δυοβουνιώτη πολέμησε στην Υπάτη, στα Βασιλικά, στα Σάλωνα, στην Άμπλιανη, στον Αετό και στη Νευρόπολη. Ακόμη συμμετείχε στην εκστρατεία στην Αττική-Βοιωτία, υπό τις διαταγές του Καραϊσκάκη. Επιπροσθέτως έλαβε μέρος στη μάχη του Φαλήρου (1826) και συμμετείχε στην κατάληψη του φρουρίου του Ακροκορίνθου (1827).
9. **Ρούκης Γιάννης.** Γεννήθηκε το 1795. Στην νεαρή ηλικία των 15 ετών έγινε μέλος στο κλέφτικο σώμα του Πανουργιά και του Κοσκινά. Έμεινε στο σώμα αυτό για τρία χρόνια. Έπειτα εντάχθηκε στο στρατιωτικό σώμα του Οδυσσέα Ανδρούτσου, όταν ο τελευταίος μετέβη στα Γιάννενα με σκοπό να συμμετάσχει στην σύγκρουση του Αλή πασά με τα σουλτανικά στρατεύματα, ο Ρούκης πέρασε στις διαταγές του Αθανάσιου Διάκου. Με την έναρξη του

αγώνα, συμμετείχε μαζί με το σώμα του τελευταίου, στην απελευθέρωση της Λειβαδιάς και της Μενδενίτσας. Έπειτα υπηρετώντας στο σώμα του Γκούρα έλαβε μέρος στις συρράξεις στο Χάνι της Γραβιάς, στα Βασιλικά, στην Υπάτη, στα Σάλωνα, στον Μαραθώνα κ.α. Ακόμη ήταν ένας από τους υπερασπιστές της πολιορκημένης Ακροπόλεως από τους Τούρκους του Κιουταχή (1827). Το 1828 συμμετείχε στη μάχη της Σεργούλας μαζί με τον Κίτσο Τζαβέλλα. Το 1829 έλαβε μέρος στην πολιορκία της Ναύπακτου, των Θηβών και στην πέτρα της Βοιωτίας.⁸³

10. Ιωάννης Φαρμάκης. Γεννήθηκε το 1801. Το πραγματικό του επίθετο ήταν Φουσέκης. Το επίθετο Φαρμάκης του το έδωσε ο οπλαρχηγός Σιαφάκας, όταν ο Ιωάννης εντάχθηκε στην ομάδα του το 1817. Έλαβε μέρος στις μάχες της Υπάτης, στο Χάνι της Γραβιάς, των Βασιλικών, σε συρράξεις στη Ναυπακτία και την Ευρυτανία. Στην μάχη της Παπαδιάς το 1825, έσωσε τον οπλαρχηγό του Σιαφάκα από βέβαιο θάνατο, καθώς ο τελευταίος μάχονταν αποκλεισμένος από τον εχθρικό στρατό. Στην συνέχεια πολέμησε στην Ορεινή Δωρίδα, στην Αράχωβα 1826, στο Κερατσίνι 1827 και στις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις που διεξήγαγε ο Κ. Τζαβέλας στη Σεργούλα, στη Λομποτινά, στην Τέρνοβα κ.α.⁸⁴

11. Ανδρίτσος Σιαφάκας η Σαφάκας. Γεννήθηκε μεταξύ του 1775-1780. Παντρεύτηκε την Χρυσούλα Κουτσούκη και απέκτησαν τρία παιδιά. Δεν είναι γνωστή η ημερομηνία κατά την οποία κατέφυγε στην κλέφτικη ζωή. Έφτιαξε όμως την δική του κλέφτικη ομάδα. Το 1804 η Ρούμελη πέρασε στην εξουσία του Αλή πασά των Ιωαννίνων. Ο Αλής κήρυξε ανελέητη καταδίωξη στους κλέφτες. Ο Ανδρίτσος με την ομάδα του το 1806 κατέφυγε στο μοναστήρι της Αγίας Μαύρας, προκειμένου να σωθεί. Συνέχισε τον αγώνα του για έξι χρόνια ακόμη. Το 1812 υποτάχθηκε-προσκύνησε τον Βελή πασά, γιο του Αλή και έτσι πήγε στα Γιάννενα στην υπηρεσία του πασά των Ιωαννίνων. Το 1820 εντάχθηκε στην Φιλική Εταιρία. Το 1821 έγινε καπετάνιος των Κραβάρων.

⁸³ «ΙΩΑΝΝΗΣ ΡΟΥΚΗΣ», <http://www.artotina.com/el/ioannis-roykis>, (Ημερομηνία πρόσβασης :15/12/2019).

⁸⁴ «ΙΩΑΝΝΗΣ ΦΑΡΜΑΚΗΣ», <http://www.artotina.com/el/ioannis-farmakis>, (Ημερομηνία πρόσβασης :12/12/2019).

Κατασκεύασε στην περιοχή της Οξυάς ταμπούρια που ονομάστηκαν «του Σιαφάκα τα ταμπούρια». Το μέρος διασώζεται μέχρι σήμερα. Την ίδια χρονιά νίκησε τους Τούρκους στο Καρπενήσι και τους καταδίωξε έως το Μαυρίλο. Από την επιτυχία του αυτή έλαβε το βαθμό του υποχιλίαρχου και έπειτα του χιλίαρχου. Πήρε μέρος στην συνέλευση της Επιδαύρου, ήταν ένας από αυτούς που υπέγραψαν το προσωρινό Σύνταγμα της επαναστατημένης Ελλάδος. Το 1823 όταν ο Σκόντρα Πασάς κέρδισε την μάχη της Καλιακούδας και επιτέθηκε στην Ρούμελη, τα Κράβαρα σ' αντίθεση με άλλα χωριά δεν υποτάχθηκαν. Αντίθετα οι κάτοικοι όρισαν τον Σιαφάκα ως αρχηγό-προστάτη τους. Το 1824 ο Σιαφάκας πολέμησε μαζί με τον Σκαλτσά στις μάχες της Μουσουνίτσας και της Άμπλιανης, ενώ το έτος 1825 πολέμησε μαζί με τον Ιωάννη Φαρμάκη στην Παπαδιά και στην Λομποτινά. Το 1825 ο Σελιχτάρ Πασάς με 5.000 άνδρες επιτέθηκε στην Ρούμελη. Ο Σιαφάκας μαζί με τον Σκαλτσοδήμο κατόρθωσαν να προστατεύσουν αρκετά μεγάλο μέρος του πληθυσμού, όχι μόνο από τον εχθρό αλλά και από την λιμοκτονία. Την 1 Δεκέμβρη του 1825 ορίστηκε καπετάνιος στην Ναύπακτο, όταν έλαβε χώρα η έξοδος-πτώση του Μεσολογγίου και η επανάσταση φαινόταν να σβήνει. Ο Σιαφάκας αυτομόλησε στους Τούρκους (1826). Έλαβε συγχωροχάρτι από τον Βεζύρ Ρεσίτ Μεχμέτ Πασά και ως αντάλλαγμα πήρε στη δικαιοδοσία του το αρματολίκι του Λιδωρικίου. Μετά τις εκαθαριστικές επιχειρήσεις του Καραϊσκάκη και την αναζωπύρωση της επανάστασης στην Ρούμελη το 1827, ο Σιαφάκας εντάχθηκε εκ νέου στην Ελληνική πλευρά. Μετά τον θάνατο του Καραϊσκάκη όμως και τη μάχη του Ανάλατου, η Ελληνική επανάσταση φαινόταν να ψυχорραγεί, ο Σιαφάκας έρχεται ξανά σε συμφωνία με τους Τούρκους και έτσι για μια ακόμη φορά αλλάζει στρατόπεδο. Τότε ο Σουλτάνος απαιτούσε έγγραφη μετάνοια και υποταγή από τους καπεταναίους. Τον Σιαφάκα οι Τούρκοι το 1828 τον έστειλαν στα Γιάννενα. Δραπέτευσε όμως, αλλά τον σκότωσε ο έμπιστος των Τούρκων και αδερφοποιητός του, ο Σ. Στράτος, ο οποίος εποφθαλμιούσε τη θέση του.⁸⁵

⁸⁵ Παπαϊωάννου Γεώργιος, *Η ιστορία της επαρχίας της Δωρίδος*, Εκδόσεις τυπογραφείο «ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΒΙΒΛΙΟ», Αθήνα 1985, Σελ 212-213

12. **Γριβογιώργος Χριστόδουλος.** Ήταν οπλαρχηγός. Έλαβε μέρος σε πολλές πολεμικές αναμετρήσεις, συμπεριλαμβανόμενες αυτές στα Βασιλικά, στην Άμπλιανη και στα Τριζόνια.
13. **Κάντζης Γιώτης.** Συμμετείχε στις συγκρούσεις του Λιδωρικίου, της Ναυπάκτου στα Σάλωνα, όπου και τραυματίστηκε, κ.α. Μετά την απελευθέρωση έγινε αξιωματικός τέταρτης τετραρχίας της βασιλικής οικογένειας του Όθωνα.

Νούτσομπρο

1. **Αραβοσιτάς Κωνσταντίνος.** Κατά την διάρκεια του αγώνα βρίσκονταν υπό τις διαταγές του Ι. Φαρμάκη. Πολέμησε στην Ευρυτανία και στην Ανατολική Στερεά. Η επιτροπή εκδουλεύσεως τον κατέταξε σε αξιωματικό Ζ΄ τάξης (ανθυπολοχαγός). Αργότερα έλαβε τον βαθμό του Φαλαγγάρχη, όταν ιδρύθηκε η φάλαγγα το 1835.
2. **Αραβοσιτάς Σπύρος.** Γεννήθηκε το 1796. Πολέμησε κατά την περίοδο 1821-1827. Υπηρέτησε στα σώματα των Καλύβα και Σκαλτσά. Έλαβε μέρος στις συρράξεις του Λιδωρικίου, της Ναύπακτου, του Πατρατζικίου, του Αετού, των Βασιλικών, της Άμπλιανης, του Μεσολογγίου κ.α. Δεν αμείφθηκε για την δράση του και την γενναιότητα που επέδειξε.
3. **Βασιλακόπουλος Κωνσταντής.** Γεννήθηκε το 1786. Υπηρέτησε την πατρίδα πολεμώντας την περίοδο 1821-1827, στο Λιδωρίκι, στην Ναύπακτο, στα Βασιλικά, στην Άμπλιανη, στην Αράχωβα κ.α. Ήταν ενταγμένος στα σώματα των Σκαλτσά, Καλύβα και Σιαφάκα.
4. **Βασιλακόπουλος Γεώργιος.** Ήταν αδελφός του Κωνσταντή Βασιλακόπουλου. Δεν υπάρχουν περαιτέρω πληροφορίες για την δράση του.
5. **Δροσόπουλος Δήμος.** Γεννήθηκε το 1798. Έλαβε μέρος στον αγώνα την περίοδο 1821-1826. Πολέμησε στην Ναύπακτο. Αργότερα εντάχθηκε στο σώμα του Δ. Μακρή και πήρε μέρος στις συρράξεις στο Βραχώρι και στην Παπαδιά. Πολέμησε στην Καλιακούδα κάτω από τις διαταγές του Σκαλτσά. Επιπλέον πολέμησε στο Χρύσοβο, στο σώμα του οπλαρχηγού Σιαφάκα. Τέλος έλαβε μέρος στις μάχες στην Οζυά, Τέρνοβα και στην Αβόρανη υπό τις διαταγές του Κίτσου Τζαβέλλα.

6. **Θεοχαρόπουλος Αναστάσιος.** Γεννήθηκε το 1804. Έλαβε μέρος στον εθνικό αγώνα σε ηλικία μόλις 17 ετών. Αγωνίστηκε την περίοδο 1821-1827, στα στρατιωτικά σώματα των Σκαλτσά, Καλύβα και Σιαφάκα. Πήρε μέρος στις στρατιωτικές συρράξεις του Λιδωρικού, της Ναυπάκου του Αετού, της Υπάτης, των Βασιλικών, της Αμπλιανης, κ.α. Έπειτα με το σώμα του Τζαβέλλα πολέμησε στην Οξυά Τέρνοβα και στην Αβόρανη.
7. **Κοντζιλέλος Κωνσταντής.** Δεν υπάρχουν πληροφορίες για την δράση του. Κατά πάσα πιθανότητα θανατώθηκε κατά την διάρκεια της επανάστασης. Άξιο αναφοράς είναι ότι η οικογένειά του θυσίασε πολλά μέλη της για χάρη της πατρίδας.
8. **Κοντώσης Αναγνώστης.** Γεννήθηκε το 1781. Αρχικά υπηρέτησε το σώμα του Σκαλτσά και έλαβε μέρος στις συρράξεις του Λιδωρικού, στην Υπάτη, στο Χάνι της Γραβιάς, στον Αετό στα Βασιλικά κ.α. Αργότερα ακολουθώντας τον Σιαφάκα έλαβε μέρος στις μάχες Χρύσοβου και Αβόριανης. Τέλος υπό τις διαταγές του Κίτσου Τζαβέλλα πολέμησε στην μάχη της Λαμποτινάς.
9. **Κοντόπουλος ή Ιωάννου Νικόλαος.** Γεννήθηκε το 1798. Πολέμησε υπό τις διαταγές των Σκαλτσοδήμου και Σιαφάκα κατά την περίοδο 1821-1828. Έπειτα κατατάχθηκε στον πλέον τακτικό στρατό, στο 5^ο τάγμα οροφυλακής στην Ευρυτανία. Η ένταξή του χρονολογείται το 1838. Υπηρέτησε εκεί για 6 χρόνια.
10. **Κοντώσης Αποστόλης.** Γεννήθηκε το 1796. Υπηρέτησε τους Σκαλτσά, Σιαφάκα και Καλύβα. Έλαβε μέρος στις μάχες του Λιδωρικού, της Ναυπάκτου, στον Αετό, στην Αράχοβα κ.α.
11. **Λαβίδας Γιάννος.** Γεννήθηκε το 1796. Υπηρέτησε την πατρίδα την χρονική περίοδο 1821-1827, υπό τους οπλαρχηγούς Σκαλτσά, Καλύβα και Σιαφάκα. Έλαβε μέρος στις συρράξεις του Λιδωρικού, του Αετού, της Σέλιανης κ.α. Έπειτα εντασσόμενος με το σώμα του Τζαβέλλα πολέμησε στην Οξυά Τέρνοβα και στην Αβόρανη.⁸⁶

⁸⁶ Γεώργιος Παπαϊωάννου, *Ηρωικά του τόπου μου*, Εκδόσεις τυπογραφείο «ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΒΙΒΛΙΟ», Αθήνα 1982, Σελ 54-55

12. **Λαβίδας Αθανάσιος.** Γεννήθηκε το 1801. Ήταν μόλις 20 ετών όταν ξεκίνησε ο εθνικός αγώνας. Την περίοδο 1821-1828 υπηρέτησε τους Κοντοσόπουλο Α. και Πανουργιά Ν. Ήταν παρών στις στρατιωτικές επιχειρήσεις των Βασιλικών, της Άμπλιανης, των Πέντε Ορίων, του Στενεβικίου κ.α.
13. **Μητρόπουλος Θεοχάρης.** Γεννήθηκε το 1786. Πολέμησε την περίοδο 1821-1827, υπό τις διαταγές των Σκαλτσά και Σιαφάκα. Έλαβε μέρος στις συρράξεις του Λιδωρικίου, του Αετού, των Βασιλικών κ.α. Έπειτα πήρε μέρος στις μάχες τις Οξυάς Τέρνοβας και Αβόρανης υπό τον Κίτσο Τζαβέλλα.
14. **Κατραπάς.** Δεν υπάρχουν πληροφορίες γ' αυτόν. Δεν είναι γνωστό ούτε το μικρό του όνομα.
15. **Κοντολάτος Αναγνώστης.** Όπως και του προηγούμενου αγωνιστή, δεν είναι γνωστή η δράση του.
16. **Μητρόπουλος Παναγιώτης.** Γεννήθηκε το 1781. Υπηρέτησε στα σώματα των Κοντοσόπουλου και Πανουργιά. Πήρε μέρος στα Βασιλικά, στην Υπάτη, στο Δίστομο, στα Πέντε Όρια κ.α.⁸⁷
17. **Μητρόπουλος Αθανάσιος.** Δεν διασώζονται αρχεία για την δράση του.
18. **Πολυζώης Γιαννάκης.** Γεννήθηκε το 1798. Υπηρέτησε την Ελλάδα από το 1821 έως το 1827. Εντάχθηκε στα σώματα των Σκαλτσά, Σιαφάκα, και Καλύβα. Κάτω από τις εντολές τους έλαβε μέρος στις μάχες του Λιδωρικίου, της Ναύπακτου, στην Καλιακούδα κ.α. Έπειτα πολέμησε με τον υποστράτηγο Τζαβέλλα στην Οξυά Τέρναβα και στην Αβόρανη,
19. **Σταματόπουλος Ιωάννης.** Υπηρέτησε την πατρίδα μαχόμενος στον Αετό, στην Φοντάνα, στα Καγγέλια, στο Δίστομο, κ.α. υπηρέτησε στα σώματα των Φαρμάκη Σιαφάκα και Καραϊσκάκη.
20. **Πλατής Ιωάννης.** Γεννήθηκε το 1801. Πολέμησε στο πλευρό των Σκαλτσά και Καλύβα. Οι μάχες στις οποίες έλαβε μέρος ήταν στην Υπάτη, στον Αετό, στην Καλιακούδα κ.α.
21. **Τρίγκας Δήμος.** Γεννήθηκε το 1798. Η ενεργός του πολεμική δράση χρονολογείτε την περίοδο 1821-1828. Πολέμησε με τον Σκαλτσά στο Μαυρολιθάρι, στον Αετό κ.α. Στην συνέχεια, υπό τις διαταγές του

⁸⁷ Στο Ίδιο, Σελ 60-1

Αποκορίτη, έλαβε μέρος στο Δίστομο, στην Αράχωβα κ.α Τέλος ακολουθώντας τον Τζαβέλλα έλαβε μέρος στην Οξυά Τέρνοβα, στην Λομποτινά στα Καγγέλια κ.α.

22. **Ψυχογιός Ιωάννης.** Δεν είναι γνωστή η πολεμική του συνεισφορά.

Κωσταρίτσα

1. **Αναγνώστης Καφρομάνης η Τράγκας.** Υπηρέτησε τον οπλαρχηγό Δήμο Σκαλτσά. Την περίοδο 1821-1828 πολέμησε στην Υπάτη, στον Αετό, στην Άμπλιανη, στα Βασιλικά, στην Καλιακούδα και στην Ναύπακτο. Άξιο αναφοράς είναι ότι έδωσε όλη την περιουσία του για την επανάσταση.
2. **Αθανάσιος Μπαμπαλής.** Πολέμησε στο σώμα του Σκαλτσά. Από το 1821 έως το 1828 έλαβε μέρος στις μάχες της Υπάτης, του Αετού, της Άμπλιανης, των Βασιλικών, της Καλιακούδας και της Ναύπακτου. Έδωσε την περιουσία του για τον αγώνα.
3. **Ιωάννης Μπαλτογιάννης.** Ακολούθησε πρώτα τον Σκαλτοσδήμο και στη συνέχεια τον Τριαντάφυλλο Αποκορίτη. Πήρε μέρος στις συρράξεις του Λιδωρικίου, της Ναυπάκτου, του Αετού, του Πατρατζικίου των Βασιλικών κ.α. Η περίοδος της δράσης του αρχίζει από το 1821 και τελειώνει το 1828.⁸⁸
4. **Αναστάσιος Καφρομάνης.** Υπηρέτησε κάτω από τις διαταγές διαδοχικά τους Σκαλτσά, Σιαφάκα, και Πανουργιά. Έλαβε μέρος στις συγκρούσεις στον Αετό, στην Υπάτη, στην Μονή του Αγάθωνα, στην Βαρνάκοβα κ.α.
5. **Ιωάννης Βλαχογιάννης.** Από το 1821 έως το 1828 υπηρέτησε τον Σκαλτοσδήμο. Έλαβε μέρος στις συρράξεις στο Λιδωρίκι, στα Βασιλικά, στο Πατρατζίκι, στον Αγάθωνα, στην Ναύπακτο και στην Καλιακούδα. Το 1824 είχε ενεργό συμμετοχή στην μάχη της Άμπλιανης. Το 1825 βρέθηκε στην υπηρεσία του Καραϊσκάκη. Πολέμησε στο Μεσολόγγι, στην Αράχωβα και στην Αττική. Κάτω από τις διαταγές του Καλύβα πολέμησε στα Τριζόνια το 1828. Έπειτα κατατάχθηκε στην χιλιарχία του Ι. Στράτου,

⁸⁸ Μαρία Λουκοπούλου-Παττίχη Μαρία, *Επιστροφή, Κωσταρίτσα (Διχώρι) ορεινής Δωρίδας*, Εκδόσεις τυπογραφείο Επαμ. Ταμπακόπουλου, Αθήνα 1990, Σελ 86

παίρνοντας μέρος στις συρράξεις της Οξυάς Τέρνοβας και της Λομποτινάς. Κατέληξε φτωχός και άπορος.

6. **Κωνσταντίνος Ζαβορίτης.** Η περίοδος δράσης του χρονολογείται από το 1821 έως το 1828. Βρίσκονταν υπό τις διαταγές του Σκαλτσά. Πολέμησε στο Λιδωρίκι, στην Ναύπακτο, στα Βασιλικά, στην Γραβιά κ.α.
7. **Ζαχαρίας Καψοκαλύβας.** Υπηρέτησε κάτω από τις διαταγές του Σκαλτσοδήμου την περίοδο 1821-1828, έλαβε μέρος στις συρράξεις του Λιδωρικού, του Αετού του Πατρατζικίου του Τρίκορφου κ.α.
8. **Μήτρος Καψοκαλύβας η αλλιώς Τσιμάρας.** Βρίσκονταν υπό τις διαταγές του Σκαλτσά και του Αποκορίτη. Έλαβε μέρος στις μάχες του Λιδωρικού, της Σέλιανης, και της Καλιακούδας, κατά την περίοδο 1821-1828.
9. **Κωνσταντίνος Μασαρίνας.** Όπως και οι περισσότεροι συντοπίτες του ήταν ενταγμένος στον στρατό του Δήμου Σκαλτσά. Έλαβε μέρος στις συγκρούσεις του Λιδωρικού, της Υπάτης, της Φοντάνας, κ.α.
10. **Ιωάννης Μέρμηγκας.** Την χρονική περίοδο 1821-1828, ακολούθησε τους οπλαρχηγούς Σκαλτσοδήμο, Αποκορίτη και Σιαφάκα. Συμμετείχε στις μάχες της Σέλιανης, της Υπάτης, των Βασιλικών και της Άμπλιανης, όπου και πληγώθηκε στο στήθος.
11. **Γεώργιος Μπαμπαλής.** Ήταν ενταγμένος στα στρατιωτικά Σώματα των Σκαλτσά και Αποκορίτη. Είχε ενεργό συμμετοχή στις συρράξεις της Υπάτης, της Καλιακούδας, της Ναύπακτου κ.α.
12. **Παναγιώτης Μπαμπαλής.** Ακολούθησε τους Σκαλτσά και Αποκορίτη. Ήταν Αρχηγός μικρών τμημάτων του στρατού τους (Μπουλουξής). Από το 1821 μέχρι το 1828 συμμετείχε στις συγκρούσεις του Αετού, των Βασιλικών, της Καλιακούδας κ.α.⁸⁹
13. **Ιωάννης Παπαδημητρίου.** Κάτω από τις διαταγές του Σκαλτσά έλαβε μέρος στις μάχες της Ναύπακτου, της Υπάτης, της Αλαμάνας κ.α την περίοδο (1821-1828).

⁸⁹ Στο Ίδιο, σελ 99

Αβορίτη

1. Ο Μακρυγιάννης γεννήθηκε το 1797 στην περιοχή Αβορίτι Δωρίδας. Υπήρξε σπουδαίος αγωνιστής του 1821, πολιτική προσωπικότητα, αυτοδίδακτος συγγραφέας. Το πραγματικό του όνομα ήταν Ιωάννης Τριανταφυλλοδημήτρης. Το επίθετο Μακρυγιάννης του το έδωσαν οι συμπολεμιστές του λόγω του αναστήματός του. Το 1820 έγινε μέλος της Φιλικής Εταιρίας. Από εκείνη τη στιγμή και μετά συμμετείχε σε πολλές μάχες και το 1824 έλαβε τον βαθμό του Στρατηγού. Χαρακτηριστικά το 1825, όταν ο στρατός του Ιμπραήμ επιτέθηκε στους Μύλους του Άργους με περισσότερο από τέσσερις χιλιάδες στρατό, ο Μακρυγιάννης και ο Δ. Υψηλάντης, με μόλις 300 στρατιώτες κατόρθωσαν να τον αναχαιτίσουν. Υπερασπίστηκε με πάθος την Ακρόπολη το 1826 προβάλλοντας αντίσταση στον Κιουταχή, καθώς για περισσότερο από ένα χρόνο είχε οριστεί φρούραρχος. Κατά τη διάρκεια των μαχών είχε τραυματιστεί πέντε φορές και τα τραύματά του αυτά θα τον βασάνιζαν μέχρι το τέλος της ζωής του. Ο Μακρυγιάννης εκτός από την πολεμική του δράση είχε ενεργή συμμετοχή και στα πολιτικά πράγματα. Μετά την αναδιοργάνωση του Ελληνικού Κράτους διετέλεσε μέλος του Δημοτικού Συμβουλίου της Αθήνας. Πρωταγωνίστησε στην επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου του 1843 για την παραχώρηση Συντάγματος από τον Βασιλιά Όθωνα, με αποτέλεσμα να δικαστεί για εσχάτη προδοσία. Καταδικάστηκε αρχικά σε θάνατο για να μετατραπεί στη συνέχεια η ποινή σε κάθειρξη 10 ετών. Οι γραμματικές του γνώσεις, κτηθείσες σε μεγάλη ηλικία, περιοριζονταν στην ανάγνωση και γραφή των 24 γραμμάτων της αλφαβήτου, χωρίς τόνους, πνεύματα και σημεία στίξης. Τα απομνημονεύματά του, θεωρούνται ιστορικό ντοκουμέντο. (Μακρυγιάννης 1977)⁹⁰
2. **Καψιμάλης Γεώργιος η αλλιώς Τριανταφυλλοδημήτρης.** Ήταν αδερφός του Στρατηγού Μακρυγιάννη. Συμμετείχε ενεργά στον αγώνα τα τρία πρώτα έτη 1821-1823. Όμως τραυματίστηκε πολύ βαριά στα Σάλωνα το 1823, για το λόγο αυτό έμεινε εκτός δράσης μέχρι και το 1825. Το 1826

⁹⁰ Ι. Μακρυγιάννης, *Στρατηγού Μακρυγιάννη απομνημονεύματα*, Εκδόσεις ΜΠΑΨΡΟΝ, Αθήνα 1977.

ανάρρωσε πλήρως και απέκτησε εκ νέου ενεργό συμμετοχή στον αγώνα. Ακολούθησε το σώμα του Γεώργιου Καραϊσκάκη στην Αττική και στον Πειραιά. Απεβίωσε στα Σάλωνα λίγο καιρό μετά την απελευθέρωση του έθνους. (Αβραάμ 1957).⁹¹

⁹¹ Κώστας Αβράαμ, *Ρουμελιώτες αγωνιστές του εικοσιένα*, Εκδότης Πέτρος Δ. Καραβάκος, Αθήνα 1957, Σελ 309-310.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η γεωμορφολογική διαμόρφωση της Ρούμελης και ιδιαίτερα της Δωρίδας με το σύμπλεγμα των βουνών που εκτείνονται άλλα ψηλότερα και άλλα χαμηλότερα (Βαρδούσια, Γκιώνα, Οίτη, Παρνασσός) δεν επέτρεπαν στα χρόνια της τουρκοκρατίας την ανάπτυξη μια ενιαίας οικονομίας και παραγωγής. Από την άλλη όμως αυτό το φυσικό περιβάλλον, με τα πολλά δάση, τις χαράδρες, τις κοιλάδες, την οργιώδη βλάστηση, τα άφθονα τρεχούμενα νερά τα άγρια τοπία διαμόρφωσαν γενιές σκληροτράχηλων, ατίθασων και ελεύθερων ανθρώπων. Έτσι δημιουργείται προεπαναστατικά το εκτεταμένο φαινόμενο του κλεφταρματολισμού. Ακόμη, παρατηρούνται εξεγέρσεις πολλές φορές υποκινούμενες από ξένο παράγοντα αλλά και ληστρικές συμπεριφορές, οι οποίες δεσπόζουν μέχρι και τα μέσα του 20^{ου} αιώνα.

92

Είναι γεγονός, ότι τόσο οι επίσημοι πρώτοι ιστορικοί όσο και οι μεταγενέστεροί τους παρά την επιστημονικότητα των γραπτών τους και την αντικειμενική προσέγγιση των γεγονότων, δεν έδωσαν τη δέουσα προσοχή σε πολλές μάχες που έλαβαν χώρα στην Ρούμελη και ιδιαίτερα στην περιοχή της Δωρίδας. Παράλληλα, υπάρχουν παραλείψεις στα ονοματεπώνυμα πολλών γενναίων και αξιόλογων οπλαρχηγών.

Πολλοί οπλαρχηγοί και πολιτικοί της Δωρίδας έπαιξαν σημαντικό ρόλο κατά την επανάσταση του 1821. Αρκετοί από αυτούς κατέλαβαν σημαντικά διοικητικά και στρατιωτικά αξιώματα, μετά την απελευθέρωση από τον Τούρκικο ζυγό. Τα αξιώματα αυτά ήταν καρπός της γενναιότητάς τους και των ικανοτήτων τους, παίρνοντας μέρος σ' όλες σχεδόν τις μεγάλες και κρίσιμες μάχες της Ρούμελης, από το Χάνι της Γραβιάς, της Αλαμάνας, της Άμπλιανης, της Υπάτης, των Βασιλικών, της Αράχωβας, των Σαλώνων και άλλες πολεμικές συρράξεις μέχρι και το 1829. Παρόλα αυτά δεν δίνεται η δέουσα ανάδειξη των ονοματεπωνύμων τους και της δράσης τους. Έτσι πολλοί από αυτούς ξεχάστηκαν και λησμονήθηκαν στο πέρασμα του χρόνου.

Καθήκον όμως της ιστορικής έρευνας είναι να μη παραγνωρίζει την ανθρώπινη δράση και τα πρόσωπα που διαδραμάτισαν ρόλο μικρό ή μεγάλο σ' αυτή τη δράση.

⁹² Δημήτριος Τσιάμαλος, *Κοινωνική και επαναστατική συνείδηση των ενόπλων της Ρούμελης στην επανάσταση του 1821*, Διδακτορική διατριβή, Αθήνα 2007, Σελ 96-98.

Έτσι μαθαίνει στις επερχόμενες γενιές, ότι με την ατομική και συλλογική τους δράση θα γίνουν δημιουργοί της δικής τους μοίρας, της δικής τους ιστορίας.

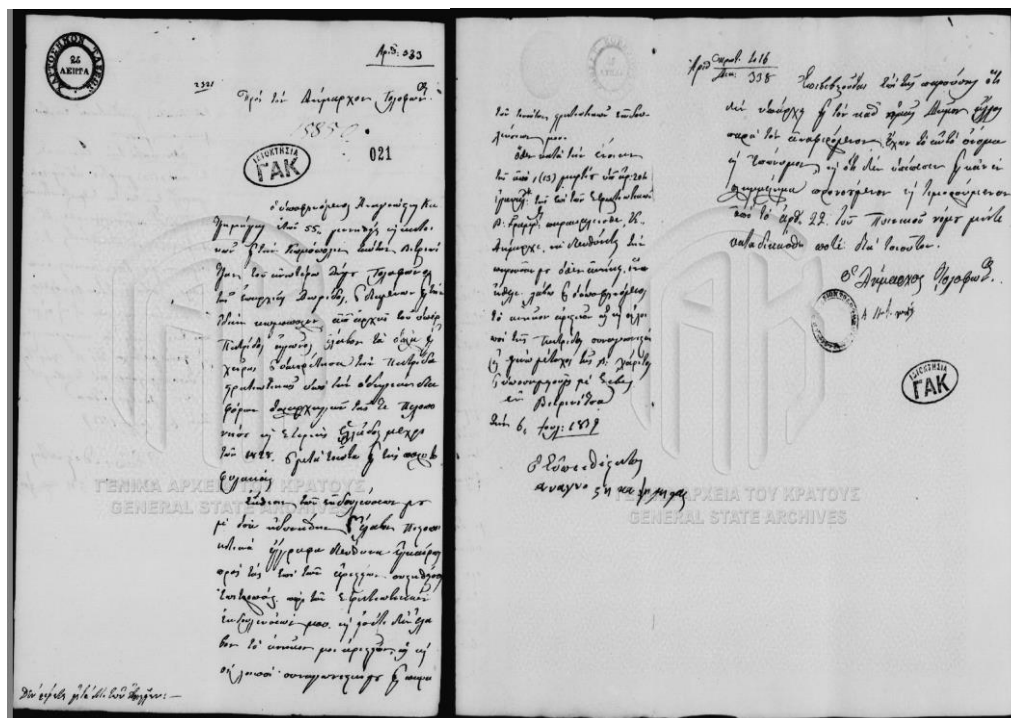
Ένα άλλο συμπέρασμα που αβίαστα αναδύεται από την παρούσα εργασία είναι, ότι η επανάσταση του 1821 δεν ήταν μόνο ένας καρπός οικονομικών- πολιτικών και κοινωνικών ανταγωνισμών, ούτε μόνο θρησκευτικών παραγόντων αλλά ήταν και ένα έντονο συναισθηματικό γεγονός. Ο Κωστής Παλαμάς το περιγράφει ως «πύρωμα ψυχής», το οποίο βέβαια δεν μπορεί προσεγγιστεί στα στενά όρια της λογικής. Ο Νίκος Καζαντζάκης σε μια ομιλία του στο BBC το 1946, το περιγράφει ευκρινώς με τα εξής λόγια: « Η πιο στοιχειώδη λογική αντιστάθηκε στην άγια τούτη παραφροσύνη. Πως μια φούχτα άνθρωποι ξαρμάτωτοι, πεινασμένοι, ανοργάνωτοι μέσα σε μια Ευρώπη λυσσαλέα αντιδραστική, μπορούσαν να σηκώσουν κεφάλι και να ελπίσουν ελευθερία».

Στην Ελληνική επανάσταση είναι αποδεδειγμένο, ότι συμμετείχαν ενεργά όλες οι κοινωνικές τάξεις της εποχής, είτε με τη θέληση τους είτε παρασυρόμενοι από την δίνη των ιστορικών γεγονότων και εξελίξεων. Τίμημα βαρύ υπέστησαν όλοι. Κέρδη όμως δεν καρπώθηκαν όλοι. Αυτό αφορά και τους προεστούς και τους πλοιοκτήτες και τους οπλαρχηγούς. Ασφαλώς ο απλός λαός ήταν αυτός που σήκωσε τα μεγαλύτερα βάρη. Στο τέλος όμως του εννιάχρονου αγώνα πολλοί αγωνιστές βρέθηκαν στην έσχατη ένδεια, έχοντας απωλέσει τόσο μέλη του στενού οικογενειακού τους περιβάλλοντος όσο και την προσωπική τους περιουσία.

Η μελέτη και η κριτική διεισδυτική ματιά της ιστορίας αναδεικνύει τόσο τα προτερήματα όσο και τα ελαττώματα της ελληνικής φυλής. Προτερήματα όπως ο ηρωισμός στη μάχη με την αντιμετώπιση υπέρτερων αριθμητικά αντιπάλων, η θυσία και η αγάπη για την πατρίδα, η φιλειρηνικότητα, το φιλότιμο, η πίστη σε υψηλές αξίες και ιδανικά, η εργατικότητα, η τήρηση των εθίμων και παραδόσεων. Ελαττώματα όπως η διχόνοια, η έλλειψη ομαδικού πνεύματος και ομοψυχίας, ο ατομισμός με την επιδίωξη του ατομικού συμφέροντος έναντι του κοινωνικού- συλλογικού, ο εύκολος ενθουσιασμός και η απογοήτευση. Έτσι ο κάθε Έλληνας γνωρίζοντας τα ελαττώματα της φυλής του μπορεί να απαλλαγεί από αυτά σε προσωπικό επίπεδο, γιατί είναι άδικο τα θετικά στοιχεία της φυλής μας να επισκιάζονται από τα αρνητικά.

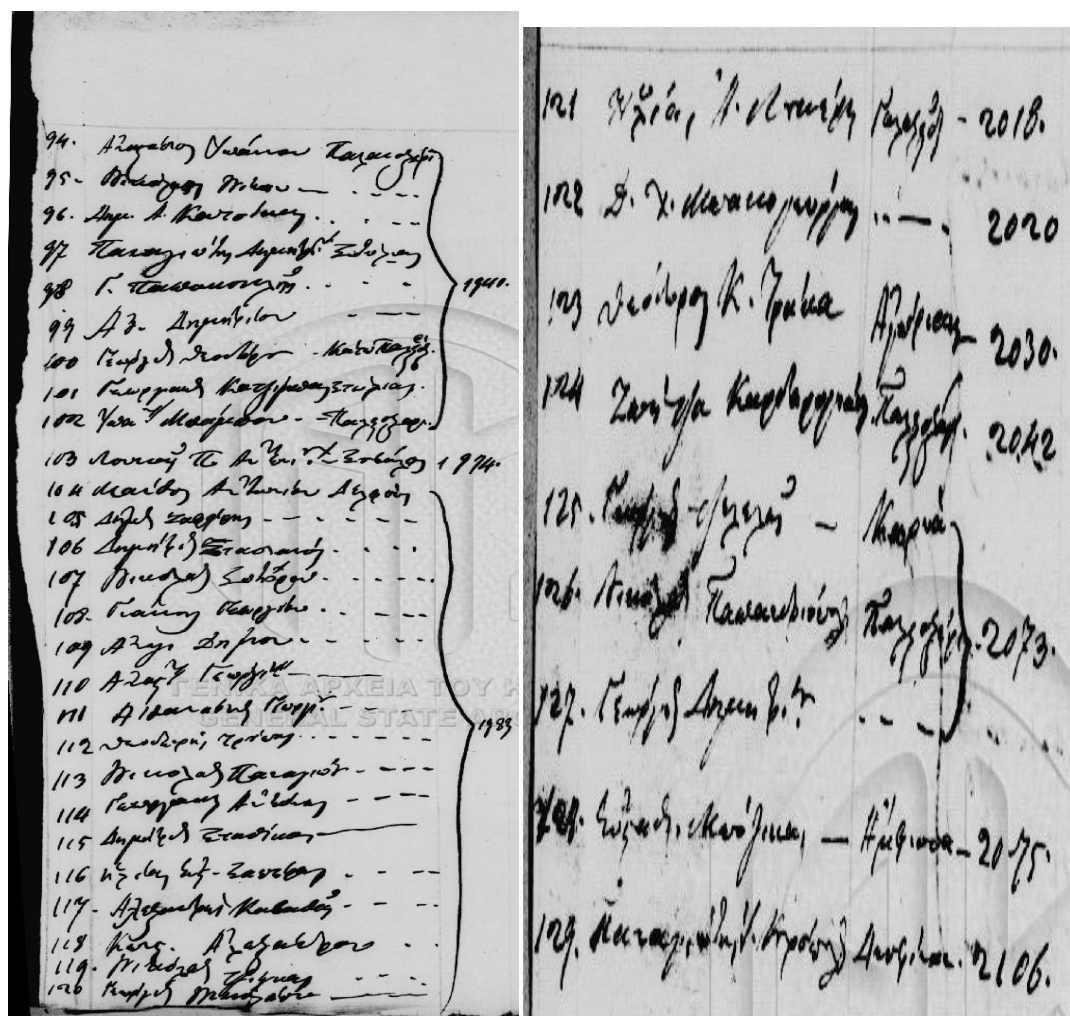
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΕΓΓΡΑΦΩΝ

Πρωτότυπα επίσημα έγγραφα από τα Γενικά Αρχεία Κράτους και τα Αρχεία Ελληνικής Παλιγγενεσίας για ορισμένους εκ των παραπάνω αγωνιστών.

Αίτηση του Αναγνώστη Κατζημήγα προς τον Δήμαρχο Βιτρινίτσας, προκειμένου να του απονεμηθεί αριστείο.⁹³

⁹³ Γενικά Αρχεία Κράτους, 1837 – 1841, Φάκελος 036, Αιτήσεις αγωνιστών [1837 - 1841], Ατομική αίτηση απονομής, GRGSA-CSA_PAO007.00.01.F000036.IT000021 Τολοφώνα, 6 Ιουλίου 1839.

Τμήμα καταλόγου με τα ονόματα κατοίκων της Διοικήσης Φωκίδας οι οποίοι έχουν υποβάλει αίτηση απονομής αριστείου. Από το έγγραφο 017.212 προκύπτει ότι σε κάθε αιτούντα αντιστοιχούν τα εξής πεδία "Αριθ.", "Όνομα και επώνυμον" "Διαμονή" και "Αριθ. πρωτοκόλλου Διοικήσεως Φωκίδος". (ΓΑΚ)⁹⁵

⁹⁵ Γενικά Αρχεία Κράτους, 1824, 1839, 1840, Φάκελος 017, Αιτήσεις αγωνιστών [1824, 1839, 1840], Ονομαστικοί κατάλογοι πολιτών αγωνιστών, GRGSA-CSA_PAO007.00.01.F000017.IT000211, Φωκίδα, 1824, 1839, 1840.

1650.

Κατάλογος Ονομαστικής 186

Τον εις τας Διοικήσεις εφευρισκόμενους.

1	Κωνσταντίνος Καραγιάννης	Διοικητής Μαρκεσίου Δυτικού
2	Κωνσταντίνος Καραγιάννης	" " "
3	Μ. Καραγιάννης	" " "
4	Κώστας Σπυρίδης	" " "
5	Ιωάννης Καραγιάννης	" εν Ταροφί " "
6	Κωνσταντίνος Καραγιάννης	είδ
7	" Σπυρίδης	είδ
8	" Μήτσος	είδ
9	Αποστόλος Κωνσταντίνου	είδ
10	Πέτρος Καραγιάννης	είδ
11	Αθανάσιος Καραγιάννης	είδ
12	Πέτρος Κωνσταντίνου	είδ
13	Ιωάννης Καραγιάννης	είδ
14	" Δ. Καραγιάννης	είδ
15	" Καραγιάννης	είδ
16	Κωνσταντίνος Δ. Καραγιάννης	είδ
17	Κωνσταντίνος Καραγιάννης	είδ
18	Απόστολος Καραγιάννης	είδ
19	Δημήτριος Καραγιάννης	είδ
20	Χαραλμής Καραγιάννης	είδ
21	Αθανάσιος Καραγιάννης	είδ
22	Ιωάννης Μήτσος	είδ
23	Κωνσταντίνος Καραγιάννης	είδ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ
ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΣ
ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ

Μέρος Καταλόγου με τα ονόματα 374 κατοίκων της Διοικήσεως Φωκίδας που δικαιούνται να λάβουν σιδερένιο αριστείο.

ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΤΟ ΕΚΤΕΛΕΣΤΙΚΟΝ ΣΩΜΑ

Πρὸς τὸ Σεβαστὸν Βουλευτικόν

Τὸ Ἐκτελεστικὸν Σῶμα διὰ τὰς πρὸς τὴν πατρίδα ἀπ' ἀρχῆς πιστὰς καὶ προθύμους δουλεύσεις τῶν ἐφεξῆς ἀναφερομένων καὶ εἰς ἐπίδειξιν νέου ὑπὲρ αὐτῆς ζήλου τῶν ἐγκρίνει :

Ὁ μὲν Ἀθανάσιος Σκουρτανιώτης καὶ Κωνσταντῆς Καλύβας νὰ προβιβασθοῦν εἰς τὸν βαθμὸν τῆς ἀντιστρατηγίας· ὁ Σπῦρος Δρακόπουλος, ὁ Κώνστας Μπίτης, Τριαντάφυλλος Ἀποκορίτης, Θεοδωρῆς Ἀνεγνωστόπουλος, Προκόπης Γεωργίου Ἀντωνίης, Κωνσταντῖνος Τζολεκόπουλος εἰς τὸν τῆς χιλιαρχίας· οἱ δὲ Γιάννης Καστανιώτης, Βασίλειος Μαστραπᾶς, Γιαννάκης Μητρόπουλος καὶ Ἀναγνώστης Πιστίκης καὶ Σπῦ-

Η προβιβάσει του Κωνσταντή Καλύβα στον βαθμό του Αντιστράτηγου και του Τριαντάφυλλου Αποκορίτη στον βαθμό του Χιλίαρχου.⁹⁶

⁹⁶ Αρχεία Ελληνικής Παλιγγενεσίας, 1824, *ΤΟΜΟΣ 10^{ος}, Δεύτερος (Αυτὸν ἐγγράφων Α' καὶ Β' Βουλευτικῆς περιόδου)*, Το Εκτελεστικὸν σῶμα πρὸς τὸ σεβαστὸν Βουλευτικόν, Αριθμός 5261, Ναύπλιο, 7-10-1824.

Πρακτικὸ ἐκλογῆς πληρεξουσίου τῆς ἐπαρχίας Λιδωρικίου καὶ Μαλανδρίνου.

Δυνάμει τοῦ νόμου ὑπ' ἀριθ. 17 καὶ τῇ διακηρύξει τῆς σεβαστῆς Διοικήσεως ὑπ' ἀριθ. 12641 συνελθόντες ἡμεῖς οἱ ὑπογεγραμμένοι πληρεξούσιοι καὶ δημογέροντες τῆς πόλεως καὶ χωρίων Μαλανδρίνου εἰς ἓν καὶ συσχεφθέντες ὁμοφώνως κοινῇ γνώμῃ ἐψηφίσαμεν πληρεξούσιον τῆς μελλούσης συγκροτηθῆναι Ἑθνικῆς Συνελεύσεως τὸν εὐγενέστατον συμπατριώτην μας κύριον Χαράλαμπον Παπαπολίτην, ὅστις δυνάμει τοῦ παρόντος μας θέλει συναριθμηθῆ καὶ συμπράττει μ' ἕλα τὰ λοιπὰ μέλη τῶν λοιπῶν ἐπαρχιῶν τὰ συμφέροντα τῆς Πατρίδος γενικῶς καὶ μερικῶς.

Ἐν χωρίῳ Μαρεζᾷ τῇ 9 Δεκεμβρίου 1825

Αναγνοστις Σταματοπουλος Βετρινίτζα
Θεοδορῆς Κουτρούκης
Δημητρὶς Παπαθανασίου Βετρινίτζα

Ο ορισμός του Παπαπολίτη Χαράλαμπου ως πληρεξούσιος σε Λιδωρική και Μαλανδρίνο.⁹⁷

⁹⁷ Αρχεία Ελληνικῆς Παλιγγενεσίας, 1824, *ΤΟΜΟΣ 10^{ος}, Δεύτερος (Αυτῶν εγγράφων Α' καὶ Β' Βουλευτικῆς περιόδου)*, Πρακτικὸ ἐκλογῆς πληρεξουσίου τῆς Επαρχίας Λιδωρικίου καὶ Μαλανδρίνου, Αριθμός 3893, Ναύπλιο, 17/8/1824.

Ἀρ. 1008

ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΤΟ ΒΟΥΛΕΥΤΙΚΟΝ ΣΩΜΑ

Πρὸς τὸ Σεβαστὸν Ἐκτελεστικόν

Εἰς ἀπάντησιν τοῦ προβουλευμάτος τοῦ σεβαστοῦ Ἐκτελεστικοῦ ὑπ' ἀριθ. 2700, δι' οὗ προβάλλονται εἰς τὸν προβιβασμὸν τῆς ἀντιστρατηγίας ὁ κύριος Ἰωάννης Ρούκης, Γιάννης Μαιούρης καὶ Ἀποστόλης Κατζικογιάννης, ὁ δὲ Μητρος Πρεβεζᾶνος καὶ Διάκων Ἰωάννης Καζούρη εἰς τὸν τῆς χιλιαρχίας, τοὺς ὁποίους ἐγκρίνει καὶ τὸ Βουλευτικόν.

Τῇ 12 Ἰουλίου 1824, Ναύπλιον

Ὁ Ἀντιπρόεδρος
Βρεσθένης Θεοδώρητος

Ὁ Α' Γραμματεὺς
Ἰω. Σκανδαλίδης

Ο προβιβασμός του Ιωάννη Ρούκη στο βαθμό της αντιστρατηγίας⁹⁸

⁹⁸ Αρχεία Ελληνικής Παλιγγενεσίας, 1824, τόμος 6^{ος}, Τρίτος (Του Βουλευτικού σώματος), Το Βουλευτικόν σώμα προς το σεβαστόν Εκτελεστικόν, 1008, Ναύπλιο, 12 Ιουλίου 1824.

Πρότασις στρατιωτικῶν προαγωγῶν.

Περίοδος Β'
Ἄρ.θ. 3893

ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΤΟ ΕΚΤΕΛΕΣΤΙΚΟΝ ΣΩΜΑ

Πρὸς τὸ Σ. Βουλευτικόν

Ὁ Πανουριᾶς, Νάκος Πανουριᾶς, Ἀντώνιος Κοντοσόπουλος, Γεωργάκης Διάκου, Συμεὼν Ζαχαρίτζας, Μελέτης Βασιλείου, Δημήτριος Καρακίτζος, Κώνστας Λαγουμιτζῆς, Ἀναγνώστης Ρόντος, Τασούλας Ἰωαννίτης, Ἀνδρέας Ζεγκίνης, Κίρκας Ἰωαννίτης, Κοντῖλης, Ἀναστάσιος Ραζῆς, Περμετηνὸς καὶ Γιάννης Λετζίκα διὰ τὰς πρὸς τὴν πατρίδα πιστὰς ἐκδουλεύσεις των καὶ διότι ἤδη ἐθριάμβευσαν κατὰ τῶν ἐχθρῶν, οἱ μὲν εἰς τὸ κατὰ τὰ Σάλλωνα, οἱ δὲ εἰς τὸ κατὰ τὰς Ἀθήνας στρατόπεδον καὶ διὰ τὰ τοὺς ἐξαφθῆ τὸ φιλότιμον ἐγκρίνει τὸ Ἐκτελεστικόν, ὃ μὲν Πανουριᾶς νὰ προβιβασθῶσιν εἰς τὸν βαθμὸν τῆς στρατηγίας, οἱ δὲ Νάκος Πανουριᾶς καὶ Ἀντώνιος Κοντοσόπουλος εἰς τὸν τῆς ἀντιστρατηγίας, ὃ δὲ Γεωργάκης Διάκου, Συμεὼν Ζαχαρίτζας, Μελέτης Βασιλείου καὶ Δημήτριος Καρακίτζης εἰς τὸν τῆς χιλιαρχίας, ὃ δὲ Κώνστας Λαγουμιτζῆς καὶ Ἀναγνώστης Ρόντος εἰς τὸν τῆς ὑποχιλιαρχίας, οἱ δὲ λοιποὶ εἰς τὸν τῆς ταξιαρχίας, ἐκτὸς τοῦ ἐσχάτου εἰς τὸν τῆς ἐκατονταρχίας. Καὶ δὴ καθυποβάλλει καὶ ὑπὸ τοῦ Σ. Βουλευτικοῦ τὴν ἐπίκρισιν.

Ναυπλίου τῇ 17 Αὐγούστου 1824

Ὁ Πρόεδρος
Γεώργιος Κουντουριώτης

Παναγιώτης Μπότσαρης
Ἰωάννης Κωλέττης
Ἀναγνώστης Σπηλιωτάκης
Πανοῦτζος Νοταρᾶς

Ὁ Προσ. Γεν. Γραμματεὺς
Π. Γ. Ράδιος

(Σφραγίς)

Ο Αντώνης Κοντοσόπουλος προβιβάζετε στον βαθμό της αντιστρατηγίας⁹⁹

⁹⁹ Αρχεία Ελληνικής Παλιγγενεσίας, 1824, ΤΟΜΟΣ 7ος. Τέταρτος του Βουλευτικού Σώματος, Το Εκτελεστικόν προς το Βουλευτικόν, 3893, Ναύπλιο 17 Αυγούστου 1824.

Ἐν τῇ σημερινῇ συνελεύσει τοῦ Βουλευτικοῦ, προεδρεύοντος τοῦ κυρίου Πανούτζου Νοταρᾶ, ἀνεγνώσθησαν τὰ πρακτικά τῆς δωδεκάτης τοῦ παρόντος.

Μετὰ ταῦτα ἀνεγνώσθη ἀναφορὰ τῆς Ἐπαρχίας Λακεδαιμόνος, διὰ τῆς ὁποίας λέγουσιν ὅτι ἐπὶ Τουρκίας ἠγοράσθησαν εἰς τὸ χωρίον Ἀειφοῦ μερικὰ χωράφια καὶ μερικαὶ ἀγριοελαῖαι ἀπὸ τὸν Παρασκευᾶν Ματῆλαν καὶ Ἀθανάσιον Μπουκίδην. Καὶ διὰ τὴν ἀγορὰν αὐτῶν φέρουσι βασιλικά φερμάνια καὶ συνέτια καὶ ἐπλήρωσαν κατ' ἔτος εἰς ἓν τζαμίον τοῦ Ναυπλίου γρόσια ἐξήντα· τῶρα δὲ οἱ ἐνοικιαστὰὶ αὐτοῦ τοῦ χωρίου ζητοῦσιν ἀπὸ τοῦς ἔχοντας αὐτὰ τὰ χωράφια ὅχι μόνον τὴν δεκατιὰν καὶ τὸ νόβελλον, ἀλλὰ καὶ τὸ λεγόμενον τρίτον· παρακαλοῦσι δὲ τὴν Διοίκησιν νὰ δοθῇ εἰς τοὺς κυρίους αὐτῶν διαταγὴ διὰ νὰ δίδωσι μόνον τὰ γρόσια 60 τοῦ νοβέλλου καὶ τὴν δεκατιάν. Ἐστάλη εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐσωτερικῶν διὰ νὰ ἐξετάσῃ τὰ ἔγγραφα τῶν καὶ, ἂν εἶναι τῷ ὄντι, καθὼς λέγουσι, νὰ γένη ἡ αἰτησίς των.

Ἀνεγνώσθησαν προβουλευμάτα τοῦ Ἐκτελεστικοῦ ὑπ' ἀρ. 4780 καὶ 4856, δι' ὧν προβάλλονται οἱ ἐπόμενοι εἰς διαφόρους βαθμοὺς, δηλαδή: ὁ Κώστας Θρασίτης, Σουλιάτης, εἰς τὸν βαθμὸν τῆς ἀντιστρατηγίας, Ἀναγνώστης Κατζικακόπουλος εἰς τὸν τῆς χιλιαρχίας, Στάθης Πόζης, Δρόσος Κοτρογεωργόπουλος, Γιαννάκης Κουτρούκης καὶ Γεωργάκης Σκανζής εἰς τὸν τῆς ὑποχιλιαρχίας, Ἀνδρέας Ρωμανόπουλος, Γιάννης Μπουσνέκης, Κώστας Βίτζας καὶ Παναγιώτης Σταυρόπουλος εἰς τὸν τῆς ταξιαρχίας, οἵτινες ἐνεκρίθησαν καὶ παρὰ τοῦ Βουλευτικοῦ διὰ τοῦ προβουλευμάτος ὑπ' ἀρ. 496.

Ἀνεγνώσθη καὶ ἄλλο ὑπ' ἀρ. 4778, διὰ τοῦ ὁποῦ προβάλλεται Ἐπαρχος τοῦ Κρανιδίου ὁ Γιάννης Νικολάου Μάρκου· τὸ Βουλευτικὸν ἀντ' αὐτοῦ ἐπρόβαλε τὸν κύριον Γρηγόριον Πέρβαλιν. Ἐγένετο ἡ ἀπάντησις διὰ προβουλευμάτος ὑπ' ἀρ. 497.

Συνέλευση τοῦ Βουλευτικοῦ. Ο Γιαννάκης Κουτρούκης προβιάζετε σε υποχιλίαρχο

¹⁰⁰ Αρχεὶα Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας, 1825, Τόμος 7^{ος}, Τέταρτος τοῦ Βουλευτικοῦ Σώματος, Τῇ 16^η Μαρτίου, 4780 καὶ 4856, 1825 Ναύπλιο.

ΤΟΠΩΝΥΜΙΑ

Παλαιά Ονομασία ονομασία	Σημερινή
1. Πατρατζίκι :	Υπάτη Νομού Φθιώτιδας
2. Λομποτινά :	Άνω Χώρα του νομού Αιτωλοακαρνανίας
3. Βίδαβη :	Άγιοι Πάντες Δωρίδας
4. Άμπλιανη :	Ελαιώνας Παρνασσίδας
5. Ζιτούνι :	Λαμία
6. Κλείσοβα :	Μικρό Νησί απέναντι από το Μεσσολόγγι
7. Ξυλογαϊδάρα :	Καλλιθέα Δωρίδας
8. Σέλιανη :	Μάρμαρα Φθιώτιδας
9. Βιτρινίτσα :	Τολοφώνα Δωρίδας
10. Καλιρρόη :	Περιοχή της Αθήνας
11. Αετός :	Χωριό Αιτωλοακαρνανίας
12. Καρυά :	Σώταινα Δωρίδας
13. Λυκοχώρι :	Τείχιο Φωκίδας
14. Κωσταρίτσα :	Διχώρι Δωρίδας
15. Καστρί :	Δελφοί Νομού Φωκίδας
16. Ζαπάντι :	Μεγάλη χώρα Αιτωλοακαρνανίας
17. Λιάκουρα :	Η Ψηλότερη κορυφή του Παρνασσού
18. Οξύά Τέρνοβα :	Δενδροχώρι Αιτωλοακαρνανίας
19. Κράβαρα :	Περιοχή Ορεινής Ναυπακτίας
20. Αβόρανη :	Κωμόπολη Περιοχής Ναυπακτίας
21. Νούτσομπρο :	Ψηλό χωριό Δωρίδας
22. Ζελίτσα	Κυδωνιά Αιτωλοακαρνανίας

ΠΡΩΤΟΓΕΝΗΣ ΠΗΓΕΣ

Γενικά Αρχεία Κράτους, 1837 – 1841, *Φάκελος 036, Αιτήσεις αγωνιστών [1837 - 1841]*, Ατομική αίτηση απονομής, GRGSA-CSA_PAO007.00.01.F000036.IT000021 Τολοφώνα, 6 Ιουλίου 1839.

Γενικά Αρχείο Κράτους, 1825, 1833, 1838 – 1841, *Φάκελος 028, Πιστοποιητικά*, GRGSA-CSA_PAO007.00.01.F000028.IT000222, Σκαλούλα, 25 Μαΐου 1839.

Γενικά Αρχεία Κράτους, 1824, 1839, 1840, *Φάκελος 017, Αιτήσεις αγωνιστών [1824, 1839, 1840]*, Ονομαστικοί κατάλογοι πολιτών αγωνιστών, GRGSA-CSA_PAO007.00.01.F000017.IT000211, Φωκίδα, 1824, 1839, 1840.

Αρχεία Ελληνικής Παλιγγενεσίας, 1824, *ΤΟΜΟΣ 10^{ος}, Δεύτερος (Αυτών εγγράφων Α' και Β' Βουλευτικής περιόδου)*, Το Εκτελεστικόν σώμα προς το σεβαστόν Βουλευτικών, Αριθμός 5261, Ναύπλιο, 7-10-1824.

Αρχεία Ελληνικής Παλιγγενεσίας, 1824, *ΤΟΜΟΣ 10^{ος}, Δεύτερος (Αυτών εγγράφων Α' και Β' Βουλευτικής περιόδου)*, Πρακτικό εκλογής πληρεξουσίου της Επαρχίας Λιδωρικίου και Μαλανδρινίου, Αριθμός 3893, Ναύπλιο, 17/8/1824.

Αρχεία Ελληνικής Παλιγγενεσίας, 1824, *τόμος 6^{ος}, Τρίτος (Του Βουλευτικού σώματος)*, Το Βουλευτικόν σώμα προς το σεβαστόν Εκτελεστικόν, 1008, Ναύπλιο, 12 Ιουλίου 1824.

Αρχεία Ελληνικής Παλιγγενεσίας, 1824, *ΤΟΜΟΣ 7ος. Τέταρτος του Βουλευτικού Σώματος*, Το Εκτελεστικόν προς το Βουλευτικόν, 3893, Ναύπλιο 17 Αυγούστου 1824.

Αρχεία Ελληνικής Παλιγγενεσίας, 1825, *Τόμος 7^{ος}, Τέταρτος του Βουλευτικού Σώματος*, Τη 16^η Μαρτίου, 4780 και 4856, 1825 Ναύπλιο.

ΔΕΥΤΕΡΟΓΕΝΗΣ ΠΗΓΕΣ

«ΙΩΑΝΝΗΣ ΡΟΥΚΗΣ», <http://www.artotina.com/el/ioannis-roykis>, (Ημερομηνία πρόσβασης :15/12/2019).

«ΙΩΑΝΝΗΣ ΦΑΡΜΑΚΗΣ», <http://www.artotina.com/el/ioannis-farmakis>, (Ημερομηνία πρόσβασης :12/12/2019).

«ΛΟΥΚΑΣ ΚΑΛΙΑΚΟΥΔΑΣ», <http://www.artotina.com/el/loukas-kaliakoydas>, (Ημερομηνία πρόσβασης :14/12/2019).

«Μάχη της Άμπλιανης: Κατατρόπωση των Οθωμανών από τους Έλληνες – Γκρεμίστηκαν από τα βράχια και σκοτώθηκαν», 14 Ιουλίου, 2018 2018/07/14/μάχη-της-άμπλιανης-κατατρόπωση-των-οθ/ (ημερομηνία πρόσβασης: 2 Ιανουαρίου 2020).

«Νικόδημος Καβάσιλας», wikipedia.org/wiki/Νικόδημος_Καβάσιλας, (Ημερομηνία πρόσβασης 10/11/2019).

Elson Christin, Moore Lisa κ.α, *National Geographic Ο Ξεσηκωμός του Γένους 1821*, Έκδοση Εκτυπωτική Α.Ε, Αθήνα 2010.

Αβράαμ Κώστας, *Ρουμελιώτες αγωνιστές του εικοσιένα*, Εκδότης Πέτρος Δ. Καραβάκος, Αθήνα 1957.

Βακαλόπουλος Α, Γιαννόπουλος Ι, Αγγέλου Α κ.α, «Κλέφτες», στο : *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος ΙΑ, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1975.

Βακαλόπουλος Κ, Δεσποτόπουλος Α κ.α «Εναρξη της επανάστασεως στη Φωκίδα, Απελευθέρωση των Σαλώνων και πολιορκία του κάστρου τους» *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, », στο : *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος ΙΒ, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1975.

Βακαλόπουλος Κ, Δεσποτόπουλος Α κ.α «Η Μάχη της Άμπλιανης» *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, », στο : *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος ΙΒ, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1975, Σελ 364.

Γιαννόπουλος Νίκος, «Η επανάσταση του 1821, Πότε και πού άναψαν οι πρώτες φλόγες», *Στρατιωτική Ιστορία*, Τεύχος 163 (2010).

- Γιαννόπουλος Νίκος, «Η Μάχη της Κλείσοβας 25 Μαρτίου 1826. Η λησμονημένη εποποιΐα», *Περιοδικό Στρατιωτική Ιστορία*, τεύχος. 106 (2005).
- Δεληγιάννης Περικλής, «Οδυσσέας Αδρούτσος, Η μάχη της Γραβιάς», *Στρατιωτική Ιστορία*, Τεύχος 15, (2009).
- Δημόπουλος Κ, *Δήμος Σκαλτσάς*, Ιδιωτική έκδοση, Αθήνα 1963.
- Διαμαντής Απόστολος, «Έθνος και θεσμοί στα χρόνια της Τουρκοκρατίας - Η κανονιστική εκτροπή στην ελληνική ιστοριογραφία», Εναλλακτικές εκδόσεις, Αθήνα 2013.
- Καραμπέτσου Βασιλική, *Βιτρινίτσα*, Έκδοση Δήμου Τολοφώνας, Τολοφώνα 2000, Σελ 98.
- Καργάκος Σαράντος, Η Επανάσταση στην Στερεά Ελλάδα, στο: *Η Ελληνική Επανάσταση του 1821*, Τόμος 2 Εκδόσεις Real Media Α.Ε, Αθήνα 2014.
- Καρκαβίτσας Α, «Γιαννάκης Κουτρούκης», *ΕΣΤΙΑ*, τεύχος 659, τόμος 26, 8/1/1888, Σελ 167-174.
- Κατσιακπής Βασίλης, *Ρουμελιώτες ήρωες της Δωρίδας του 1821*, Ιδιωτική Έκδοση, Αθήνα 1988.
- Καψάλης Γεώργιος, *Φωκίδα λησμονημένες σελίδες*, Εκδόσεις ΕΡΕΥΝΑ, Αθήνα 1972 Σελ 25.
- Κόκκινος Δ, «Η Ελληνική Επανάστασις», Τόμος 1, Αθήναι 1976.
- Κοντογιώργης Γεώργιος, *Κοινωνική δυναμική και πολιτική αυτοδιοίκηση. Οι ελληνικές κοινότητες της τουρκοκρατίας*, εκδ. Λιβάνη, Αθήνα 1982.
- Λιόλιος Ι. Γρηγόριος, *Εκκλησία και δίκαιο στην τουρκοκρατούμενη Ελλάδα κατά τον GUSTAV GEIB*, Μεταπτυχιακή εργασία, Θεσσαλονίκη 2013.
- Λουκοπούλου-Παττίχη Μαρία, *Επιστροφή Κωσταρίτσα (Διχώρι) ορεινής Δωρίδας*, Εκδόσεις τυπογραφείο Επαμ. Ταμπακόπουλου, Αθήνα 1990.
- Λουκοπούλου-Παττίχη Μαρία, *Επιστροφή, Κωσταρίτσα (Διχώρι) ορεινής Δωρίδας*, Εκδόσεις τυπογραφείο Επαμ. Ταμπακόπουλου, Αθήνα 1990.

Μακρυγιάννης Ι, *Στρατηγού Μακρυγιάννη απομνημονεύματα*, Εκδόσεις ΜΠΑΪΡΟΝ, Αθήνα 1977.

Νικολάου Γ., *Ο Ελλαδικός χώρος την περίοδο της Οθωμανικής και της Βενετικής κυριαρχίας, τέλη 17^{ου} – αρχές 19^{ου} αιώνα*, Πανεπιστημιακές Παραδόσεις, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Τομέας Ιστορίας Νεότερων Χρόνων, Ιωάννινα 2018.

Ξιφαράς Δ, Λούβη Ε, *Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία Γ' Γυμνασίου*, Εκδόσεις Διόφαντος, Αθήνα 2018.

Παπαδημητρίου Κ, *Το 21 στις πηγές του*, Εκδόσεις Σμυρνιωτάκης, Αθήνα 1990.

Παπαδόπουλος Χρυσόστομος, *Η εκκλησία της Ελλάδος απ' αρχής μέχρι του 1934*, Εκδότης Αποστολική Διακονία, Αθήνα 2011.

Παπαϊωάννου Γεώργιος, *Η ιστορία της επαρχίας της Δωρίδος*, Εκδόσεις τυπογραφείο «ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΒΙΒΛΙΟ», Αθήνα 1985.

Παπαϊωάννου Γεώργιος, *Ηρωικά του τόπου μου*, Εκδόσεις τυπογραφείο «ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΒΙΒΛΙΟ», Αθήνα 1982.

Σάθας Κ, *Τουρκοκρατούμενη Ελλάς. 1453-1821*, Αθήνα, εκδ. Καμαρινόπουλου, 1962.

Σταμέλος Δημήτρης, *Η Δωρίδα στην Τουρκοκρατία*, Εκδόσεις Γλάρος, Αθήνα 1986.

Τρικούπης Σπυρίδων, «Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΑΥΤΗΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ», στο: *Η Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης*, Εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα 1993, Τόμος 3.

Τσιάμαλος Δημήτριος, *Κοινωνική και επαναστατική συνείδηση των ενόπλων της Ρούμελης στην επανάσταση του 1821*, Διδακτορική διατριβή, Αθήνα 2007, Σελ 96-98.

Τσιάμαλος Δημήτριος, *Κοινωνική και επαναστατική συνείδηση των ενόπλων της Ρούμελης στην επανάσταση του 1821*, Διδακτορική διατριβή, Αθήνα 2007.

Χασιακός Γεώργιος, *Ρουμελιώτικοι Παλμοί*, Εκδόσεις Τυπογραφείο Αδελφών Μουρτζάκη, Αθήνα 1975.

Χρήστου Θανάσης, *1821 Οι Αθέατες Όψεις*, Εκδόσεις Τεγόπουλος Α.Ε, Αθήνα 2008.

Χρυσανθόπουλος Φ.- Φωτάκος, *Απομνημονεύματα περί της Ελληνικής Επανάστασεως*, εκδ. Σακελαρίου, Αθήνησι 1858.